

BETHLEN ISTVÁN GRÓF

*Történelmi korrajz
Egy kortárs feljegyzései*

ÍRTA: SEBESS DÉNES
KIADJA: A KIRÁLYI MAGYAR
EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST, MÚZEUM-KÖRÚT 6

KIRÁLYI MAGYAR
EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST
VIII. MÚZEUM-KÖRÚT 6.
GÖLYAVÁR.
FŐIGAZGATÓ:
DR. CZAKÓ ELEMÉR.

TARTALOMJEGYZÉK

I. ELŐSZÓ	20
-----------------	----

II. A RÉGI BETHLEN-HÁZ

(Erdély legelterjedtebb famíliája. — A Bethlen-család története, Erdély története. — Pajzs és toll, harci bátorság és diplomata ügyesség. — A Bethlen név pogány eredetű. — Fejedelmi rokonságok. — Bethlen Miklós, az utolsó erdélyi kancellár. — Bethlen Farkas, az erdélyi Tacitus. — Bethlen János fellépése a XIX. században. — Bethlen Gergely ezredes, a szabadságharc hőse. — Bethlen István történelmi szerepe.)

21

III. KOCSIZÁS A MEZŐSÉGEN

(Erdély szíve és agya. — Jóságigazgató és a hazatérő fiatal gazda eszmecseréje. — Az erdélyi mágnás. — A mintagazda. — Emlékezés a Hóra-lázadásra. — Jókai a TordaI-hasadéknál. — A teréziánumi élet. — A Kamerata. — Kállay Béni és Thailóczy Lajos. — A történelem készülődik a monarchia szétrobantására.)

22

IV. EGY MINIATÜR-ORSZÁG ÉLETE

(Erdélyország álomország. — Az unió következményei. — Tisza és a paktumtárgyalások. — Bethlen első fellépése. — Mi a transylvanizmus? — Erdély múltja és a múlt éltető ereje. — Véres emlékek, felemelő példák. — Tizenhétévi képviselőség. — Történelmi, nagy emlékek fénye. — Az a családtag, mely ősei dicsőségéből akar élni, halálra van ítélve.)

39

V. AZ ERDÉLYI GASZKONYI ÉS BETHLEN FELLÉPÉSE

(Az új kiscgazda bevonul a sámsondi kastélyba. – Erdély és társadalma az 1848-as szabadságharc után. – Huszonegy Bethlen a Bem hadseregében. – A székely puccs. – Erdélyi vadászatok. – Bethlen István gróf medvéje. – Az idők változása Erdélyben a múlt század 90-es éveiben. – Új román értelmi középosztály kialakulása. – A román idegenkedés alapja. – Bánffy Dezső bukása és a Széli Kálmán-féle kiegyenlítő paktumpolitika. – A szociális igazságok hirdetésének kora. – Szalonszocialisták és kommunárd főúr. – Bethlen István első közszereplése: a kisember védelme. – Házasságkötése Bethlen Margit grófnővel és útjuk Amerikába. – Smith Jeremiás Bethlenről.)..... 54

VI. A FALUSI PRESBITER

(Az eklézsia szerepe a régi Erdély államrendszerében. – Bod Péter dörgedelmes prédikációja. – Az ész és a jellem arisztokratizmusa. – Bethlent a fővárosban presbiterré választják. – Bethlennek nagy birtokaiból csak a családi kriptát hagyják meg a románok. – A keleti ortodox egyház támadó ereje. – Mélység és bizalom a vallás erkölcsi erejében. – Bethlen hitvallása a konstruktív politika mellett.) 78

VII. BETHLEN ELSŐ PROGRAMBESZÉDE

(Programbeszéd fényes külsőségek között. – Célkitűzések az agrárkérdés, a hazai termelés, a hitelszövetkezeti politika, a székelykérdés, az Ausztriával való vámközösség és a közgazdaság reformja terén. – Ami Bethlen beszédéből hiányzik. – Kossuth Ferenc hazatérése. – Egy másik beszéd 1927-ből. – Bethlen újabb Én-je. – Magyarország keleti gazdasági politikája. – A kötelesség szava.) 88

VIII. A BÉCSI KAPU

(A szónokló Magyarország. – A magyarság caudiumi megalázásai. – A négyszázéves magyar tragédia jellemképe. – A Janus-arcú nemzeti politikai élet. – A császári politika mindenhatósága. – Magyar sors, olasz sors. – Az áttörhetetlen bécsi kapu. – A háború fenyegető kísértete. – Walter Bruno Erdélyben. – Az erdélyi szövetség gondolata.) 102

IX. ROMÁN LEGENDÁK

(A román nemzeti öntudat első ébredése. – Beyschlag memorandum. – Az erdélyi románok evangéliuma a múlt kísérte-ties árnyékában. – Bethlen István politikai szellemidézése. – A nemzetiségi öntudat erősítése a magyarság gyengítése árán. – Divide et impera. – Kísérlet a román nép vallásuniójának létesítésére. – A románok római származásának mesterkélt hagyománya. – Fák, melyek az erdőpusztító baltának a nye-

let adják. – A háromarcú román politika. – A románok már 1907-ben Tiszáig terjedő országhatárról ábrándoztak. – Tájékozatlanság a magyar fronton. – A könnyelműség politikája.) 110

X. A SZEGÉNY ROKON, HA ELISMERIK

(Az önálló Románia hatása az erdélyi románokra. – Franciaország, a latin testvér, nagyhatalmi politikájába kapcsolja Romániát. – Liszt Ferenc Moldvában. – Román államférfiak „a magyar elnyomásról”. – Kialakul Kelet Franciaországa. – Földalatti csatornarendszer Erdélyben. – Nagyrománia katonái.) 118

XI. DÉSY ZOLTÁN ÉS BETHLEN ISTVÁN

(Két ellentétes nagy szellem találkozása. – A régi vármegyei élet jelentősége. – Désy Zoltán, vármegyei alispán, szembeáll az alkotmányellenes kísérlettel. – Bethlen István közbeszólása. – „Az öreg urak vadászegylete.” – Bethlen István a vármegyei ellenállás élén. – A marosvásárhelyi gyűlés. – Kristóffy emlékiratai. – Egy jól megszervezett „politikai műhely”. – „Mi demokráciát akarunk, de nem demagógiát.” – Ferenc Ferdinánd politikai programja. – Désy Zoltán hősi halála.) 126

XII. KIÉ A FÖLD?

(A földbirtokreform hatása Erdélyben. – A románok hálája. – Az 1905. évi birtokpolitikai értekezlet. – Akik a magyar haza földabroszából darabokat vagdálnak. – Éber, Mezőssy Béla és Apáthy István felszólalása. – Áttérés a kistelepések rendszerére.) 140

XIII. A FÖDERÁLT HUNNIA

(Wells hasonlata. – A föderált Ausztria küzdelme az egyesges Magyarország ellen. – Bethlen, a végeken élő magyarság védője. – A bukaresti országos kiállítás. – Tervezetek a monarchia újjászervezésére. – Andrassy Gyula gróf és Berzeviczy Albert megállapításai. – Az „erdélyi probléma” súlyossá válik. – Bethlen és Maniu. – Czernin Ottokár szerepe. – Bethlen István és Tisza István mérközése. – Az 1914. évi marosvásárhelyi erdélyi gyűlés – Erdélyi szövetség alakul. – A védtelén Erdély 148

XIV. A VÁLASZÚTON

(Kis okok, nagy eredmények. – Edward angol király Ischlben. – A magyar nemzetiségi kérdés, mint robbantóanyag. – Ellenséges politikai propaganda tudományos köntösben. – A bukaresti propagandaszervezet titkai. – Bethlen a román szövetségről. – Filipescu támadása.) 163

XV. FERENC FERDINÁND ÉS A ROMÁN TÖREKVÉSEK

(Ferenc Ferdinánd jelleme. – Bethlen a Czernin-ügyről. – Mit akart Ferenc Ferdinánd? – A „románok császárijának” ünneplése. – Vajda Vojvoda Sándor a román célokról. – Mária román királyné szerepe Románia beavatkozása körül. – Tisza nem hitt a román betörésben. – Beteljesedik Erdély végzete.) 168

XVI. A BETEGSÉG ÉS A GYÓGYSZER

(A király békét akar. – Mindenütt áruló. – A választási törvény méreganyaga. – Czernin a háttérben és mint Károlyi Mihály protektora. – Németek a magyarok ellen. – Vázsonyi megjegyzése Bethlenről. – Miért cserélt köntöst Károlyi Mihály? – Benes feldarabolási terve. – Bethlen Tisza oldalán, mint Erdély bajvivója. – Sötétben harcolás, láthatatlan ellenség ellen. – Politikusaink optimizmusa. – Tisza István hősi halála)..... 178

XVII. A HAJÓ ÉS PARANCSNOKA

(Károlyi IHihály a parancsnoki hídon. – Dermedt csend Budapesten. – Az orosz forradalom a jelszó. – Le Bon lesújtó megjegyzése. – Hogyan tört ki az 1918. évi forradalom? – Már késő! – Bethlen István, a magyar történelmi osztály kötelességéről. – A történelmi osztályok gyászos szerepe. – A forradalom parazitái. – A naiv forradalmi vezér. – A népszerűség néha öl.)..... 199

XVffl. ÜRES ZSÁK, MELY MEG NEM ÁLL

(Károlyi felveszi a köztársasági elnöki címet. – Leszerelik a hadsereget és felszerelik a dologkerülőket. – Aki önmagát égeti el. – A polgárság szervezkedni próbál. – A székely hadosztály. – A csordaszellem. – Szervezkedés a rombolásra. – Bethlen kétszer is figyelmeztet a bolsevizmus veszedelemére. – A hullámok összecsapni készülnek Károlyi felett.) 210

XIX. LESZ-E A SOK KISPALÁKBÓL FOLYÓ?

(A székely hadosztály felfegyverzése. – Somssich László akciója. – Bethlen beszéde az OMGEsban. – A Károlyi-párt gyűlése a Vigadóban. – Az erdélyiek tiltakozó gyűlése. – Pogány ellenséges magatartása.) 214

XX. OSZTOZKODÁS A HALOTT KÖNTÖSÉN

(A Jásziiféle román tárgyalások Aradon. – Megalakul a román nemzeti tanács. – Kristóffy képzelődése. – Isopescu Grecul és Vajda Vojvoda Sándor nyilatkozata. – A román követelések. – A román csapatok bevonulnak Erdélybe. – Bethlen újból figyelmezteti Vyx ezredet. – Teleki Pál készül a béketárgyalásokra. – Az új demarkációionális vonal.) 218

XXI. MINDEN A MIÉNK

(Bethlen Vyx ezredesről. – Budapest blokád alatt. – Két-színű játék Magyarországgal. – A szövetségesek átlépik a demarkációs vonalat. – Kolozsvár, Nagyvárad és Arad kiürítése. – A németfrancia példa megismétlődése. – Készítik az egyoldalú békét. – Bizalmas feljegyzések a békekötés előtt. – Engedélyezik a román csapatok bevonulását Budapestre. – Miért adta át Károlyi a hatalmat a kommunistáknak? – A hatalom átadásának tragikomikus jelene. – Bethlen a szociális forradalomról.) 224

XXII. A SZÉKELY HADOSZTÁLY TRAGÉDIÁJA

(A forradalmi kormány a székely hadosztály ellen. – A székelyek fegyverük letételére kényszerülnek. – Véget ér a riépek csatája.) 238

XXIII. HAZUGSÁGOK, HA IGAZSÁGOK LESZNEK

(A vonagló Magyarország. – Bethlen a szegedi kormány diplomáciai megbízottja. – Sir George Clarke. – Friedrich István a primae oecupationis jogán való miniszterelnök. – Bethlen megszervezi a békeküldöttség irodát. – Bethlen erdélyi jegyzete. – A békeküldöttség Ncuillybe utazik. – Lloyd George, Apponyi és Clemenceau. – Tájékoztatlanság ellen nem lehet harcolni. – ítélet, tárgyalás nélkül. – Párizsban elhatározzák Magyarország megcsönkítését. – Szemelvények a bizottsági tárgyalás módszeréről. – Bethlen a Menekültügyi Hivatal élén. – Danielou a trianoni szerződés tarthatatlanságáról. – De Monzie és Hanotaux a békeszerződésről. – Minden problémát felkavartak, egyet sem oldottak meg. – A trianoni szerződés becikkelyezésének gyásznapja. – Erdély tiltakozása. – Rothermere lord felemeli szavát.)..... 242

XXIV. AKI A SZERENCSEJÉT KORMÁNYOZNI TUDJA

(A kormánygyeplő Bethlen István kezébe kerül. – „Légy okos, mint a kígyó!” – Magyarország első találkozási ellenségeivel Génúában. – Bethlen felszólalása a kisebbségek érdekében és első nagy diadala a nemzetközi bajvívás porondján. – Beszámolója Hódmezővásárhelyt. – Felfogása a dunai konföderációval szemben. – Bethlen megkezd a szanalás akcióját. – Törpe ellenségeink mesterkedései. – Megalakul a kisantant. – Bethlen diplomáciai mesterműve: a népszövetségi kölcsön. – A pécsi beszéd. – A királytragédia. – Az országbírói értekezlet. – Bethlen csatát nyer Párizsban és Londonban. – A modern argonauta útja Rómába. – Bethlen legnagyobb alkotása a Nemzeti Bank. – Bethlen és Mussolini. – Az ország elismerése.) 256

XXV. A GENFI PARLAMENT

(Az új ideális világhatalom. – A magyar delegáció. – Bethlen beszéde. – Apponyi beszéde. – A lefegyverzés kérdése. – Hers riot és Mac Donald. – Kirándulás a Salère hegyére. – Milyen magas a Montblanc? – A svájci néphadsereg. – Merénylet Bethlen ellen.) 282

XXVI. FÉNY, ÉS ÁRNYKÉPEK

(Horthy Miklós kormányzó pályája. – Az öreg „nagy uralkodó” környezete. – A „Novara” parancsnoka. – Mikor a bűn üldözi az igazságot. – A hadsereg szervezése és bevonulása Budapestre. – Kis nemzet sorsa. – Horthy Miklós kormányzó és Bethlen. – Collasanti és Mussolini Bethlenről. – A parlamenti pártok. – A királykérdés és a legitimizmus. – Demokrácia és rangkórság. – Mit akar Bethlen? – Nagyatádi Szabó István jelleme. – Egy nap futó képei. – Bethlen előszobája. – Arisztokratikus vagy demokratikus uralom. – A numerus clausus. – Bethlen és miniszterei. – Bethlen és pártja. – A kabaré; tréfa. – A frankügy. – Sauerwein. – Vázsonyi legnagyobb tévedése. – Bethlen egyénisége. – A demokrata és arisztokrata politikusok. – Bethlen fogadalma. – Bethlen Margit grófnő. – írói jellemzése 292

EPILÓGUS 321

NÉVMUTATÓ 323

Sebes Pára romjai.

E L Ő S Z Ó

ISTÓRIÁT írni élő államférfiúról azért nehéz, mert nem tudja az író, hogy a történet szereplője pályájának melyik állomásánál tart

Históriai alakot csak az idő múlása, a személyeknek és tárgyakkak úgynevezett táv-lata formálhat ki.

Gyengeségek és erények útjait járja a poli-tika korszakot alkotó vezére is.

Csak ha a kortársak mindig elfogult szem-lelete megszűnik, ha a barátok és ellenségek egyaránt eltűnnek a sír örök hallgatásában, szólalhat meg az utókor.

Ha a következő sorokban mégis a kortárs adja elő feljegyzését, szolgáljon mentségül, hogy minden sora a ma élő többi kortárs visszaem-lékezéseinek ellenőrzése alatt áll.

Egyik apai ágon való dédapám, Zilahi Sebess András marosvásárhelyi tanár, gróf Bethlen László felett 1717-ben halotti beszédet mondott és ezt a beszédet a Bethlen-család kiadta. »A régi nagy Bethlen-ház új homá-lyába burkolt szövétneke-, a címe a hosszú orációnak. Ebben a szónok a Bethlen-család egy tudós tagja, Bethlen Elek nyomán megírja a Bethlen-család egész genealógiáját Géza Feje-delem feleségétől le egészen Bethlen Sámuel gróf főispánig.

Ez a kis munka megvan birtokomban.

Ezt a szellemidézést »enyhitő körülmény-nek-. szántam a jelen korrajz mellett.

Budapest.

A RÉGI NAGY
BETHLEN HAZNAK
22
ÚJ HOMÁLYBA ÉRKEZETT
SZÖVÉTNÉKE,
A Néhai MÉLTÓSÁGOS GROFF
BETHLENI
BETHLEN LÁSZLO
URAM;

A Felsőleges VI. KÁROLY, Római Imperátor,
és Erdélynek örökös Fejedelme, Erdélyi Guberniumának egyik
belső Tanácsa, az Erdélyi Reformált Ekleziáknek és Colle-
giatumoknak Fő Carátora, Komosú halálában.

Mélt.

Magyar Orvászobá foglalt, és az említett Ur bírág tetemének, a Beth-
lenek Országúli Temető-bélyébe való el-táraztatásának alkalmatossá-
gától a Sír elbeszél-mondatt.

ZILAHISEBES ANDRÁS,
a mostan Marosvásárhelyre telepedett S. Pataki Collégiumnak
egyik Professura, 1717-dik Utcendőben, Pancsof-házának 17-dik napján.

Mostan pedig,

Méltóságos Groff BETHLENI BETHLEN ADÁM Uram,
és ő Nagysága Kerelmes Házastársa
Méltóságos Groff LORONCZI FÁNFFI KALARA ANGYAN, ő Nagyságok
kívánságok szerint, és költségek által, közönjessé tetetett.

KOLOSVARATT.

TELEGGI PAPA SAMUEL által, 1718. Utcendőben.

A RÉGI BETHLEN-HÁZ

- II. FEJEZET: Erdély legelterjedtebb familiája. – A Bethlen-család története, Erdély története, – Pajzs és toll, harci bátorság és diplomata ügyesség. – A Bethlen név pogány eredetű. – Fejedelmi rokonságok. – Bethlen Miklós, az utolsó erdélyi kancellár. – Bethlen Farkas, az erdélyi Tacitus. — Bethlen János fellépése a XIX. században. – Bethlen Gergely ezredes, a szabadságharc hőse. — Bethlen István történelmi szerepe.

NINCSÉN Erdélyben család, melynek története jobban össze lenne fonódva Erdély sorsával, múltjával, egész létével, mint a Bethlen-család története.

Fény és árny, dicsőség és bukás váltakoznak a történelem tek folyamán. „Vajdák és fejedelmek, hősök és hadvezérek, államférfiak és írók sora a család története, kik között a kard és ész fegyvere egyaránt bajnokokra talált.”

Történetük egy kis ország változó sorsa. A múltak nagy temetőjéből fajok, világnézletek, politikai hatalmak pusztító küzdelmei bontakoznak ki, mely küzdelmek között min; dig ott forog a Bethlen-család pajzsa vagy tolla, harci bátorsága vagy diplomata ügyessége.

Bethlen Gergely 1396-ban Nikápolynál esik el, testével és életével áll útjába a napkelet megindult ostromának, mely majdan Mohácsnál állít magának századokra szóló győzelmi jelvényt. íme ott harcol Mohácsnál 6000 kopjás vitéz élén,

a nagy fejedelem *Bethlen Gábor* fejedelem nagyapja. De a török világhódítás folytatja útjait. Az erdélyi fejedelmek a török és francia antant védelme alá kerülnek.

Bethlen Gábor fejedelemsége új fényt áraszt a névre és a családra, melyet a „nexusokat vadászó *Bethlen Elek*”, a család történetírója Attiláig visz fel.

Mert a Bethlen-család, melynek neve valószínű pogány eredetű, egy töből származik a fejedelmi iktári ággal.

A fejedelmi korszak utolsó idejében már nagy és hatalmas a család.

A fejedelmi tanácsban a három legfontosabb állást Bethlenek töltik be, *Miklós* kancellár, *Gergely* generális, *Elek* országos elnök. Nagy vagyont szereznek. Ez az eszköze a család tudásának, utat egyenget vezérlő talentumaik; nak.

Az utolsó fejedelem, // *Apaffy Mihály* felesége is Bethlen4eány, *Gergely* leánya. Erdély fejedelmi hatalma szállt velük sírba.

A bécsi császári diplomácia végre győzedelmeskedik. Erdély, a két világhatalom Ériszjálalmája, a Habsburgok hatalmába kerül. *Castaldo*, *Básta*, *Caraffa* és *Rabutin* befejték művüket. *Teleki Mihály* a zernesti csatatéren esik el a császári ház védelmében, de Bethlen Miklós, az utolsó erdélyi kancellár még folyton írja javaslatait a hatalmasakhoz. Erdély függetlenségét akarja és önálló kormányzatát biztosítani az új uralom alatt is.

Ismeri Erdély történetének szellemét, hiszen apja, *Bethlen Farkas* is, három fejedelem főkancellárja, az „erdélyi *Tacitus*”, megírta *hazája* hányatott sorsát. Ott pihen a marosvásárhelyi ősi kálvinista templom sírboltjában. Lángeszét, történeti szellemét és emberismeretét örökül hagyja Miklós fiára. „Noha Erdélyben senki észszel, elmével vele nem ért”, mondja *Cserey* Bethlen Miklósról, „a császár fogságában hal meg.” írja keserű önvallomásait és imáit Bécsben. A katonai erőszak nem túri az okoskodó jogot, történeti alapot, sőt az észszerű bizonyítást sem. *Caraffa* elfogadja Bethlen tervezetét, terjedelmes igazgatási rendszert dolgoz ki maga is Erdély számára. A bécsi udvar azonban gyanakvó. Erdély függetlensége elenyészik. Beleolvad abba a nagy főhatalomba, mely másfélszáz éven át próbálja biro-

dalmát egységes nyelv és egységes vallás keretébe terelni, vér és erőszak, emberi erények és bűnök felhasználásával.

Mi az, ami ennek az alig 60.000 négyzetkilométernyi kis földnek ily rendeltetést adott?

Állami életberendezésre alkalmas geográfiai helyzete, vagy honfoglaló népének szervezete, jelleme, mely generációkon keresztül öröklődik a vér hullámain át? *Tuhutum* vezető éppúgy külön állammá rendezkedik be, mint a későbbi vajdák. *V. István* magyar király, ki először nevezi magát „Erdély fejedelmének”, már mint kialakult impériumot, birtokolja az önálló Erdélyt.

Csak természetes, hogy a rombadőlt magyar államiség Mohács után ide menekül, itt hajt ki és erősödik meg és folytatja sajtószerű párhuzamos életét négyszáz éven át.

Megvívhatatlan vár ez a négy oldalról sziklabástyákkal védett terület. És ebben a várban sorsdöntő világtörténelmi pillanatokban, kétszer vonul be az ellenséges impérium – ellentállás nélkül.

A *Lotharingiai Károly* hadai éppoly módon veszik birtokukba a várat, mint századok múlva a Habsburgmonarchia összeomlásakor amaz új keleti birodalom óvatos csapatai.

— Soha sem pogány, sem keresztény egy országhoz ilyen könnyen nem juttat, mint ekkor a német Erdélyhez. Egy korbács nélkül fejet haj tank – panaszolja *Cserey*, a történetíró.

— Míg egyik kapun a fejedelem és zokogó fejedelem-asszony kivonult Fogaras felé, addig más kapun a német ezredek bedoboltak.

Erdély sorsa ugyanez kétszázharminckét év múltával. Nagyrománia csapatai zeneszóval vonulnak be védtelen maradt falai közé.

Közép-Európa megdőlt és Erdély részese a kozmikus sorsnak. A kis országnak azért kell elbuknia, mert világhatalmi törekvések ütközje.

Ha van az államok keletkezésében és elbukásában tragikai elem, úgy Erdély sorsában feltalálhatjuk ezt.

A fejedelmi korszakot követő időt a történetíró tespedés és süllyedés korszakának mondja. – Mikor *Bethlen János*, a *Bethlen Miklós* késői unokája és *Bethlen István*

nagyapja élére áll Erdélyben a szabadelvű ellenzéknek, és a kolozsvári országgyűlésen támadja az elnyomó hatalmat, a haladás, a nemzet élni vágyása kél birokra személyében az ellenséges idegen erőkkel. A tavasz gerjedelme ez a hosszú tél után.

Mária Terézia és II. József patrimoniális gondoskodása nehezedett a magyarságra. Az elnemzetietlenedés vészeldelme sohasem volt oly nagy, mint ez uralkodók békés kormányzata alatt.

Császári rendeletek szabták meg a ruházzkodást, de a lélek etikai berendezkedését is. Hogyan tűrte volna meg e rendszer az önigazgatás intézményeit, melyek itt századok szabad életének eredményei. Az erdélyi gubernátor fizetett hivatalnokká alakul, a fejedelmi tanács súly nélküli barátságos testületté. Katonai parancsnokság igazgatja Erdélyt kinevezett hivatalnokokkal. Német koronatartomány megszálló seregek fegyelme alatt.

A XIX. század elején *Bethlen János* fellépése ad irányt az új köszellemnek. Bethlen, ki „szabadelvű, de óvatos és mérséklő, sőt ravasz, tehát szükséges vezéri tulajdonságokkal bír”, a nép befolyását követeli az igazgatásban és felelősséget a bürokráciában. Veszedelemes jelszavak ezek akkor. Vér és pusztulás útját járják ez egyszerű igazságok 1848-ban; hol huszonegy Bethlen gróf harcol érettük *Bem* tábornok honvéd seregében.

A kolozsvári temetőben egy szép szobor hirdeti *Bethlen Gergely* ezredes nevét. Sírköve felirata ez: „Harczolt a hazáért 1848-49-ben mint ezredes – a világszabadságért mint olasz tábornok.”

Mert Bethlen ezredes ott volt a Garibaldi táborában, barátságban a „re galant uomo”ival segít megteremteni az egységes Itáliát.

Itália majdan Bethlen István kezdeményezésére emeli fel a porbasujtott magyarságot.

A Bethlen-család igen népes. Az úrbéri kárpótlási iratok ötvenhét családtagot sorolnak fel, mint kárpótlásra jogosultat. Ma is egyik legelterjedtebb famíliája Erdélynek.

A család református, de volt unitárius és katolikus ága is.

A mezősámsondi
XVIII. századbeli Bethlen-
kastély főbejárata.
(Haros-Torda Pármegye.)

Ha a múltak hagyományai közé térünk és forgatjuk a Bethlen-ház régi krónikáinak iratait, önkénytelenül is a párhuzamot keressük a jelen és az elmúlt kor nagy alakjai között.

Pedig ez csak látszat. A letűnt korok nemzedékének primitív élete és társadalmának másirányú berendezkedése, az írott emlékek ritkasága, sokszor megbízhatatlansága, homályossá teszi a kor légkörét. A jelen modern kultúrája, sajtója, nyilvános élete a vezető államférfiakat százoldalú ellenőrzés alatt tartják. Villany reflektorok fényében áll ma minden nyilvános szereplő. Ma a közvélemény szemei előtt alakul a történelem. A jelenkor nem alkalmas történelmi megállapításokra, csupán a kor festése foghat helyet. Ki tudja ma megítélni, hogy erények vagy hibák, előrelátás vagy hanyagság, erő-e vagy gyávaság nyilatkoznak meg a kor egyes tényeiben és szereplőiben?

Bethlen István vezető politikusa Magyarországnak a világháború befejezése óta. A régi Bethlen-törzs fogott itt gyökeret és hajtott ki a megcsönkített Magyarországon.

A török háborúk alatt a magyar állami élet Erdélyben vert gyökeret. Ez volt a német és török által leigázott Magyarország minden reménysége. Viharos századokon át sokszor segítették az erdélyiek a magyarság szabadságküzdelmét. A nemzeti eszme mentsvára volt Erdély, ezért ostromolta a német birodalom és igyekezett azt kiragadni a török fennhatóság alól. Martinuzzi meggyilkoltatása, Básta és Mihály vajdák bevonulása, Báthori Gábor halála, a Bocskay, Bethlen és Rákóczi küzdelmei mind csak epizódjai egy nagy történelmi folyamatnak. A magyarság önvédelmi harca ez fennmaradásáért két nagyhatalom között.

A magyar faj elgyengült, sorai megritkultak a küzdelmekben. Az ország végei elnéptelenedtek, idegen fajok nyomultak beljebb és beljebb. Ferenc József magyar uralma rövid ideig tartott, a századok hibáit helyrehozni nem lehetett többé. A világháborúban a NagyíMagyarország eszméje omlott össze.

Bethlen István hordta az első köveket az új alapoz. – A végzet történelmi szerepet szánt neki. Új életet kell teremnie a romokból. A magyar faj önfenntartásösztöne

nyilatkozik meg működésében, a magyar faj leg végzettel je-
sebb korszakában.

Mi az, ami végzetszerűleg állta útját a magyar erő ki-
fejlődésének itt Közép-Európában?

Az osztrák birodalmi hatalom megteremtése a mohácsi
vész után, majd a törökök feletti győzelem után annak fenn-
tartása. A pragmatika szankció éppúgy, mint az októberi
diploma, ugyanazt a gondolatot fejezik ki: „fejedelmi köte-
össégünknek tartjuk az osztrák birodalom hatalmi állását
fenntartani” és csak ennek biztosítására alkalmas „állami
szerkezeteket és jogállapotokat” ismer el. így magyarázták
valójában a hatvanhetes kiegyezést is.

Ez a nagybirodalmi eszme semmisült meg Trianonban.
Ez adja meg e kor epochalis újszerűségét.

A magyar állam, mint független államalakulat lépett az
európai államok sorába. Megcsonkítva, elgyengítve, de
mégis csak független államként. Ez korszakos változás éle-
tében.

Először történt meg, hogy a független Magyarország
kívánságait a brit birodalom közvetlenül meghallgatta. –
Rákóczi követét Anna királyné nem fogadta, Szalay Lászlót
Palmerston az osztrák császárhoz utasította.

Bethlen Istvánt hazája legkétségbeejtőbb korszakában
fogadta a brit birodalom feje. Az egész angol kormányzat
és politikai világ helyeslése kísérte e nagy demonstrációt.

Így nyerte meg, az érdekek kapcsolata útján, az olasz
barátságot is.

A magyarság önállósági törekvéseit az osztrák biro-
dalmi egységgel szemben valójában sohasem támogatták a
külföldi államok. A francia királyok politikája csupán zavar-
keltés volt önző érdekek szempontjából. A protestáns álla-
mok harci szövetsége is, melyet az erdélyi fejedelemséggel
kötöttek meg, csak közvetve szolgálta a magyarság önálló-
ságának gondolatát.

Úgy a szatmári béke, mint a hatvanhetes kiegyezés
megkötésének hatalmas rugója volt az a tudat, hogy a nem-
zet vezetői belátták azt, hogy a külföld annyiszor beígért
segélye illúzió, hogy a külföld csak saját érdekei által ve-
zetve figyeli a magyar helyzetet. Amint Rákóczi írja Ber-

csényinek: „sem a francia, sem Berlin, sem Utrecht tövisünket kihúzni nem akarja”

Éppen ezért az első legfontosabb államférfíui feladat volt a nemzet érdekkörét úgy egybefoglalni a külföld valamelyik hatalmasságáéval, hogy ez a kapcsolat a magyarság új fejlődését szolgálja.

A végzet megadta ezt a Bethlen-ház egyik tagjának.

Annak a hosszú útnak, melyet a fiatal erdélyi politikus megtett, küzdelmeit, veszélyeit, hibáit és sikereit akarjuk itt vázolni.

A jövő útjai kiszámíthatatlanok. Bethlen államférfíui pályája delén van. De eddigi élete is oly mozgalmas, változatos és sorsdöntő, hogy felér egy hosszú korszak legeseménydúsabb történetével.

Bethlenszentmiklósi kastély, XVII. sz.-ból.

A mezősámsondi Bethlen-
kastély kert felé néző
hallja. (Maros-Torda Pár-
megye.)

KOCSIZÁS A MEZŐSÉGEN

III. FEJEZET. Erdély szíve és agya. – Jószágigazgató és a hazatérő fiatal gazda eszmecseréje. – Az erdélyi mágnás. – A mintagazda. – Emlékezés a Hóra-lázadásra. – Jókai a Torda-hasadéknál. – A teréziánusi élet. – A Kamerata. – Kállay Béni és Thalóczy Lajos. – A történelem készülődik a monarchia szétrobbantására.

EGY négylovas kocsi halad a mezősámsondi úton Nagyölyves felé. Ketten ülnek a kis homokfutó kocsiban. A fiatal Bethlen István és bonorum direktora, az öreg Jeney Lajos. Hepeshupás kanyargós út vezet fel a dombokra, melyeknek az aljában kis falucskák húzódnak meg. Új dombok és megint új faluk. Ez a Mezőség. Sehol egy kis erdő vagy bokros ciheres. Órákig halad a kocsi és mindig ugyanaz a határtalan és szomorú egyformasága a tájnak. Egyik falu lakója sem látja a másik falut, dombok és völgyek szakadatlan változata követi egymást. Mindig ugyanaz a kép.

Ha igaz az, hogy a föld, az éghajlat, a geológia és természet törvényei befolyásolják az ember életét, a „Mezőség” e tekintetben külön méltatást igényel.

Ott terül el Erdély közepében, Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos megyékben. Szétszórt kis oláh falvak füsttölgő kéményei fogadják az utast. Magyar szót csak elvétve

lehet hallani. Pedig a tizenhatodik századig itt a magyarság volt többségben. Most már a kis udvarházakba, egy-két kastélyba szorult vissza. Itt írogatott Kemény Zsigmond, itt szötte romantikus históriái fonalát Jósika Miklós. A Mezőség volt Erdély vezető társadalmának a szíve és az agya. Itt születtek meg az erdélyi politika apró ravaszágai az abszolutizmus korában. Itt adták tovább a hírt az 1853. évi összeesküvésről, melynek vértanúi, Török, Gálffy és Horváth ott pihennek a marosvásárhelyi postaréten. Itt utasították vissza a nagyszebeni országgyűlés meghívóját Bethlen János, Kemény Dénes és velük az egész erdélyi magyarság.

Ma oláh községekkel van tele, bár itt?ott még magyar szigetecskék maradtak fenn rajta. Minden faluban két-három nemesi kúria. Némelyik kidőlt kerítésével kopottan úgy fest, mintha kihalt volna.

Lassú füst üli meg a levegőt a házak között, tőzeg, száraz kukoricacsutka tüzétől ered. Ez a „mezőségi köszén”.

Valami megkapó, melankolikus kép ez, melyben benne van a magyarság ezeréves vívódása e földön, földhözköttősége és magárahagyatottsága. Tengelyig süpped a kocsi a fekete sárba. Vasút nincs, a kolozsvári vonal elkanyarodott.

A nagy orosz puszták hangulatát a steppék utazói sokszor leírták már. De ez valami egészen más. Az erdélyi magyarság évezredes nehéz sorsa, törhetetlen akarata, igénytelén élete és szívós magyarsága mind itt van e völgyekben és dombokon.

Nem a magát kiélt kor képe ez, de a segítség nélkül, hangtalanul pusztulok levegője.

Itt terülnek el azok a középbirtokok, melyeket később Bethlen István oly szívósan védelmez a modern magyar alkotmányosság szabadelvű inténciói ellen. Ezeket hozza fel példakép az agrárvitákban Kolozsvárt és Szamosújvárt. Az akkori korszellemmel merőben ellenkező felfogás ez. Ezek – mondja Bethlen – a magyarság végső bástyái. Ezeket meg kell menteni, mert ezekben él „Erdély magyar szelleme”. A világkonjunktúra, az újkori kapitalizmus túlhajtásai kezdték ki a középbirtokot, melynek e földön történelmi szerepe van.

– A magyar államnak törhetetlen kötelessége a segítség, mert ezt az unió megkötésekor vállalta el. Az a fojto-

gató gyűrű, melyet a román paraszttömegek fontak a magyarság köré, csak az egész magyar állam erejével törhető szét. E célt kell hogy szolgálják a közigazgatás, gazdasági politika és végső fokban az állami politika is.

E célok ma még csak tudatalatti ösztönök Bethlennél, amint hallgatagon figyeli az öreg igazgató előadását.

A nyugati országok káprázatos kék ege, napfénye, dús növényzete, fái és virágai helyett – felhők között bujkáló napfény, hűvös szellő, szegény falvak fogadják a fiatalembert, ki most érkezett meg angliai útjából. Egy-egy darócruhába öltözött nagyhajú oláh ember emeli meg báránybőr-süvegét az úri fogat láttán. Vasárnap van. A heti munkának megérdemelt pihenője. A fatornyú oláh templomok mellett sűrűen állanak a kálvinista fehérre meszelt tornyocskák is. Ilyenkor elő-előtűnik egy kúria tárva-nyitva tartott kapujával és előrerohanó, uगतó nagy kuvaszaival.

— Pihennek ezek az oláhok untilig – mondja Jeney. — Százötvenhat böjtnapjuk van. Ezeket pontosan megtartják. Nem esznek, de nem is dolgoznak. Élhetetlen nép.

— De sokan vannak!

Ez a megjegyzés csak úgy kiszalad a fiatalember ajakán. Éppen az oláh templomból ömlik ki a sok nő, férfi és gyermek.

— Bizony! Hat-nyolc gyermek egy-egy családban. Szapora faj! Az a szerencse, hogy nem olyan értelmes, mint a magyar paraszt! Nem tud úgy dolgozni. Éppen ezért nem is magyarosodik. Sőt, az értelmesebb magyar az ő nyelvüket tanulja meg hamarosan.

— Ez az alsóbbrendűség természettani jellege – mondja a fiatalember. — Szaporább, jobban terjed, szinte észrevétlenül, mint a gyom.

Nagyölyves legalább négy óra járás még. Désy Zoltánál akar a fiatal gróf egy vasárnapi látogatást tenni. Désy a megye alispánja – régi megyei úr –, anyja Toroczky bárónő, az erdélyi arisztokrácia szétterjedt rokonsága mellett nem nehéz az atyafiságot kimutatni. Désy Zoltán apja Désy Sándor és a mezősámsondi idősebb Bethlen István, a fiatal gróf apja, régi jóbarátságban voltak. Bethlen István hatéves volt, amikor apja meghalt. Idegenben nevelkedett,

Parkrészlet a sámsondi
Bethlen-birtokon.
A kastély hátsó kijárata.

a régi szálak megszakadtak. Jó lesz egyike-másikat újra összekötni.

Az öreg jószágigazgató magyaráz és mutogat a kocsi-ból. Régi, praktikus magyar gazda. A fiatal gróf egyetemet is végzett, Magyaróvári is kitanulta, no meg sokáig ott élt Angliában. Sok mindent láthatott, – csak azt nem, amiről a Mezőség beszél, hogy itt egész évben fa nélkül tüzelnek; a nagy, végeleáthatatlan mezőségi nádasokból néha jobban pénzel úr és paraszt, mint a kukoricatengerből, mely mindenütt ott emelgeti fejét a hegyoldalakon.

Itt is, amott is egy-egy magyar úr kis kastélya vagy udvarháza. Elhanyagolt, töredezett kapuszárnyak, omló vakolat. Mi ez? Pató Pálok birodalma?

– Itt a magyarság temetője! – mondja a direktor. – Látja a gróf, itt ezek a falvak mind magyar falvak voltak, régi sírfeliratok, anyakönyvek, lusztrális jegyzőkönyvek ezt kétségtelenné teszik. Most már csak az udvarház gazdája magyar, ha ugyan itt lakik és nem valahol a vármegyén irkál. Az oláhság lassan folyta körül ezt a földet, mint a hinár.

Hogy mi az oka? Hát a török háborúk, meg a sok belső harc, a küzködés.

Magyarosítás? Arról szó sem lehet ma már. Elkéstünk vele.

Itt-ott magyar falut érnek. Mindjárt meg lehet ismerni virágoskertjeiről és tiszta, meszelt házfalairól. Szorgalmas nép ez a mezőségi magyar, de önfejű és bizalmatlan.

Elbeszéli a grófnak, hogy kapatta reá őket az amerikai szőlőültetvényre. Addig, míg ajándékozta őket az oltványokkal, senkinek sem kellett. Most már, hogy pénzért adjuk, ültetik! – mondja az öreg úr jóízűen kacagva.

– Ez az! – mondja a fiatal gróf, felvillanó szemekkel. – Meg kell győzni a népet. Akarata ellen senkit sem lehet boldogítani.

A beszélgetés élénkebb lesz. A direktor elmondja minden udvarház lakóinak történetét. Ez itt takarékos, sőt fősvény ember, de nem bír öröklött adósságaival. Ez meg könnyelmű, bohókás ember. Kurtanemes, de méltóságos címet követel. Hátamegett „nádi gróf”-nak hívják, mert nádas tavaiból él. Mindenütt primitív gazdálkodás. Gépek

hiánya. Sovány marhák a hegyoldalon. Óriási ugar és legelőterületek.

– De hiszen itt a magyarság elpusztul! – kiált fel megdöbbenve a fiatalember –, ha segítségére nem sietnek!

Segítségére? De hát ki? Nem hallja meg a hangját senki sem.

A fiatal Bethlen elgondolkodva hallgat el.

Később, évek múlva Szamosújváron beszámol tapasztalatairól egy „Erdélyi Szövetség” alakuló gyűlésén. Megrázó szavakkal mutat reá e jelenségekre.

– Mi vagyunk az utolsó nemzedék, akik még segíthetnek! Vigyázzatok erdélyi magyarok!

Most hallgat. Lelkét elfogja talán a kételkedés, – talán a nagy ellentétek hatása alatt áll. Visszagondol Angliára, hol az ifjúság fogékony idejét töltötte.

Régi tradíció az erdélyi mágnáscsaládokban, hogy fiaikat egy pár évre Franciaország és azután Anglia társadalmi életének tanulmányozására küldik ki. Bethlen is megjárta az angol földet.

Az ország arisztokráciája körében, a mulatságok, sport, látogatások között figyelte az angol magasabb társadalmi körök valódi életét. Láta, hogy a nagy vagyonok urai foglalkozásokat keresnek és találnak. Minél magasabb állású, annál tevékenyebb életet él egy angol land lord vagy squire. Láta a westminsteri vagy Cleveland hercegének óriási ipartelepeit, a nagy bérleti gazdálkodást, az ipari mezőgazdaságnak ama példáit, melyek az angol mezőgazdaságnak első helyet biztosítanak a világon.

Az arisztokrata magasabbrendű kötelességei vésődtek fogékony lelkébe. A fegyelem, önmérséklet, az erős munkai szeretet. Megtanulta ismerni a munkás, pénzszerző middle class-t, a konzervatív angol junker osztályát. Észlelte az angol örökösödési törvény szellemét, melyet folyton ajánlnak agrárértekezleteken, de nem igen foglalkoznak azzal a jelenséggel, mely lehetővé teszi ennek társadalmi konzerváló hatását. Angliában nem osztják okvetlen fel az ingatlanokat. Ez az örökösödési törvény még sokszor foglalkoztatja őt gazdaggyűléseken, az országgyűlésen, majd mint miniszterelnököt.

Az erdélyi mágnás nem hasonlítható azonban a land lordéhoz. Szó sem lehet Erdélyben tízezer holdakról. Legfeljebb egy-egy családi erdőség Csík megyében vagy Kolozs megyében. A négy-ötszáz hold itt nagybirtok már, nagy társadalmi feladatokkal, kötelezettségekkel. Az ily birtokos vállán nyugszik egyháza, vármegyéje és az országos politika is. Irtóztató küzdelem ez a standard fenntartásáért, itt, a magyarság központjától oly távoli végeken.

A nagybirtokos ellen a legfőbb vád az, hogy távol él uradalmától. Jövedelmei az igazgatás sokféle tevékenykedőjének kezén mennek keresztül. Mohó jövedelemzaportás elhanyagoltta teszi a földet.

Erdélyben erről sohasem volt szó. Itt élt falusi birtokán a földesúr, csak télen utazik Kolozsvárra, bálozni, ha fiatal, vagy nagy leánya van. Egyébként fekete-piros arccal ott lovagol napestig barázdái között, ő maga vezeti gazdaságát.

Ma már az arisztokrata-kötelességekről, életfelfogásról, teendőkről egészen más nézeten vannak, mint félszázad előtt...

A modern élet, melynek felelőssége alól a főúr sem vonhatja ki magát, letörölte a hűbéri furcsaságokat, a prózai korunk munkát kíván.

Az erdélyi főúri társadalom sohasem élt olyan hűvös magasságban, mint az angol, orosz vagy akár a magyar arisztokrácia. Közelebb van a középosztályhoz.

Tekintélye – jóval kisebb vagyona ellenére – nagy. Nemcsak a fejedelmi származás patinája az, ami tiszteletet gerjeszt, hanem elhelyezkedése a hagyományos megyei és egyházi életben. Kifogástalan jellemű úr, jótékony, iskolákat tart fenn, elnököl főgondnoki székben, vagy szónokol a katolikus státus gyűlésén Kolozsvárt, vagy a református kerületi gyűlésen.

A kastély rendszeren 15-20 szobás kényelmes udvarház. Oda tartozik a falusi élet berendezkedéséhez. Egyként tele van e kastélyokkal szórva a Maros völgye, a Küküllő völgye vagy a Mezőség.

A közigazgatásban történeti hagyományokon nyugvó szerepe van. Képviselő vagy főispán, aszerint, hogy ősi megyéjében melyik állás ürül meg.

A sámsondi református templom és a Bethlen-család sírkertje.

Együtt él a kisbirtokos nemességgel és a falusi gazdákai. Jól felszereli birtokát gépekkel, műtrágyával, állatokkal.

– Gépeket vásárolt Budapesten, azért jött fel Sámsond-ról – beszéli Bethlen Margit grófnő.

Így ismerkedtünk meg. István mint fiatal gazda, már azt akarta, hogy gazdasága a vidéken a legjobb legyen. El is érte csakhamar.

A szó nemesebb értelmében mintagazda volt, példát mutatott az erdélyieknek.

A kisbirtokos előítéletei és a falusi élet gyökereiben levő hagyományaikon nehezen engedi magát zavartatni. – A főúri birtokos gazdasági műveltsége, jó gazdatisztjének sikerei meggyőzik a változtatások szükségéről.

Gazdasági ismeretek, ízlés, tudományszeretet megnödítják csakhamar. A példa követőkre talál.

A földbirtokos-társadalmat általában bizonyos arisztokratikus szellem tölti el.

Egyébként a földbirtokos-rétegek szépen megférnek egymás mellett, vagy közös fórumaikon a megyében, vagy gazdasági gyűléseken.

E kis főúri kastélyokat százados emlékek fűzik össze. Rokonság, összeházasodás gyakran cseréli a gazdát, de legtöbbször változatlanul ment át az öröklött birtok a család más tagja birtokába.

E patriarkális életet gyökerestől forgatták fel a modern gazdasági áramlatok, a hitel és vállalkozás. Az örökösödési törvény egyenlőségi elve a földbirtokra mereven alkalmazva, a birtok szétporlására vezet. A pénzgazdálkodás, a világkonjunktúra ismeretlen hatásai, az adásvételek sokszór csábító előnyei elsoványítják a középbirtokost. Mikor Bethlen István, a képviselő, megírja ezt 1908-ban, a kis könyvecske óriási feltűnést kelt. Pedig ez csak természetes folyamata a világ közgazdasági mechanizmusának. Itt azonban a magyarság legfőbb érdekei forognak kockán. Nem a konzervatív főúr földszeretete, de a nemzetét féltő magyár sötét jövőjének szövege szólal meg benne.

Magyarországon, de még sokkal inkább Erdélyben csak birtokarisztokrácia van. A szörnyű gazdasági válságok, devalváció, jobbágy munkaszervezet átalakulása, a földtehermentesítés pusztításai a tőkegyűjtést megakasz-

tották. A földből, és csak a földből él itt mindenki. A mezőgazdasági, ipari élet nagyvonalúsága hiányzik. A nagy favállalatok nem az erdőtulajdonosok kezében vannak.

A legősibb angol család legrégebb címeres, nemes fia ott van a Cityben, indiai vagy ausztráliai vállalkozásokban. Az öregebb és ifjabb fiak között az a különbség, hogy a szubstitúció, vagy elsőszülöttségi jog őrzi a társadalom állandóságát, de az ipar és kereskedelem lehetőségei helyet biztosítanak az életrevaló, küzdelemre nevelt második vagy harmadik fiúnak. Kitűnő diplomaták, nagy bankházak, hajós vállalatok főnökei, bánya- és petróleummezőtulajdonosok egész sora kerül ki ezek soraiból. Egy moszuli petróleummező itt a magánérdekeket és közérdeket mozgatja meg.

Hogy ezek a legtöbbször láthatatlan, de folyton fejlődő összeköttetések a társadalmi osztályok között mit jelentenek, azt Anglia erőteljes, ellentálló demokráciája tanúsítja.

A kis nemzetek kisszerű élete abban nyilvánul legfőképpen, hogy a társadalom élete károsan mozdulatlan, merev és lassú fejlődésű. A kis Erdély is ilyen. Társadalmának beosztása századok óta változatlan.

A nap közben egészen kisütött. Egy magas dombról meglátszik már Déry Zoltán kúriája. Úgy látszik többen is látogatják, mert az országúton ott poroszkál két másik fogat is.

A nemesi lakok, udvarházak mind sűrűbbekké válnak.

A jószágigazgató éppen a Hóra?lázaásról mondja el emlékeit. A mezősegi románság teljesen békés maradt, ide menekültek az alsófehérmegyei Kővár, Zaránd vármegyék birtokosai, itt szervezkedtek.

Különben is, egyik hagyomány szerint, ezek a fellázadt oláhok a Báthori István által szétvert Békési Gáspár hadseregéből való székelyek voltak. Ezek ide menekültek, főképp Zaránd megyébe. Két generáció alatt eloláhosodtak.

— Egyik rokonomat itt ölték meg – beszéli –, beutaztam e helyeket és feltűnt nekem a nép teljesen eltérő lelki berendezése, temperamentuma és faji különösége. Egy öreg pópa mondta el nekem a hagyományt.

— Szaporítani kell a kúriákat és udvarházakat – mondja a fiatal gróf. – Itt a magyarság uralmát csak úgy lehet megővni, ha lassan visszafoglalja régi történelmi helyzetét!

Elmondja az öreg úrnak a francia és angol mezőgazdaság között észlelhető nagy különbségeket. A forradalmi francia agrárpolitika óriási tömegét teremtette meg a kisbirtokos, törpebirtokos parasztságnak. A föld ma már nem osztható tovább, a népesség feleslege a nagy városokba tolu

Egyensúlyt kell tartani a birtokmegosztásban és szervezni kell a középbirtokosszta

lyt. Fel kell világosítani nagy hivatásáról és veszélyes helyzetéről.

– Tudja-e direktor úr, mit mondott egy francia utazó, mikor Angliát beutazta és egész tömegét látta a megyei úri lakoknak, kastélyoknak, udvarházaknak, melyek behálózzák az országot?

„Nem tanácsolom a viskóknak, hogy itt fellázadjanak a paloták ellen, eltiportatnának, mert a paloták húszan vannak egy ellen.”

A Hóra-lázadáson gondolkodnak a kocsiban.

Az erdélyi nemesi társadalom borzasztó emléke ez a Hóra-lázadás, mikor a kunyhók feltámadtak. De ma is kirhatatlanul él a hagyomány, hogy a bécsi udvar nem engedte meg a nemességnek a lázadás leverését. A nemesség insurgens-felkelést hirdetett ennek ellenére, végül is csak akkor avatkoztak be a császár katonái, mikor a nemesség már készen állott a lázadás leverésére.

A földbirtok megosztása arányossá és egészségessé vált. A jobbágyfelszabadítás az összes latifundiumokat megszüntette. A nagyszámú nemesi kúriák kiheverték a veresé

geséget s újra erőhöz kezdtek jutni. De a negyvennyolcas nagy földreform természetesen új erőhöz juttatta a román tömegeket is.

Az öreg Jeney régi ember, törzsökös erdélyi középbirtokos. Családi hagyományaiból jól ismeri az egész felkelést, melyből ma a román történetírók nemzeti harcot és hőso

ket fabrikáltak.

– Magam is láttam a kőrösbányai híres tölgyfát – mondja elgondolkozva –, amely alatt a lázadást Hóra és Kloska kifőzték. Fél száz év múlva Enyedet, Zalatnát pusztították el ugyanezek utódai. Láttam Enyedet romokban. A könyvtárt, régiséggyűjreményt mint üszkös hamut.

Az 1848. évi szabadságharcban résztvett Bethlenek.

(Középen)

Lajos, nemzetőr
Károly, tiizérőrmester
Pál, dobokapármegyei főispán

Zsigmond, közvitéz	Perenc, őrnagy
Camillo, közvitéz	József, huszárszázados
Parkas, főpostamester	Gábor, fogarasi főkapitány
Gergely, huszárezredes	László, nemzetőr
Miklós, hadnagy	Olivér, őrnagy
Gábor, zaránki főispán	János, kormánybiztos
János, káplár	Sándor, főhadnagy
János, követ (Bethlen	Ferenc, főhadnagy
István nagyapja)	Miklós, őrnagy
Imre, külügyi titkár	

Elbeszéli, hogy az ötvenes évek végén Jókai Mór is végigjárta a pusztulás helyeit.

Erről a Jókai-látogatásról mondja el, mint szem- és fültanú, azt az érdekes epizódot, mikor a költőfejedelem egy kiránduláson barátkozni kezdett a román intelligenciával. Jókai kirándult a híres és nevezetes Tordai-hasadékhoz. E kirándulásról Szentimrei Jenő is közölt részletes leírást. A malom melletti füzesben ebédhez ült a fáradt társaság. Veress Dániel, Jókai házigazdája, alkalmasnak látta az időt, hogy köszöntőjébe egy kis politikát is belevegyítsen, tekintettel a jelenlevő román jegyzőkre.

Íme, mondta, a két szirtfalat a viharok elválasztották, éppúgy, mint a két népet. Jókaiiban együtt ünnepelnek, a kultúrában találkozni tudnak.

A jegyzők szónoka kitért a kérdés elől válaszában, tartózkodóan válaszolt, de jelezte, hogy a megértésnek mi lenne az ára.

Nincsen középút! Nincsen kiengesztelődés és nincsen kiegyenlítés!

Ez Erdély egyik legnagyobb és megoldhatatlannak látszó problémája. Tudja ezt minden erdélyi.

A hazatérő fiatal gróf megérti az elbeszélésekből az erdélyi magyarság feladatát, helyzetét és a föld és faj vérsdelmének jelentőségét.

A császári városban töltötte gyermekkorát, de minden idegszála e földhöz köti.

Hasonnevű apját hatéves korában veszítette el. Két leánytestvére, Ilona, a későbbi Haller György grófné és Klementin, Mikes Ármin grófné és ő, az egyetlen fiú maradtak hátra. Nyolcéves korában már a bécsi Teréziánium egyenruhás kis növendéke volt. Édesanyja Teleki Ilona grófnő szomorú, megzavart kedélyű asszony volt. Férje halála után soha senki nem látta többé mosolyogni. Bethlent a gyermekkor kedves éveinek emlékei a bécsi nevelőintézethez kötik, hol tíz évet töltött el. Ez az erdélyi élettől eltérő út volt számára.

Az erdélyi főurak nevelése hagyományos rendet követett századok óta. Vallásuk szerint hamar bekerültek az enyedi, kolozsvári, marosvásárhelyi vagy zilahi református vagy katolikus főiskolákba. Angol, francia, német nyelv-

leckék, vívás, lovaglás, majd az egyetemi évek, külföldi utazások következtek sorra.

A fiatal grófnak hamar ott kellett hagynia a szép gornyeszegi, kastélyt, ahol született, a Marosszlyó partját, a tavakat a parkban, elbúcsúzott anyjától, a sámsondi kastélytól, az öreg cselédektől.

Ez a bécsi intézet akkor a legkitűnőbb középEurópai nevelőintézet. Az itt töltött évek mély nyomokat hagytak Bethlen István jellemfejlődésén. Afféle public school-féle ez is, mint akár Eton, Oxford vagy Cambridge intézetei. Itt nevelkedett a Mária Terézia koncepciója szerinti birodalom főrendi vezetősége. Diplomatai, katonái, kormányzói és tudósai. Egy csemetéikért ez, szakavatott kertészek vezetésével.

A nevelésnek századok tapasztalatain átszűrődött, bölcs tervszerűséggel átgondolt rendszere ez, mely itt a fiatal emberanyagot észrevétlenül formálja át. Jellemképzés ez a legcsekélyebb külsőségeken át, kezdve az egyenruhán, inggalléron, sapka és nyakkendőn, fel a morális és etikai képességekig. Itt választódik ki az a vezető társadalom, mely a még élő nagy monarchia igazgatását fogja vállalni.

A „kamerata” egy szobában lakók köztársasága. A leg-tökéletesebb egyenlőség színhelye. Katonás regula, szigorú rend, az idő ökonomikus beosztása. Tanulás, étkezés, séta, játék, sport, látogatások fogadása, minden óramű pontossággal. Tomacsek tanár, a „kamerata” főnöke ma is él Bécsben. Nagyon jól emlékében van a fiatal Bethlen, piros arcával, nyugodt, megfontolt beszédével. Bizonyítványai kivétel nélkül kitűnőek..., sokat olvas angolt és franciát. Legkedvesebb tárgya a történelem. A „kamerata” csínytevéseiben mindig résztvesz, sőt sokszor ő fundálja ki azokat.

— Innét századokon át sok magyar vezérember, gubernátor, kancellár és miniszter került ki. Az eszes arisztokrata előtt minden pálya lehetősége nyitva van. így is néztünk mindig a kis Bethlenre, meg legjobb barátjára, Kállay Ubulra, – mondja az öreg úr.

— Jó ez az internátusi nevelés, – teszi hozzá komoly meggyőződéssel.

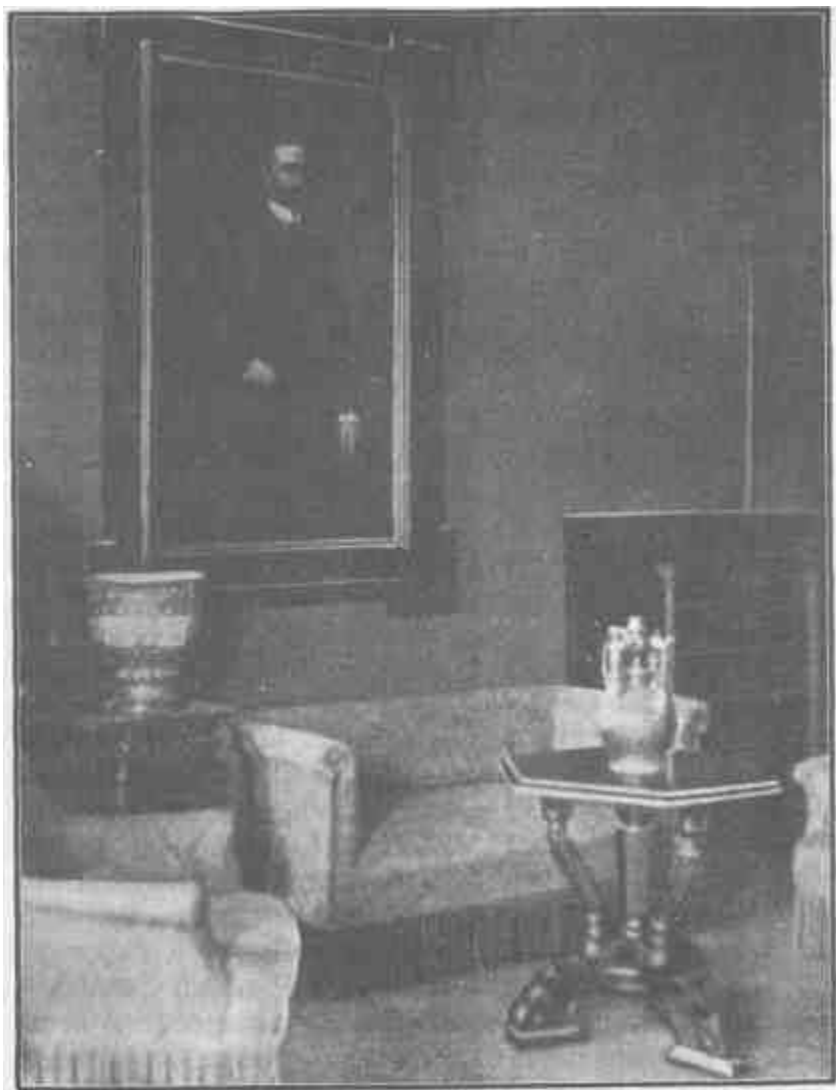
Később, évtizedek múlva, a trianoni határokon túl, a leigázott, üldözött magyarság ezrével küldte ki, sokszor minden támogatás és segítség nélkül a fiatalságot, reabizva azt a Csonka-Magyarországra. Bethlen akkor a béke elkészítésén dolgozott, vagy a magyar gazdasági államrendet alapozta meg és szörnyű küzdelmet vívott bent és kint. És soha egy pillanatra nem feledkezett el a jövő zsenge hajtásairól. Otthont adott az üldözötteknek, visszaállította a fiatalság reményvesztett szívében a magyarság öserejébe vetett hitet.

Kállay Béni felesége nagynénje, Bethlen4eány. A miniszter Bécsben nagyhatalmú úr, közös pénzügyminiszter, Bosznia kormányzója, a Balkán legalaposabb tudós ismerője. Ide jár ki a megengedett vasárnapi „Ausseipe”-okra.

A nagy államférfi gyönyörködik a fiatalember korát meghaladó komolyságában. Tanítgatja, kérdegeti, utasítgatja. A távolság, az idegen világ még fokozza a magyar haza szeretetét. A nagy ősök felvonulnak a tudós bátya előadásában. Elbeszéli Kállay a fiatalembernek ősapjának, Bethlen Miklósnak nagyszabású terveit. Hogyan dolgozott ki egy gazdasági projectumot, mely Lengyelországra és a Balkánra terjedt volna ki. Megmagyarázza a nagy birodalom óriási szerkezetét, nagy helyzetenergiáját, a nagyhatalmi állás előnyeit és a magyarság szerepét. Mikor 1887-ben nemes apróddá nevezik ki, megfigyeléseket tehet az udvar légkörében is. A birodalom különböző arisztokrata ifjai itt gyűlnek össze. A könnyelmű, rokonszenves lengyelek, a dúsgazdag, felfuvalkodott csehek, a nehézkes osztrákok és a zárkózott, összetartó magyarok, ösztönszerűleg megérzi, hogy a magyarság itt csak egy kerék, mely nem végez önálló mozgást.

A nagy birodalmi eszme nem engedi meg a magyarság önálló fejlődését. A magyarság nem élhet öncélú életet. A birodalom érdeke az, mondják Bécsben, hogy „a magyar fák ne nőjjenek az egekig” és szorgalmasan nyirbálják azokat. Fájó ellentét nyilatkozik meg a folytonos katonai sérelmek, megalázások és a nemzetiségek pártfogása között.

Kállay okos, tanult magyar. Családi körben a leplezetlen igazságokat is elmondja. Itt hallja meg a fiatal bécsi magyar diák, hogy mily nagy súllyal nehezedik a nagyhatalmi állás Magyarországra. A mérhetetlen közterhek, a hitelpolitika

Bethlen István gróf
dolgozószobája Sámson-
don. A falon édesatyja
arcképe.

agrárérdekeinek elhanyagolása társadalmi és osztályellen-téteket szítanak. A jobbágyság megszűnése után úr és paraszt egyformán állami jobbágy. A nagy birodalom jobbágya.

A képviselő Bethlen később az országgyűlésen vámpolitikai kérdésekben bizonyítgatja, hogy a Balkán-államok agrárversenyétől nem védik meg a magyar földbirtokos-érdekeket. Az ország népességének 85%-a földből él és íme a bécsi külügyi politika Szerbiát és Romániát a magyar agrártársadalom rovására akarja kárpótolni. Vészes játék ez a monarchia helyzetében. A magyarság gyengítése a monarchia pusztulását jelenti. Be is következik ez a Balkán-háborúk nyomában.

De hiszen ekkor már Kállay Béni nem él. Bosznia kormányzata horvátok és szerbek kezében van. Egész adminisztrációja, állami hivatalos nyelve osztrák. Magyarországé csak a történelmi virtuális jog. A történelem készülődik itt a monarchia szétrobbantására. De azok, akik csinálják a történelmet, nem értik meg intéseit.

A magyar történelmet Thallóczytól tanulta. Thallóczy óvatos és alkalmazkodó udvari ember, féligazságokat ad elő csak. Sokkal inkább szereti a német história-professzort, Berndset, a világhistória nagy változatainak magyarázóját. A fiatalság izgatott képzeletét objektív hangú kritikák mérséklék az előadásokon. Korok, hatalmak, nagy férfiak története ez – és a magyarság szerepe a nagy tragédiák sorozatában, olyan meseszerűen hangzanak, hogy a fiúk mindig halotti csendben hallgatják.

A kitűnő professzor meghal és a nyolcadik osztályos ifjúság Bethlen vezetése alatt kivonul a temetőbe. Itt Bethlen a magyarok nevében vaskoszorút helyez el a sírra. „Ihrem lieben Professor die dankbaren Ungarn” felírású a koszorú.

A koci hirtelen kanyarulattal berobog a Désy Zoltán udvarára. A beszélgetésnek vége. Megérkeztek.

EGY MINIATŰR-ORSZÁG ÉLETE

IV. FEJEZET. Erdélyország álomország. – Az unió következményei. – Tisza és a paktum-tárgyalások. – Bethlen első fellépése. – Mi a transzylvanizmus – Erdély múltja és a múlt éltető ereje. – Véres emlékek, felemelő példák. – Tizenhétévi képviselőség. – Történelmi, nagy emlékek fénye. – Az a családtag, mely ősei dicsőségéből akar élni, halálra van ítélve.

A japán kertészet remeke az a tenyérnyi hely, hol törpe pálmákat és cédrusokat nevelnek, patakok folynak, kis tavacsákba vízesések zuhognak, parányi hidak felett kis utak kanyarognak. Minden megvan ez álomországban a leg-tökéletesebb rendben, csakhogy minden kicsinymeretű.

Ez az álomország Erdély volt az unió előtt.

Erdély 1867-ben egységes államterületté vált Magyarországgal, de az elmúlt századok társadalomformáló erői még sokáig továbbműködtek.

Az erdélyi önállóság ideje alatt kifejlett érzések átjöttek az új korba is. Habár a vallás, filozófia, politika, irodalom és a kormányzat elvei új mesgyéken haladnak, a természet erejének sodrával folyt változatlanul tovább az erdélyi külön élet.

Ma, a trianoni elnyomatás korában csodáljuk Erdély kitűnő hírlapirodalmát, földből termett íróit, kik soha nem

hallott fájdalmas hangot ütöttek meg istenadta tehetséggel Pedig ez most egyenes következménye az erdélyi százados különülésnek.

Az erdélyi államiság bukását túlélte gazdasági és szellemi fölénye, társadalmának ereje, a magyar felekezeteiben élő magyar öncélúság érzése.

Mikor az elszakadás után Bethlen élére állott a béke-előkészítő irodának és kezébe vette az okkupált területekről menekült magyarok ügyének intézését, sokszor elmondta, hogy Erdély tért legelébb magához a sorsfordulat után. Szinte hónapok alatt meg volt szervezve a kisebbségi élet. – Az, hogy Erdély mindig mint történeti egység szerepel földrajzával, társadalmával, politikájával és egész történeti fejlődésével, tulajdonképpen gyökeressé tette az önkormányzat jellemét minden lakójában. Eltörölhetlen emlékei ezek a külön fejlődésnek, melyek be vannak vésve az idők szikláiba. Az emberek, korok, események világváltozásai ezt nem érintik. A székely, szász autonómiák, megyei élet mind ezt az öncélúságot szolgálta – *ezt* mondja Bethlen.

Mint az erdélyi jegyzék szerkesztője, kifejtette ezt a trianoni bölcsek tanácsa előtt is. örök dokumentuma ez a magyar történelemnek – de meghallgatásra nem talált.

Egy pillantás az erdélyi társadalomra megmutatja, hogy mily különleges és sokféle típusból alakulnak osztályai. A szász iparos, a román törpebirtokos, a székely ezermester, a vallásfelekezetek struktúrája, a felekezeti oktatás analógiája a mai Magyarországon nem található meg. Mások a kormányzati és igazgatási elvek feltételei. A szász falu egyházi és községi tökéletes demokráciája, a székely faj ősi törzsszerkezete, a vármegye románsággal vegyített községei mind más és más történelmi fejlődés kifejezői. A modern államélet uniformizált, de az elmúlt századok hatása erősebb volt.

Pedig Erdély az unióval elvesztette önkormányzati erői leglényegesebbjét. Élettelen és nehézkes bürokrácia terjeszt kedett el. A független társadalmi osztályok sorvadni kezdtek. A város és falu, a vármegye és kultúrintézmények állami felügyelete a központi hatalmat mindenhatóvá *tette*.

Ami a mezősámsondi
Bethlen-birtokból a román
földreform után meg-
maradt: a családi kriptá.
A Bethlen- és Teleki-
címerrel egy 15 holdas
fenyves közepén.

A földesúr és kispazda, az iparos és szeszgyáros éppúgy függött az állami befolyástól, mint hitellete.

Új kormányzati elvek, új törvényhozás új társadalmat alapoztak meg. Csak a vármegye volt még a régi birtokososztály területe. A patrimonális kormányzat primitívségét már itt is kikezdték a modern élet követelményei.

Fájdalmas volt-e a lemondás önállóságáról? Nem, hiszen Kolozsvárott óriási lelkesülő tömeg követeli ezt; az osztrák császárral való békekötés egyik feltétele az unió elismerése.

Az uniónak egy nagy ígéret volt a feltétele. Az egyesült magyarság támogatása. A szegényebb testvér felsegítése.

Bethlen István háborúelőtti életét és politikai tevékenységét kizárólag ez elv terjesztése foglalja le. Erdély támogatását sürgeti, Erdély meghallgatását kéri sorsdöntő órákban.

Mikor 1914-ben, a háborút megelőzően, Tisza István paktum-tárgyalásokat kísérel meg a román vezérekkel, Bethlen keserűhangú beszédben hibáztatja Tiszát, hogy a paktumtárgyalásokról nem tájékoztatta az erdélyieket.

– A miniszterelnök úr még arra sem érdemesítette azt a szerencsétlen erdélyi magyarságot, hogy legalább a látszat kedvéért vele szóba álljon. Azzal a tényével, hogy a román nemzetiségi pártot, a román ú. n. nemzeti komitét elismerte, megsértette az erdélyi magyarság jogosult érzelmeit, megsértette azt a kegyeletet, azt a pietást, amellyel mindnyájan történelmünk eseményei, történelmünk tanulságai iránt tartozunk és én ez ellen erről a helyről határozottan tiltakozom. Tiltakozom az unió eszméjének nevében, mert ezt az eszmét apáink azért valósították meg, hogy ettől az erdélyi magyarság támaszt és erőgyarapodást nyerjen és sohasem gondolhattak arra, hogy elkövetkezhetik oly idő, amidőn a mi megkérdésünk, a mi tudtunk és beleegyezésünk nélkül egy magyar kormányzat szóbaállhat a román nemzetiségi párttal és annak nemzeti komitéjával olyan kérdésekben, amelyek elsősorban ezt az erdélyi magyarságot érintik.

Bethlen egészen 1918-ig csak erdélyi politikus volt. ösztönszerű hittel védett minden talpalatnyi földet, minden magyarságot illető jogot; tudta azt, hogy itt kiegyenlíthetetlen ellentétek állanak fenn. Itt az erőgyűjtés korszakában élünk – bizonytalan jövő előtt. Egész Erdély mögötte állott.

Ő képviselte Erdély színeit, Erdély pajzsát, amint azt a választójogi bizottságban Vadász Lipót elmondta.

Beszédei,, melyeket e korszakban tartott, mind az erdélyi gazdasági élet és politika égető kérdéseit taglalják. A vámpolitika, földgáz, földbirtokpolitika, választói reform és nemzetiségi kérdés. A mai erdélyi kisebbségi élet legfontosabb kérdései ezek. Ezeken nyugszik ott a magyarság ereje.

Szinte azt mondhatnók, hogy Bethlen István nemzetiségi politikája a jövő kisebbségi életre akarta előkészíteni az erdélyi magyarságot, ösztönszerű sejtelemmel lázasan erősítette az erdélyi magyar életet. Mint aki fél, hogy kifogy az időből, néhány év alatt századok gyengeségét, mulasztásait akarta helyrehozni.

Fáradhatatlanul hordja össze érveit. Az erdélyi magyarság múlását akarja megakadályozni. Objektív érveit megértéssel hallgatják. Tekintélye egyaránt nagy minden párton. De szerepe inkább a Cassandráé, mint „Erdély Széchenyijé”, aminek erdélyi barátai elnevezték.

A román betörés után élére áll a „Pro Transsylvania”-mozgalomnak, a visszatelepítési bizottságnak. Látja fél Erdély pusztulását, melyet előre megjósoltak az erdélyi politikusok, kik folyton sürgették az erdélyi határok megerősítését. De Románia szövetséges állam volt. A háború elretentő nyomora és szenvedése hullámszik végig a kis országon. Fáradhatatlanul kér, szervez, bátorít, járja a határmenti vármegyéket. A végvárok védője ő – talán utolsó védője. Nevét szeretettel említik minden magyar házban.

Mikor Bethlen István 1921-ben Hajdúdorogon nemzetgyűlési kép viselő jelöltséget vállal és megbukik egy vidéki ügyvéddel szemben, a választást megelőzően általános elterjedt az a hír, hogy Bethlen nem más, mint Bettelheim zsidó fia. Bethlen kíséretében kizárólag erdélyi férfiak voltak. Elképedtek arra az indítványra, amit a támogató intelligencia sürgetett, hogy plakatírozni kellene azt, hogy Bethlen – nem Bettelheim!

Természetesen a magyar nép kultúrfokára ez éppúgy nem vet rossz fényt, mint a francia nép megszavaztatása I. Napóleonnól, ahol százezer szavazó öt százaléka sem

tudta helyesen megmondani, hogy él-e még, vagy ki volt az a Napoleon.

Erdélyben példátlan eset lett volna az, hogy a Bethlen-nevet magyarázni kellene.

A történeti érzés olyan összefoglaló egyetemes ereje lengi itt át az intézményeket, embereket, foglalja össze a korokat és mutat a jövő felé, hogy az példátlan közszellemet teremt. Ez a sokat emlegetett transilvanizmus. Ennek jelenségeivel mindenütt találkozhatunk.

Keressük fel a kis gentry vagy főúri udvarházakat, melyek remek régi kincs, emlék, szőnyeg, kehely mindenütt. Itt a Báthoryak híres ezüstmű-darabjaira bukkanunk vagy Bocskay fejedelem szenvedélyesen gyűjtött műkincseire, Bethlen Gábor szőnyeg- és ötvösművészeti dolgaira. Látni főúri kastélyokban Apaffy Mihály óragyűjteményéből kegyei letesen örökölt darabokat.

Avagy térj be a régi erdélyi könyvtárakba, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárba, az enyedi Bethlen-kollégium könyvtárába, a gyulafehérvári püspöki Batthyány-könyvtárba, Bruckenthal szász könyvtárba, Erdély egész múltja száll feléd a régi néma fóliánsok közül; egynémelyikében, mint a Mikó gróf által alapított Erdélyi Múzeum Egylet könyvtárában feldolgozatlan kéziratok tömege várja a feláradást.

Kolozsvárott ma is áll a Báthori-ház, melynek ablakából nézte végig Báthori Boldizsár kivégzését Báthori Zsigmond. II. Rákóczy György emlékéét a fenesi síkon köoszlop hirdeti.

Ott vannak még ma is Kolozsváron a régi Bánffy-palota, a Teleki-, Rédey-, Jósika-házak és Mátyás király szülőháza. Hát az erdélyi vallásfelekezeteket szimbolizáló barátok klastroma, temploma, mely volt katolikus, református, unitárius és luteránus, végül is Leopoldus a franciskánusoknak adományozta.

A történelmi emlékek hatása nemcsak a családokban, községekben, városokban, kövek és hegyekben él, de a levesgömben és valósággal a szellemi világban.

Családi kép 1883-ból. Bethlen István gróf édesanyjával, Teleki Ilona grófnővel, mellette Bethlen Ilona grófnő, később férjezett Haller Györgyné grófné és Bethlen Klementin grófnő, később férjezett Mikes Árminné grófné.

Elfogja ez érzés egyaránt Kazinczyt, ki a múlt század elején, Jókait és Gyulay Pált, ki annak derekán utazták be ismételten Erdélyt, de elfogja az idegen közönyös utazót mindannyiszor, ha e területre lép.

Vajdahunyad vára, hol a nagy Hunyadiak éltek, Gyulafehérvár, hol eltemették, a kenyérmezei csatamező, attól nem messze az a tető, hol Barcsay, a testőrköltő pihen egy almafa alatt, a szentimrei csatater, hol Kemény Simon megmentette Hunyadi Jánost, a dévai vár, hol a hitújító Dávid Ferenc 1565-ben be volt zárva, mind nagy emlékei a múltnak. Hasztalan kárhoztatja az újkori szociológia a történeti érzést, mint oly álmodozást, mely nem a haladást szolgálja. Benne él az egymást átfogó nemzedékek szívében. A mindenkori jelen közéletének színét adja meg. Ez Erdély. Ez az erdélyi társadalom jelleme századok óta.

E történeti érzésnek köszönheti az Erdélyi magyarság életét, fennmaradását és ettől várhatja feltámadását. Eleven él a történelem itt. Míg az Alföldön csak szájhagyományok maradtak rettentő tatár- és török dúlásokról, falvakat és városokat tüntettek el nyom nélkül a vészes idők, hőseket emlékezet nélkül nyeltek el az Alföld mocsarai – itt él, szemedbe ötlük minden, ami a múlttal összeköt.

Csik megyében Szent Domokos községét kiátkozta VIII. Kelemen pápa Báthori Endre megöletéséért és emlékoszlop örökíti meg a merénylők nevét, kiknek utódai ma is élnek eleven emlékezetül. A Maros völgyében messze látszik a marosvásárhelyi ősi várbeli templom, melynek kriptájában Bethlen János kancellár piheni örök álmát. Ma is élnek még a Rákóczi-vár tölgyei Görgényben, melyek látták a nagy fejedelmet, ott voltak Bocskay fejedelemmé történt választásánál is. És a Székelyföld külön romantikája. Bálványos vár, hol Apor László erdélyi vajda fogva tartotta Ottó bajor herceget és őrizte a szent koronát.

A 200 négyszögmérföld területű Székelyföld minden röge nagy múltról beszél. Budvár, Firtos vár, Rapsonné vára várják egy magyar Walter Scott tollát.

Megelevenedik az egész küzdelmes múlt nemcsak felső társadalmi osztályaiban, de polgárságában és kis földművelőiben, kiknek katonaösszeírasi, lustrum-jegyzőkönyveit ugyanazok a családok töltik meg, akik ott ma is élnek.

Még most is feltalálhatók Erdélyben mindazon alakok, kiknek képeit az emlékkönyvírók oly élénk színekkel festik: „mert nem a holt emlékek legdrágább nevezetességei Erdélynek, hanem az élő ivadék, mely nemzeti és faji sajátosságával Árpád és Attila óta vegyítetten megtartotta azt a népet, mely most is szerelmes hatáiraiba, miként hajdan, mely megél szorgalmával egy akkora darab földön, mekkorát Magyarországon a dülőutak elfoglalnak.”

Jókai elragadtatva szemléli meg egy látogatása alkalmával a kelementelki Hentersudvarházat, a Telekyek, Bethlenek, Kemények kastélyait, azoknak nagybecsű képeit, régi rokokó-óráit, ereklyék, antik szobrok, fegyverek, régi pénzek gyűjteményét, Barcsay Ákos fejedelem ezüst mosdótálját.

És ez így van mindenütt a magyarok lakta földön, vagy a szász városokban, a brassói fekete templom szobrai, múkincsei között éppúgy elfogja a szemlélőt ez érzés, mint a Székelyföld bekerített templomai vagy a céhek bástyái látára. Maros^Torda megye 1900. évi párizsi kiállításra elküldte a megye régiségeit. A mikházi kis falusi kolostorban Szádeczky történettudós régi hímzéseket, kendőket és egy régi püspöki süveget írt össze, melynek béléskeménysége egy latin predikációs-szöveg volt a XIV. századból, megkapta itt Thuróczy krónikájának budai kiadását.

A természet és éghajlat befolyásolja a nép jellemét – de az eleven és holt emlékek még inkább.

Csodásé, ha az ifjú Bethlen István elmerül a környezet szemléletébe. Apja és anyja ősei a történelem legszebb lapjait foglalják el. Hiába töltötte ifjú éveit külföldön. Érzi, hogy ő is ebből a talajból nőtt ki, ide tartozik Itt akar élni kötelező múlt terhe alatt a jövőért.

Ha ősei kastélyait járja, ott találja a gazdag könyvtárakban az erdélyi irodalom és könyvkötőművészet remekait.

Végigjárhatja patronátusi templomát, nézheti falfestményeit, képeit, a népművészet csodás remekait, amit a kapufaragás, zománcozás, hímzés produkál.

Elmerülhet annak a sajátságos erdélyi művészeti stílusnak szemléletében, mely átmenet a Kelet és Nyugat kö-

zött. Bizánci és reneszánsz, kétarcú művészet, mely két irányban oktat.

És az irodalom. Régi könyvekkel van *tele* a könyvtárszoba, hol a fiatal mágnás olvasgat. Milyen gazdag a régiiek irodalma! Az általános tudatlanság korszakában egy irodalom él, mely nem nagyurak morzsáiból tartja fenn magát, – hanem eredeti, őszinte és nemzeti. Nem?e e nép szépérzékének feltörekvő ösztöne ez?

Tinódy és Ilosvay, Balassa és Heltai Gáspár, a hitvitázók, Dévay Bíró Mátyás és Gelei Katona István, a történetíró, Bethlenek, Kemények, Telekiek mellett Salamon és Sziágyi, Péchy Simon, Apáczay Csere János, Bod Péter, a testőrírók, Báróczy, Barcsay és Naláczy. Mind erdélyiek.

Elmegy a kolozsvári Nemzeti Színházba, melyet 1794-ben Wesselényi, Bethlen Farkas és Teleki Ferenc alapítanak és a magyar faj műveltségének és fölényének elvitathatlan biztosítéka. Nem így lesz ez százhusz év múlva. A magyar színészet kiszorul ősi fészkeből, helyét idegen szó, idegen szellem és erkölcs foglalja el.

Bethlen István édesanyja Teleki Mihály leszármazottja. Legelső emlékei a geryeszegi kastélyhoz kötik. Otthon van Bethlenben is Bethlen Andráséknál. Odalátszik a grófi kastély ablakából a vár helye, melynek kapuját hiába döngette a Bornemissza Anna fejedelemnő kegyelemlevelét hozó hirnök, mialatt Csáky István levágatta a Bánffy Dénes dacos fejét. Bethlen István nagyanyja Wesselényi Zsuzsanna, a Lipót császár által elüldözött és Erdélybe menekült Wesselényiek nádori ágának egyik ivadéka. Mennyi véres emlék, mennyi felemelő nagy példa e családban!

A hagyományok erősebbek a történetírásnál, mert szájról?szájra járnak és átszövik a rég elmúlt századok eseményeit és eszményeit is a jelen korban. Sokszor jobban megvilágítják a kort minden oknyomozó tudománynál.

– Jól emlékszem igen gyermekkoromban – mondja Naláczy József emlékiratában –, hogy falukon elég öreg embert értünk s többnyire majd mindeniket, aki ha kérdeztük a kuruc világot, historizált Rákóczi Ferencről; más azt mondotta, hogy akkor ökörhajtó gyerek voltam. Voltak még olyanok, akik Tököli Imréről eleget beszéltek. Már svadronyos kapitány koromban a házánál is voltam egy

Bethlen István,
mint terezianumi növen-
dék, 1885-ből.

gróf Teleki leánynak, a gróf Teleki Mihály leányának, Horváth Andrásnének, aki generálisa volt Rákóczi Ferencnek, s beszélte, hogy a harcon is volt, a hintója körül vagdalkoztak a kurucok a labancokkal, mikor a görgényi fogságból váltották fel vélek a német asszonyokat. A szegény nagyatyám, Naláczai György, mind az anyám részéről Toldalagi János kurucok voltak, de hogy észrevették a kurucok bolondságát, abbahagyták.

Milyen pompás jellemzése a kornak, mely felforgatta a családok életét, megrontotta egymás közt az atyafiakat. Ott él ez az eleven történelem a családokban – befolyásolja a gyermekek képzeletét. Ott láttuk a Bod Péter lelkipásztor írásaiban, prédikációiban éppúgy, mint Árva Bethlen Kata naplójában. Szájról-szájra kelnek a hagyományok a székely falvakban, melyek még most is katonai regulák szabályait tartják községi életükben. Katonabírájuk van, mint a régi határőrség maradékainak.

Annak, aki nagy történelmi nevet visel, magas rangot hord, családjának századok óta nagy vagyona van, annak pályafutása mindenesetre nélkülözi azt a romantikát, mely az ismeretlenség homályából magas helyre került egyéniség lényét körülfogja. Az oly konzervatív országban is, mint Anglia, ahol a meglepő karrierok nem ritkák, a cipész Joseph Chamberlain fiát, az angol imperializmus harcosát, vagy a walesi tanítómester fiát, Lloyd Georget, a tömegek előtt mindig a self made man tekintélye és kiapadhatatlan népszerűsége övezte.

Erdélyben oly élesek a történelmi emlékek, annyira át meg átjárják a családok jellemét, hogy ott egy Bethlen gróf közéleti szerepvállalását a közszellem követelte meg. Nem az arisztokrata előtti meghódolás volt ez, hanem a századok dicsőséges történelmi emlékeinek felelevenítése.

A demokrata kis ország a történelmi múlt légkörében élt.

A tömeglélek szívósan ragaszkodik a megszokott forsmákhoz, társadalma nehezen alakul át, melynek hierarchiája kiirthatatlan szükségszerűség szemében.

Bethlen István mihelyt vármegyei szerepet vállalt, mihelyt a képviselőházba jutott – azt tette, amit elődei. Erdély kis országos életét igyekezett képviselni.

A magyar parlamenti kormányzat mindig számolt az erdélyi közszellemmel. Az országgyűlésen mindig voltak jellegzetes erdélyi reprezentánsok. Kemény Gábor báró mint kereskedelmi miniszter, Bethlen András gróf mint földművelésügyi miniszter prononszírozott erdélyiek voltak. A magyar politika más érdekei juttatták jelentékeny szerephez Bánffy Dezső bárót.

Az erdélyi főurak különleges helyzetét csipkelődve írja meg a hetvenes évek híres tárcaírója, Kákai Aranyos. Az erdélyi urak tagjai közül mindeniknek van egy, de sokszor több fejedelmi őse – mondja Kákai. „Ezen speciális körülmény az erdélyi arisztokráciának, mely különben fesztelenebb, magyarabb és szívélyesebb a magyarországinál, némi különös parfömjét adja a gögnek.”

Bizonyos az, hogy ha az erdélyi fejedelmi utódok egyike-másika vezérlő politikus lett – kivétel nélkül megállta a helyét.

Odahaza, Erdély igazgatása, a dolgok természetes rendje szerint maradt továbbra is birtokukban.

Szilágy megyének Wesselényi, Alsófehér megyének Kemény, Szolnok-Doboka és Beszterce-naszód Bánffy, Kolozs megye Teleki vagy Bánffy, Torda-Aranyos megye Bethlen, ugyanígy Küküllő. a székely megyéknek Szentkereszti, Lázár, Haller, Mikó-családok tagjai a főispánjai. A szász comes mindig szász Nagyszebenben.

Bruckenthal a guberniális korban kormányzója Erdélynek, felterjesztéseit egyenesen úgy tette meg Bécsben, hogy konstataálta, hogy az elhalt Teleki volt, most következik a Bethlenicsalád.

Bethlen István 17 éven át volt képviselő. Semmi egyéb, csak képviselő. Tisza István miniszterséget ajánlt fel több ízben neki. Nem fogadta el. De nem vállalta a provinciális szerepet sem. Szívesen látták volna többször Maros-Torda megye főispáni székében. Szívós rezerváltságával vett részt a tanácskozásokban. A nemzeti ellentállás idején egy szavával buktatta meg Lázár István grófot.

– Tisztességes erdélyi ember nem szolgálhatja az alkotmányellenes kormányt – mondta röviden egy bizottsági tanácskozáson.

Másnap Lázár István táviratilag lemondott.

Történelmi érzés, tradíció, vagy a viszonyok esetleg helytelen megítélésedé az, hogy ez országrész önálló szellemét annyira hangsúlyozza minden erdélyi ember. Ez oly kérdés, amelyet nem egykönnyen lehet eldönteni.

Szegfű szerint Erdélyország politikai önállósága nem helytálló történelmi igazság. A középkori Erdély történelmi politikában csakúgy, mint a társadalomban és gazdaságban, integráns kiegészítő része, függvénye a magyarnak, a magyar fejlődésnek itt-ott változó formájú, de mindig alárendelt sorozata. A fejedelmi kor sem öncélúság, mert török fennhatóság alatt állott. Különben is Bécs és Konstantin nápoly harcában Erdély másodrendű kérdés volt – ezért sikerült Erdélynek a fejedelmek korában látszatszuverenitásra szert tenni, ellenben Bukarest és Budapest harcában Erdély mindkettőnek életérdeke. Igaz-e ez?

De hiszen Erdély korszakokon át Magyarországot, – egész Magyarországot, – annak nemzeti önállóságát jelentette.

János Zsigmondot a rendek magyar királynak is megválasztották. Bocskayt felségnek nevezték, Bethlen Gábort magyar királynak választották meg, Pázmány Péter, a nagy államférfi, püspök, azért támogatta Erdély függetlenségét, hogy „Erdély kardja öröködjék Magyarországon”.

A magyarság a mohácsi vész után igazi nemzeti életét itt élhette szabadon. Ezért övezi történelmi családait a történelmi nagy emlékek fénye.

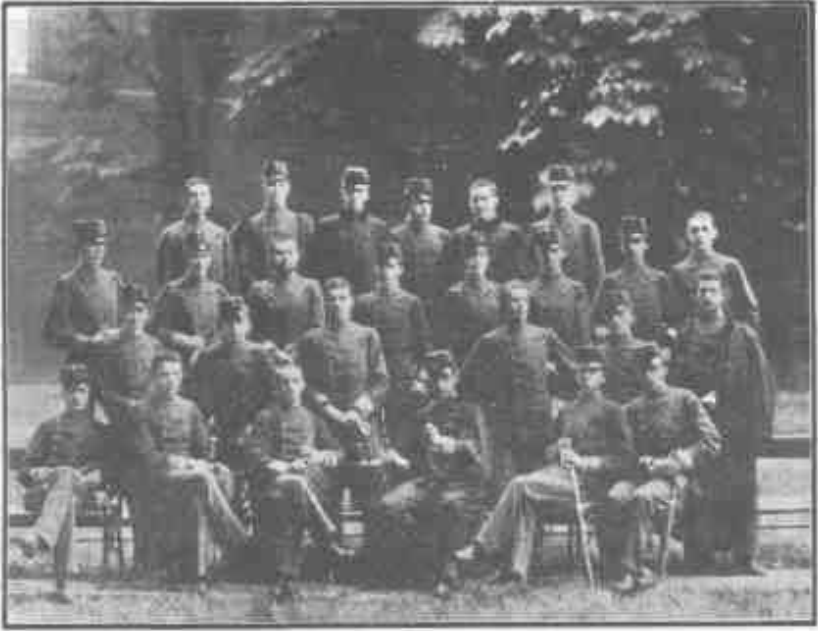
És Bethlen, fejedelmek, országló urak, vezérkatonák utóda e történelmi emlékek etikai értékét körvonalazta egy alkalommal meglepő világos látással.

Akkoriban zúgott Magyarország a hazafias ünnepelésektől. A Kossuth-szobrok leleplezése, történetünk eme epochalis alakjának előtérbe helyezése sok lármás és üresfejű szónokló szereplőt tolt ki a színtérre.

Egy felköszöntőre válaszolt a fiatal Bethlen ez időben, melyet a gazdasági egyletben mondtak el.

— Az a családtag, mely csak ősei dicsőségét emlegeti, abból akar élni, halálra van ítélve.

— Az a nemzet, mely csak az ősök nagyságát emlegeti, elpusztul. A süllyedés kora az, mikor a holtak különbek az élőknél!

Terezianumi épek.
Bethlen István gróf osztály-
társai körében.

Bethlen István a harmadik
sorban van jobbról balfelé

AZ ERDÉLYI GASZKONY ÉS BETHLEN FELLEPÉSE

V. FEJEZET. Az új kispasza bevonul a sámsondi kastélyba.

- *Erdély és társadalma az 1848tas szabadságharc után. – Huszonegy Bethlen a Bem hadseregében.*
- *A székely puccs. – Erdélyi vadászatok. – Bethlen István gróf medvéje. – Az idők változása Erdélyben a múlt század 90-es éveiben. – Új román értelmi középosztály kialakulása. – A román idegenkedés alapja. – Bánffy Dezső bukása és a Széll Kálmán-féle kiegyenlítő paktumpolitika.*
- *A szociális igazságok hirdetésének kora. – Szalonszocialisták és kommunárd főúr. – Bethlen István első közszereplése: a kisember védelme. – Házasságkötése Bethlen Margit grófnővel és útjuk Amerikába. – Smith Jeremiás Bethlenről.*

ÉGY korszaknak társadalmi vagy bölcséleti szelleme különbözőképen nyilatkozik meg.

Ha az erdélyi szellem külön életét kiemeljük, ha reámutatunk a kultúrkülönbségek eltérő jelenségeire, ezt egyaránt értjük a politikai és tudományos jelenségekre – de fontos szerepet tulajdonítunk a művészet és irodalom megnyilvánulásának is.

Egy tudományos értekezés, költői mű, írói alkotás hatása éppen nem nagyobb, mint egy művészeti kincs, bútor, kép átfogó hatása.

Nem csalódunk, ha Erdély közéletében a romanticizmust jelöljük meg oly természetes jelenség gyanánt, mely vigasztalta, fenntartotta ott a magyarságot sok vészes kor támadó és pusztító jelenségei között. Érzése formált jellemeket ezek képviselésére. Az esztétikai és politikai érzéseket egyaránt Erdély történeti gyökereiből táplálta.

Bethlen István Bécs után Magyaróvárt végezte a gazdasági akadémiát s bár a kolozsvári egyetemet is elvégezte, e kor talajába *átültetett* növény maradt.

Egy jellem kialakulásának apró küzdelmei, megismerései, tévedései és hibái kifürkészhetlen fiziológiai momentumok. Ki tudná megmondani, mi irányította Széchenyit, vagy Apponyit korszellemének javításában, sokszor keserű, mindig hálátlan politikai tevékenységének irányításában. Vagyón, könnyű élet, társadalmi hatalom és tisztelet várt mincjenikre és ők küzdöttek koruk hibáival és elmaradottságával.

Milyen érzés foghatta el Bethlen Istvánt, mikor Erdélybe hazajött és bevonult a sámsondi kastélyba? Ki tudná azt megmondani.

Az uradalmi tisztikar, cselédség üdvözölte az új kisgazdát. Az üdvözlések után elmondta a vasárnapi ebédhez meghívott Muzsnay Pál tiszteletes úrnak, hogy Skóciában milyen kedves patriarkális szokás áll fenn gazda és alkalmazottak között.

Minden karácsony estéjén összegyülekeznek a szolgálatszemélyzet a kastélyban. A család legidősebb fiának kötelessége üdvözölni, mint munkatársakat a cselédeket. Egy ilyen jelenet mély morális hatást tett reá. Sokszor emlegette később is, mikor az elhanyagolt, gazdátlan birtokot kezelésébe vette és reggeltől estig járta lóháton ispánjai ki serebében a tanyákat.

Erdélyben a szabadságharc utáni passzív rezisztencia talán találékonyabb és szívósabb volt, mint Magyarországon. A német uralom berendezkedése a szászokra és románokra támaszkodott, nyíltan és kifejezetten magyarüldöző volt. Az erdélyi nemesi középosztálynak sok volt a rovásán. Kivételesen résztvett a szabadságharcban.

A sok kis nemesi kúria, bár drágán fizetett a piski hídnál kivívott győzelmeiért és a segesvári csatatéren tönkrement, de nem csüggedett. Halk suttogással újságolták a híreket a családok.

Az új rendet mindenki ideiglenesnek tekintette. Holnap minden megváltozhatik, mert a reakció győzelme sohasem végleges. Konspirál a kunyhó és a palota. Szűkeszű kormányzás tartja fogságban a volt forradalmárokat, új áldozatokat keres, de nem parancsolhat az érzelmeknek.

A Török-Gálffy-Horvát-összeesküvés híveit kivégzik a marosvásárhelyi postaréten. Emlékeiket díszes oszlop örökíti meg, mely előtt éppúgy, mint a mádэфalvi siculicidium emlékoszlopa előtt minden évben lelkes tömegek jelennek meg.

Az osztrákgyűlölet átlántálódott nemzedékeken keresztül. A hatvanhetes kiegyezés támogatói a nemzetiségek, – a magyar vidékek Kossuth törhetetlen hívei.

A Bethlen-család 21 tagja honvéd Bem hadseregében. Legendák kelnek életre a család tagjairól. Lázár József gróf három fiával vonul be. Ott vannak a Kemények, Telekyek, Zeyk Domokos a segesvári ütközetnél véd egy átjárót egy szakasz kozák ellen félnapig – míg összekaszabolják. És mind ott van a sok kurta nemes, „apró gentry és a nép”.

A bécsi hatalom ezért boszút állott az úrbéri kártalanításnál. Az ötvenes és hatvanas évek a nemzeti „vis inertiae” nehéz évei voltak, de lehervasztották az energiákat. Az erdélyi nemesség és főurak gazdálkodása nagyon hasonlított a kor gazdasági képéhez, melyet Uszpenszkij oly mesterileg ír le „Nemesek és parasztok züllése Oroszországban”.

Kemény Zsigmondot ez időben meglátogatta egyik kissé túlságosan költekező öccse. A különben is mogorva Kemény még a szokottnál is szigorúbb arccal fogadta a fiatalembert.

— Miért búsul, Zsiga bácsi?

— Tudod öcsém, két nagy bánatom. van. Egyik, hogy a király úgy bánik az országgal, mintha saját birtoka volna.

— És a másik?

— Hogy te úgy bánasz a birtokoddal, mintha az ország volna.

Ezt a csípős anekdotát akkor széltében beszéltek Erdélyben.

Ez időre esik Jósika Miklós fellépése, kinek regényei korára melegebb hatást tettek, nagyobb vigasztalás és esőforrás voltak, mint bármely politikai cselekedet.

Jósika útján a romanticizmus bontotta ki szárnyait és ragadta magával az egész erdélyi művelt társadalmat. Érdekes, hogy regényeiben követett utat előre megírta egy röpiratában „Írányelvek” címen, de érdeklődést ez nem keltett.

Regényei az elmúlt idő tiszta és bátor hőseit írták le. Csodálatos volt a hatás. E regények tanítottak, vigasztaltak,

Az ifjú Bethlen szobája
a Theresianumban

bátorítottak. Az Abaffy, Két Barcsay, Zólyomi Dávid és a többi ott volt minden olvasó ember asztalán.

Meglepetve, sőt ellenérzéssel fogadták éppen a főúri társadalom részéről. Bánffy László és Bethlen János, Bethlen István nagyapja, kérték, hogy hagyjon fel az irkálással. Azok, kik a szabadelvű haladás harcosai voltak és elbuktak a reakció fegyverei alatt, kezdetben nem értették meg Jósika nemzetnevelő céljait. Nagy múlt hősei keltek ki elfelejtett sírjaikból, küzdelmeik és a kor szenvedései között párhuzamot vontak. Az elnyomott nemzeti érzés itt lángolt fel legelőször. A kor felemelkedett süllyedéséből. A forradalom és elnyomatás véres realitásait felejtették a tiszta történetek.

Itt vette kezdetét az a korszellem, mely a kiegyezésen túl is átvonult az erdélyi közéleten. A könnyelmű virtuskodás. Egy a való élettől távol álló, a történelmi távlatokkal megzavart naiv kor állott szembe a már minden oldalról közelgő viharokkal, melynek égi jeleit nem vették figyelembe.

Valódi gaszkonyiáda az, ami szemük elé tárul, könnyekig megkacagtató alakokkal, de a könnyek nem mindig a vidámság jelei.

Egy erdélyi Mikszáth tollára vár ezeknek az erdélyi alakoknak megírása.

Gábor Áron háromszéki székely ágyúkat önt, elesik a körösi hídnál. Valódi regényalak. De ilyen a Székelyföldön száz akad.

Teleki Sándor gróf, Bem hadsegéde és ezredese, Petőfi barátja, kocsisnak öltözve menekül Szerbiába és Törökországba, 18 évig él száműzetésben, Franciaországban, Angliában barátkozik Hugo Viktorral, Dumas-val, Liszt Ferencsel, Garibaldi barátja, ott harcol az olasz hadseregben. Végül felcsap írónak, megírja „Visszaemlékezéseit”, melyet a Petőfi-Társaság ad ki és tagjává választja.

Nem írói tollra vár-e Orbán Balázs, a demokrata báró, ki székely testvérei szerint „immár nem folytatja a báróságot”. Ideális, szép testi és lelki tulajdonságokkal, takarékoskodik, mint függetlenségi képviselő, hogy az udvarhelyi diákokat segítse, beutazza az ősi Székelyföldet és annak azóta soha meg sem közelített néprajzi és történelmi leírását adja képekkel öt kötetben. A török-orosz háborúban konspirál, anyja török nő volt és lelkesedéssel csatlakozik azokhoz, kik a

muszkát hátba akarják támadni, meghal és háromszor temetik el, legutóbb mert a románok szétrombolták sírját.

Mai politikai életünk előtt még elevenen él az öreg Ugrón Gábor, a nagy szónok, kérlelhetetlen nemzeti érzésű harcosa korának. Végigharcolja a franciák oldalán a német háborút, hazajön és puccsot szervez az oroszok ellen. Bartha Miklós, barátja, lapot indít Kolozsvárott, megtámadja lapjában a két osztrák tisztet, kik a magyar fiúkkal kegyetlenkedtek. Orvul megtámadják, összevagdadják, élete végéig nyomorék kezével írja vezércikkeit. Szobra ott áll a Városligetben.

A székely puccs maga egy érdekesítő történet.

Ki tudja ma, ki az a Csutak bey, a törökké lett emigráns székely, aki Ugrón Gábor, Bartha Miklós és Orbán Balázssal szövetkezik, összeköttestést keres az elnyomott lengyelekkel. Angol pénzen puskát, töltényt, lovakat szereznek, toborozzák a székelyeket, hogy a Moldován átvonult orosz sereg hátában a hidakat felrobbantsák. Szakaszok, századok alakultak meg a Székelyföldön, szélteben énekelték:

„Gábor úr a generális
Balázs báró az őrnagy,
Miklósból kapitány lett,
De Pistából csak hadnagy.”

Több mint ötezer ember volt benne a mozgalomban és annak felfedezése után egyetlen egy sem akadt, aki elárulta volna a vezetőket.

Országos híre volt a két anekdotázó Barcsaynak, kik a Hunyadiak politikáját követték, lehetőleg ketten egy helyen nem tartózkodtak, mert nem akartak versenyezni az anekdotázásban.

Ki ne ismerné Brassai Sámuel unitárius tudóst, író, szerkesztőt, botanikust, zenekritikust, nyelvészt, filozófust, nemzetört, bujdosót.

Ott él sáromberki kastélyában Teleki Sámuel gróf, Bethlen István nagybátyja. Lovait díszes márványistállóban tartja, de maga alacsonyfedelű, kurtanemesi házban él. Romantikus história nimbusza veszi körül, Rudolf trónörökös barátja, vadásztársa, a legsötétebb Afrikába megy és

utazását, mely, tudományos értékű, megírja. Ott éli napjait Sáromberkén.

Mikor öccse, Bethlen István, Apponyival együtt belép a függetlenségi pártba és Sáromberkén nagybátyjával szemben Désy Zoltánt lépteti fel, magához kéreti Bethlent. Sokáig kapacitálja. Mit akar ő fejedelmek, országló főurak utódja ezen a párton.

– Úgy jársz, mint a szentbenedeki Kornis gróf, ha ilyen csalóka képek után futkorászol. .

Elbeszéli öccsének, hogy a Kornis-kastélyban egy sokszáz esztendőös falikép, egy furcsa kép volt, amely egy főurat ábrázolt, amint egy kincses ládát nyitott fel. Egyszer egyik grófnak eszébe jutott, hogy ott bizonyosan kincs van elrejtve. Össze-visszafúrta a kastély falait, pincéit, teménten kárt okozott, de bizony kincset nem talált.

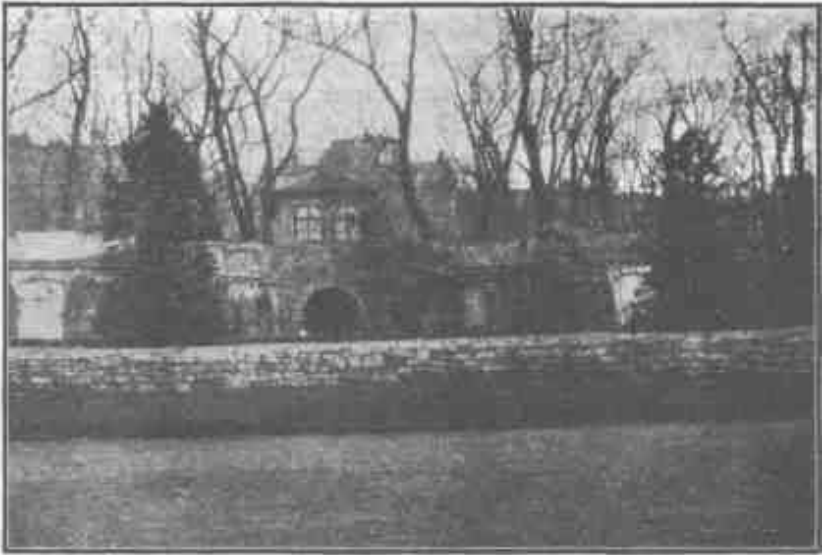
– Mit akartok ezekkel az ideákkal?

Teleki Samu szerencsésen megbukott a választáson, de nem neheztelt. Első volt, aki Désynek gratulált.

Csak természetes, hogy Bethlen István vármegyéje, Maros-Torda megye is bővelkedik ily egyéniségekben.

A francia társadalom ismeri még ma is a „petite noblesse de province” típusait. A félmágnás gentryt – ki néha egyik-másik fejedelemsaláddal rokonságot is tud kimutatni – s aminőt Erdélyben sokat lehet találni. Ezek helye tulajdonképpen a polgári osztályokban lenne, de ők magasabb légréteg felé törnek. Átmenet ez – mint az angol gentry vagy squire az arisztokráciához, szónokok, írók, költők – sokszor leszegényedett fantaszták, javíthatatlan álmodozók kelnek életre soraikból.

Maga a vármegye is etnográfiai és politikai kuriózum. Nép fajai, vallásfelekezetei, községei, éghajlata, geográfiai helyzete mind olyan, mint a jól berendezett gyakorlótér, hol a jövő bajvívói a fegyverfogás minden csalfintását megismerhetik. A politikai iskolának oly előkészítője, a helyzetek, emberek, törekvések, vágyak oly ütközője, hogy hű képét mutatja a magyarországi társadalom lelki berendezkedésének. Magyarok, székelyek, szászok, oláhok tarka összevisszaságban élnek itt. Van itt katolikus és református, unitárius és lutheránus, közönséges zsidó és székely zsidó, szombatos.

A Terezianum kertje.
Papillon, hol a Pragmatica
Sanctiot szerkesztették.

A nyárádmenti kis falvakban két, sőt három felekezet temploma áll egymás mellett a legjobb békességben. Udvarhelynek határában, Bözödön élnek a szombatosok vagy „zsidózók”, Péchy Simon korlátnok és Báthori Zsigmond pártfogoltjai, kik ma is buzgón éneklük:

„Róllunk nem rázzák le Szent szombatod nevét
Szombatosok leszünk, mert Sátán erejét
El álljuk nagy mérgét
Túréssel meggyőzzük sok kegyetlenségét.”

Sötét, meglehetősen primitív terem a marostordamegyei székház. A megye grófjai, bárói, kik a három nemzet uniója idején is ott szerepeltek őseikkel a markálisokon, ott ülnek a kis székely birtokosokkal és a rossz magyarsággal beszélő szászokkal. Egy-egy feketeszakállú oláh pap képviseli a negyedik nemzetet. A megyei írnok, Zsombory Miklós, ki egyenes dédunokája annak a Zsomborynak, kit Ali pasa fejedelemmé akart kaftánozni. Csak miután ez a marosvásárhelyi nagy kukoricásba menekült, választatta meg Apaffy Mihályt Ebesfalváról. Szegény Zsombory most ott körmöl az iktatóhivatalban.

Ha az igazi Erdély múlt század utolsó feléből vett képét festegetjük, lehetetlen az erdélyi vadászatokról megfedkezni.

A vadászat hozzátartozott a politikai közélethez, a társadalmi együttérzéshez. Az erdélyi vadászatoknak százados tradicionális történelmi, mondái és anekdotái maradtak fenn.

Az erdélyi urak szenvedélyes vadászok. Bethlen István is az, kora fiatalágától fogva.

Ismeretes a Bethlen István különös vadászkalandja miniszterelnökségének első éveiből. A visegrádi erdőből egy hatalmas vadkan Óbudáig jutott el az erdőségeken át, majd betévedt valahogy a városba, végül addig rohant ide-oda, míg egy szép délelőtt ott találta magát közvetlenül a miniszterelnöki palota előtti várkertben. Az eset híre vilámgyorsan elterjedt a fővárosban. Az őrtálló egynehány

rendőr revolverrel próbálta lelőni a rőfögő vadállatot, amely közvetlenül a sikló mellett rejtőzködött a bokrok között, a zajtól s szokatlan környezettől egészen elkábulva.

Végül is a miniszterelnök, Bethlen István kölcsönözte oda egy jól lövő rendőrnek vadászpuskáját és azzal szerencsésen leterítette a rendőr a vadat. Ennél csodálatosabb vadászatot, kétségtelen, hogy senki nem látott.

A lapok természetesen halommal gyártották a jó és rossz vicceket. Akkoriban, míg a miniszterelnök egy súlyos betegsége nem győzte meg a közvéleményt az ellenkezőről, sokat csipkelődtek az ellenzéki orgánumok a miniszterelnök gyakori fölösleges vadászataiért. A kora reggeltől késő estig dolgozó miniszterelnöknek valóságos életszükséglete egy-egy kirándulás Radványba, Mezőhegyesre, vagy dunántúli bérletére.

Bethlen István kora fiatalágától fogva szenvedélyes sportember. Kitűnő úrlovas, elsőrangú tenniszjátékos és ahogy alkalom és idő kínálkozik, igazi élvezettel adja oda magát a vadászat örömeinek. Régebben, míg erdélyi birtokos volt, legkedvesebb időtöltése volt a medve? és vad-disznóvadászatokon való részvétel. Erre Erdélyben természetesen sokkal több alkalom kínálkozott, mint a Csonka-Magyarországon.

Elbeszélések és leírások csak hiányosan adnak fogalmat az erdélyi főúri vadászatokról, melyek a férfias bátorság, erő, egészség kipróbálására annyi alkalmat adtak.

Legszebb férfisport volt természetesen a medve elajtése a Kemény-havasok vagy a Görgényi-havas járhatlan rengetegekben. A puskások, hajtók, pecérek, kürtösök százzal hajtották a fenyveseket.

A Mezőségen egészen különös természeti sajátosságok vannak. A mezőségi tavak, melyeknek sűrű nádasait a székelylvajai és harasztkereki környék lakói gyékény szövés céljára ősszel „üzemterv” szerint vagdossák, a róka, farkas és nyulak búvóhelyei. A Mezőségen szétszórva kis erdőcskék, bozótok között rókák bujkálnak. Tengeritörés után, a legelső havazás beálltával, a kis bozótokba vándorol az apró vad. Különlegessége a halfogó róka, mely bőven él, ügyesen fogja el a halat.

Egy-egy ilyen vadászon összegyűltek a mezőségi urak, mágnások és zsentrik. A nádi vadászat, amint nevezik, sok izgalommal jár. Ide jól begyakorolt kopókat visznek, amelyek nem riadnak vissza az éles nádtól, tövistől. Egymás után ugrik fel a róka, görény, vadmacska vagy farkas. Egy-egy ilyen vadászon temérdek róka esik el.

A vadászatok legnagyobb szakértője Farkas Kálmán szolgabíró, a „nádi gróf, amint a vármegyénél nevezték, mert mindig négy, bár kissé bizonytalan járású lóval hajrat be Marosvásárhelyre a megyegyűlésre.

Egészen más a medvevadászat. Ezeket a vármegye R-ÍSŪ részében rendezik az Urmánczy-család, Éltető-család, vagy Kemény Kálmán báró húszezerholdas havasaiban. – Kay ilyen vadászon a legkatonásabb rend és engedelmességi a főszabály. Sokszor élet-halálra megy, mert a megsebzett medve mindig támad.

Vadászat után a vécsi várba tér vissza a társaság, hol ott őrzik a Kemények a fejedelem Kemény János f egy ve-reit, ruháit, iratait. A vár ablakaiból egyenesen a borszéki havasokig lehet látni. A Maros ott zúg el a vár, mélyen a völgybe letekintő ablakai alatt.

Kemény Kálmán felesége Bánffy Póli bárónő. Erősza-kos, bátor asszony, ő tartja rendben az uradalmi számadás sokat, rendezi a vadászat kellékeit, fogadja a fáradtan visszaérkezőket. A fiatal, mágnás úrfiak néki beszélnek el a vadászat részleteit.

Egy ilyen vadászat megmutatja a férfi jellem, igazi alap-jait. A határozottság, bátorság, önfegyelem, ambíció. A fia-tal, alig 25 éves Bethlen egy óriási medvét lő. Ott mutatják be a vár udvarán, égő fáklyák között, Póli bárónőnek.

A vécsi vadászterület szomszédja a néhai Rudolf trón-örökös görgényi vadászterülete, a Fancsal-hegy óriási tor-kolatában. Ez a vár az erdélyi fejedelmek kedves mulató-helye volt. Legutóbb 1848-ban báró Bornemisza János tu-lajdonába ment át, de a százados kastélyt, melyben száz vendég elfért, tökéletesen lerombolta a fellázadt csőcselék, úgyhogy azt helyreállítani nem lehetett.

A görgényi vár legtragikusabb emléke az, hogy a le-mondása után ide internált Barcsay Ákos fejedelmet Ke-meny János innen indította el Kővárra egy kutyaszállító-

Sétakocsizás, a terezianumi
víg napokból.

kocsin, de a kísérők a mezőségi Kozmatelkén legyilkolták a fogoly fejedelmet. A „Kral Barcsay” temetési helyét az oláh nép őrizte meg unokáról-unokára, míg 1908-ban Kolozs megye emlékoszloppal jelölte meg e helyet.

Mikor Bethlen István a kilencvenes évek végén mint virilista bekerült a vármegyei közéletbe, már érezhető volt az idők változása. Az emberek kezdtek praktikusabbakká válni.

Hol kezdődik e változás, mi volt az oka, azt nehéz megállapítani. De jelenségei egy korrajz megírásánál nem mellőzhetők. Hatásuk szembetűnő.

Erdély irodalmát Jósika, majd Jókai uralták. A század vége felé már új idők jelenségei mutatkoztak.

A történelmi regény vagy tragédia kiszorult, helyét társadalmi rajzok vagy küzdelmek tragikai festése foglalta el.

Ez új irány a polgári társadalom élet jelenségeivel kívánt foglalkozni, demokratizálta az irodalmat is. Ezzel természetesen a durvább hang és kíméletlenség lépett előtérbe. Az irodalom demokratizálása nyomában a politikai jelenségek átalakulása következett.

Kolozsvárott eleven újságok jelentek meg. Egyik-másik meglepő hatással volt a közszellemre.

Volt idő, mikor a kolozsvári „Ellenzék”, melyet Bartha Miklós szerkesztett, irányt adott az egész erdélyi politikának. A múlt nagyhangú dicsérete vagy kesergései helyébe a jelen életcélok vázolása lépett.

Abonyi Árpád, Bede Job, Gyalui Farkas, Thuri Zoltán, Petelei István kezdtek a napi élet kis problémáival foglalkozni. Bizonyos szociális tendenciájú kis tárcák, tudósítások jelentek meg, melyek újszerűségükkel hatottak is. A való élet problémái kezdettek felszínre kerülni.

Később a hírlapirodalom kezdett elsekélyesedni. A bulvár-szenzációk, személyes indiszkrétciók, szenzációhajhászás mérge ömlött szét a hasábokon. A kor kezdett keserű lenni.

Erdély közéletén egy még ki nem formált csalódás érzete ült meg. Afféle kiábrándulás, amely a víg napokat szokta követni. Érezte mindenki, hogy valami érik, valami történik

a nagyvilágban, a kis országon kívül, ami fájó sebeket fog okozni. Érezte, hogy ismeretlen jövő, rejtelmes célok felé ragad a sors, mialatt a nagy politika, a jóhiszeműség és személyes érdekek vegyüléke a maga útjait járja.

Kezdett Erdély önmagával foglalkozni. Jó közigazgatás, gazdasági haladás volt a kívánság az országos politika terméketlen küzdelme helyett.

A haszonlesés, önzés, a középszerűségek civakodása helyébe eszményeket akart látni a közvélemény.

Az az alkotmány, melyet a kiegyezés biztosított, nagyon is szűk lépcsőfok volt a nemzet haladásának útjában. Állandó keserűség forrása volt a nemzeti vágyak folytonos semmibe vevése.

Bármily polgárias és békésen munkálkodó népet lázba hoztak volna a folytonos összeütközések, katonai erőszakosságok, zászló-afférok. Hát még a katonailag szervezett, szélső nemzeti érzésű Székelyföldet, a vármegyék birtokosait, magyar népét, mely annyi század küzdelmének emlékét őrizte.

Pedig e látszat-államiságnak az elviselhetetlen árát követte meg a nagyhatalmi politika.

Ez időben az európai államalakulatok is teljes evolúcióban vannak.

A XIX. század második fele a nemzeti küzdelmek kora. Kialakul az olasz egység, a német egység és felbomlik a törökök európai birodalma; a Balkán-államok sorra függetlenítik magukat. Azok a statikai és dinamikai helyzetek, melyek jellemezték Ausztria-Magyarországot, a század elején teljesen megváltoznak. Ausztriában kialakul a föderális kormányzat és Magyarország a nemzetiségi küzdelmek sodrában találja magát. 1896-ban gróf Badeni választói reformja megteremtette a túlzók parlamentjét. Ifjúcsehek, nagy-németek, szocialisták és antiszemitékből alakult az új képviselőház, mely az 1897-ben lejárt kiegyezés megújítását megakadályozta és 1900 óta a császár hivatalnok-minisztériummal kormányzott.

Ez események mélyen szántottak bele a magyar köz-életébe is. A nemzetiségi törekvések egyik legfőbb ütközője azonban Erdély volt.

A negyvennyolcas nagy átalakulás nyomában a magyar és szász vezető intelligencia mellé egy új, ismeretlen társadalmi réteg alakult ki. Ez az új román értelmi középosztály volt. Ez a román értelmiség elfoglalta természetes helyét a népe élén és ez időszaktól kezdve az erdélyi társadalom szét van darabolva.

Ez az új vezetőréteg pár évtizedes. Magyar intézetekben nevelődött, kapta a műveltség és tudás fegyvereit, a nélkül, hogy a magyar állameszme kiegyenlítő erejében csak egy pillanatig is hinne.

Bethlen István egy képviselőházi beszédében, 1907-ben, foglalkozik e jelenséggel, indító okaival és hatásával. Előadja, hogy Moldován Gergely, kolozsvári román egyetemi tanár maga is kikel ez új, ellenséges és gyűlölködő réteg ellen, melytől megtagadja a hazafiságot és az őszinteséget.

Mit ír Moldován Gergely?

— Vegyünk elő papírt és ceruzát és csináljuk meg a számadást. A román népet osszuk fel mindenekelőtt két részre: intelligenciára és köznépre. Általános a tudat, hogy a köznép jó. Az intelligenciával azonban egészen megfordítva áll a dolog. Minden százból öt nyílt agitátor, ötven vakon elhisz mindent; nem gondolkodik, románul kinyomatva a legnagyobb botorságokat is készpénzül fogadja, bizalmatlan, minden hazafiatlan mozgalmat és törekvést támogat.

— Nincs közöttünk semmi különbség. Az idegen szemléiő tapasztalni fog ugyan civódást, súrlódást, mindez azonban csak személyes ügy, ami nem azt jelenti, hogy az egyik rész közülünk az alkotmányt védi és a békés együttlétnak volna apostola, hanem azt, hogy az egyik erősebben akar támadni, mint a másik, mindent, ami magyar.

– Sőt a magyar azt is tapasztalhatja, hogy mi külön-külön, négy szem között szeretetreméltóak is vagyunk, hogy a magyar-román barátság szükségességét nem egyszer hangoztatjuk és siránkozunk a tapasztalt torzsalkodások felett. Magunk közt azonban mindnyájan egyet kiáltunk: inkább oroszok, mint magyarok. És egyhangúlag vandál, cigány zsarnoknak kiáltjuk a magyart. Alkotmányát elpusztítandónak. Senki sem tiltakozhatik nyilvánosan ezen ítéletünk ellen, még az sem, aki püspök, vagy aki a magyar állam kenyerét emészti.

Bethlen István gróf,
mint nemesapród.

(A balszélső.)

– Íme – mondja Bethlen István –, a szomszéd román állam álmodozói a román királyság határainak kitolásáról álmodoznak a Tiszáig.

Ezután Bethlen kemény szavakkal vádolja meg a hagyományos osztrák rendszert, mely az intelligencia eme szétválását elősegíti, a magyarság megosztásának gondolatától vezetve. Ez a *divide et impera* elve. Ez volt a célja a vallási uniónak is. Ezért helyezték a határórség útján a románságot külön impérium alá.

Ez vetette meg alapját annak az idegenkedésnek, amelyvel a románság nagyrésze még ma is minden magyar intézménnyel szemben viseltetik – mondja Bethlen. Ez vetette meg alapját a közös célok azon szétválásának, amely különösen a fejedelmi korszakban feltétlenül megállapítható, de ez vetette meg alapját egyúttal egy külön román intelligens osztály kifejlődésének is; és azzal, hogy a határőrvidéken a német nyelv uralma hozatott be, hogy a határőrvidéki román ezredek számára német iskolák állítottak fel, a román kultúra egész idegen irányítást kapott. Következései ezen intézkedésnek természetesen igen hamar jelentkeztek. Következései az volt, hogy mikor 1791-ben II. Lipót király idejében a *Supplex libellus Walachorum* – ez a román nép második programmszerű nyilatkozata – napvilágra jutott, akkor már nemcsak a papság, nemcsak a püspökök terjesztenek petíciót Bécsbe, hanem a román határőrezredek tisztjei, az ott alkalmazott hivatalnokok és az egész román intelligencia hasonló tartalmú és értelmű kérvényeket írnak alá és küldenek Bécsbe.

A nemzetiségi kérdés kezelésében korszakot alkotó volt a Bánffy Dezső bukása és a Széli Kálmán-féle kiegyenlítő paktum-politika. Ez nemcsak a nemzetiségi politikát befolyásolta elhatározólag, de a társadalomban felszínre jutott osztályküzdelmeket is.

Az erdélyi részeken is hatalmas lendületet vett a szociális szakszervezeti tevékenység. A román vámháború nyomán elpusztult szász és székely iparviszonyok hálás talajul kínálkoztak.

Egy nagyobb szabású szociális népgyűlést hallgatott végig egy ízben Bethlen Vásárhelyt. A központi kiküldött

gyakorlott, ügyes szónok volt. Ekkor tette meg a következő megjegyzéseit barátai előtt:

— A szociális szónok sikerének titka, hogy nem elvont teóriákat fejteget, hanem a mindennapi égő problémákat kezeli és fejtegeti. Foglalkozni kell a néppel, nevelni kell az érdeklődést saját érdekei iránt. – Majd hozzátette:

— A társadalmi konvenciók, az osztályok küzdelme, győzelme és letiprása elemi folyamatok a nemzet életében. De a nemzetnek élni kell, szervezve kell lennie. Nemzeti ideáljai legyenek, öncélúsága legyen és főképen hatalma kell hogy legyen arra, hogy az osztályharc örök ellentéteit igazságosan ellensúlyozza. Igaz, hogy az osztrák-magyar monarchia fennállhatott századokig, holott a nemzeti eszme negációja volt. Ez igaz, de ebből is az a tanulság, hogy a nagy birodalom kormányzata is mindig addig és akkor volt erőtlen, ha a feltörekvő nemzeti önállósági erőket elnyomta.

Ez időben kezdett foglalkozni a munkaviszonyokkal. Tisztában volt vele, hogy a patriarchális munkaszervezetet megváltoztatták a szerződési elv, a tőke, a kereslet és kínálat vastörvényei. Ez a korszak a szociális igazságok hirdetésének korszaka. Az emberszeretet is a társadalmi kiegyenlítőddést akarja.

Azóta a szociális reformok megvalósítása nemcsak divatos jelszó, de véres valósággá vált.

A haladni akarás, a szabadság, szabad fejlődés biztosítása és a konzerváló rendszeret áll szemben. A statika és dinamika bölcseltszabályai ezek.

Egy magyar főúr helyzete e kérdés szempontjából mindenesetre sok pikantériával jár. Az, akit a szerencsés gondviselés oly jelentékeny súly különbözettel indít el a lét küzdelmeinek pályáján, bír-e elég objektivitással, önzetlenséggel, főképp emberszeretettel az elhagyottak, kitagadottak, nehéz sorsban görnyedőknek támogatásánál?

A szociális reformtörekvések mindig lemondást követelnek. A felsőbb társadalmi rétegek fizetik ennek költségeit. De a tömeg sohasem érti meg az önzetlenséget, legtöbbször félremagyarázza.

Minden újkori társadalomban Európa-szerte ismeretesek a „szalonszocialisták”. A gondtalan és kényelmes élet

örömei között jól esik, sőt érdekes a nyomor leírásával foglalkozni. Saját társadalmi világukból nem lépve ki, „elmeletüeg” szocialistává vált népvezérek ott szónokoltak már a francia, angol, német és orosz fórumon is. Nem ritka a „kivándorolt főrangú” sem. Mily hiú kísérletek. A tömegek lelkében ösztönszerű erők szunnyadnak. Az erő és őszinteség, amit keres a milliók társadalma.

A magyarországi társadalmi forradalmak megismerteti ték velünk a főrangú urat, aki kommunárnak állott be, és az utca munkakerülőjét, aki miniszteri székbe ült be és jóakaratólag vette az elvtártstól a „kegyelmes” címet.

Ekkor még a „szociális olajcsöpp” jelszava járta. – A gazdasági kérdések megnyugtató megoldása a dolgozók helyzetének javítása útjára vezetnek.

Az a jellemvonása, mely arra ösztönzi őt, hogy minden kérdést részleteiben és kimerítően tanulmányozzon, mindig megnyilatkozott. Hallgatagon figyelt és tanult. – Darányi erdélyi akciója, mely gazdasági volt és főképen a pusztuló kisbirtokososztály támogatását akarta, az Ő irányadó tanácsai szerint alakult. Az erdélyi szövetség megalakítása Kolozsvárt személyes intenciója. Tömöríteni az erdélyi vezető társadalmat, keresni az orvoslást. A gazdasági egyesületekben, a vármegyénél folytonos a működése.

Bethlen István első közszereplése a vármegye gazdasági közgyűlésein tartott felszólalása volt.

A megye, mint a régi székely Maros-szék jogutódja, nagykiterjedésű erdők és legelők birtokában volt. És e nagy közvagyon nem jövedelmezett semmit. Legalább is a vármegyének nem.

A fiatal gróf érdeklődni kezdett a gazdálkodás és számadások iránt. A felvilágosítások nem elégitették ki. Fornális beszédet mondott a közös legelők nagy agrár szociális jelentőségéről. A legnagyobbbrészt székely kisbirtokosokból álló legelőérdekeltség óriási éljenzésétől kíserve ült le. Eltalálta a hangot.

A Székelyföld nagy közvagyonai, óriási erdőségei és közlcelői, a „commune bonum”, mint a régi írások tanúsítják, közpréda volt. A törpebirtokos alig használta, ügyes spekulánsok hada lepte el a vidéket, vásárolta Össze a ré-

Bethlen István gróf
1893-ban,
mint érettségiző deák.

széket. Az erdőpusztítások fenyegető méreteket öltöttek. Az egész erdélyi közvéleményt foglalkoztatták e néppusztító üzemek.

A fiatal arisztokratától mi sem állott távolabb, mint a demagógia. Hideg, zárkózott, az objektív igazságot kereső jelleme nyilvánult meg akkor, mikor a nagy éljenzésre egyáltalában nem reagált. Egyszerű igazságokat mondott ki. A kisember védelmét követelte. Darányi gazdasági politikáját tette magáévá. Darányi fogta össze az agrártársadalmat, ő adta ki Károlyi Sándorral a szövetkezet jelszavát. Ismeretlen ideák voltak. Bethlen részletes számadásokkal magyarázta a német és angol szövetkezeti életet.

Híre kelt már annak, hogy a fiatal gróf falujában gazdasági előadásokat tartat, maga is Sámsondon legutóbb nagy aratógépvetsenyt rendezett. Hallották, hogy kopár területeit fásítja, amerikai szőlőültetvényeket létesít.

A szövetkezeti mozgalom alig indult meg Károlyi Sándor és Majláth József grófok vezetése alatt, Erdélyben éppen csak kísérletek történtek, melyeket Kolozsvárról irányítottak. A fiatal gróf tisztában volt a szövetkezetben rejlő nagy erkölcsi erővel. Később mint vezérpolitikus, vármegyei ember, miniszterelnök sokszor nyilatkozott határozottan meg a szövetkezeti rendszer mellett. A ma már közhelyek gyanánt hangoztatni szokott elvek akkor új jelenségek voltak. Erdély a központtól oly távol esett. Az erdélyi birtokososztály éppen nem volt elkényeztetve. Mikor Bethlen beszédét azoknak a nagy eredményeknek a vázolásával végezte be, melyeket Németországban és Dániában látott, percekig ünnepelték a bizottsági tagok.

A realitások szelleme suhogtatta meg szárnyait az ábrándozó tétlenek feje felett. A gaszkony elnémult.

A zsuki és marosvásárhelyi versenyeken angol telivér lovaival vesz részt. Törzskönyvezett bikái, gulyái vannak. Mikor elbeszélték, hogy Mezősámsondon 130 hold kopár területet fásított be, hogy küzdelembe indult a Mezőség szomorú különlegessége ellen, erdőket akar nevelni, kezdték nagy tisztelettel nézni működését. Egy csapással öntudatos, szilárdkezü vezetőjévé vált az erdélyi gazdatársadalomnak.

Ez időre esik házasságkötése is Bethlen Margit grófnővel, a nagyemlékű Bethlen András földművelésügyi miniszter leányával.

Felesége, Bethlen Margit grófnő, a kiváló író nő maga beszéli el egy nagy olasz lapban megjelent beszélgetésben ismeretségét és házasságát Bethlen István gróffal.

— Mi nagyon távoli rokonok vagyunk! Legfeljebb, ha tizenkettedfokú unokatestvérek. A két Bethlen-család vagy kétszázötven-háromszáz évvel ezelőtt szétvált. Az István egyébként nyolc évvel idősebb nálam. Én már meglehetősen nagy lány voltam, amikor megismerkedtem vele. Még pedig itt Budapesten, ahová mi télen fel szoktunk járni. Az István apja akkor halt meg, amikor ő még csak ötéves kisfiú volt. Egyébként mi az év nagy részét Bethlenben töltöttük, ő pedig Sámsondon. Ősszel ismerkedtünk meg. De tavasszal is fent voltunk akkor Pesten, amikor ő feljött újra. A gazdasággal foglalkozott akkor és gazdasági gépeket jött vásárolni a fővárosba. És ... ekkor kezdett udvarolni nekem.

— Higyje el nekem, úgy jött létre ez a házasság is, mint ahogyan az ilyesmi már szokott. Hogy voltak-e romantikus részletei is? Hát persze, hogy voltak! Nekünk legalább is azok voltak. A romantikát pedig az jelentette, hogy – intrikáktól féltünk és meg voltunk győződve, hogy az egész világ ellene van a mi szerelmünknek. A valóság pedig az volt, hogy mindenki tudott a szerelmünkről, mindenki szívesen látta, csak éppen mi nem tudtunk róla.

— Emlékszem, én azt szoktam mondani Istvánnak: Én egyáltalán nem megyek férjhez. Vagy legalább is húszéves koromig! (Akkor tizennyolcéves voltam.)

— Ő pedig többször is kijelentette nekem: Én világkörüli útra megyek, amely két évig fog tartani.

— Amikor aztán láttam, hogy komolyan készülődik erre a nagy világkörüli útra, elhatároztam, hogy kimondom az „igen”. És így is történt. Ez a mi házasságunk regénye.

Ezt a világkörüli utat mégis megtette Bethlen – de feleségével együtt. Amerikába utaztak és hónapokig járta a magyarság nagy munkatelepeit, kereste okát szomorú vérvesztésüknek. Ez az amerikai út, annak benyomásai eltörölhetetlen hatással voltak rá.

Mikor a tönkretett Magyarország felsegítését határozták el a népszövetségben egyesült ellenséges hatalmak, Bethlen István mindent elkövetett, hogy az amerikai nagy demokrácia küldje ki ellenőrző biztosát, objektív és igazságos figyelőjét. A hallgatag, puritán Smith Jeremiás elmondta környezetének, hogy Bethlen nagy államférfíui kvalitásai mellett leginkább az ejtette bámulatba, mily meglepő helyi észleletekkel bírt Bethlen az amerikai gazdasági életről és erőteljes demokráciáról.

Egyik fia, András, New-York egyik nagy pénzintézetében tanul.

Kolozsvári Szentmihály templom.

Székelykapu Bethlenfalván.
A székely népművészet
kiváló emléke.

A FALUSI PRESBITER

VI. FEJEZET. Az eklézsia szerepe a régi Erdély államrend-szerében. – Bod Péter dörgedelmes prédikációja. – Az ész és a jellem arisztokratizmusa. – Bethlent a fővárosban presbiterré választják. – Bethlennek nagy birtokaiból csak a családi kriptát hagyjak meg a románok. – A keleti ortodox egyház támadó ereje. – Mélység és bizalom a vallás erkölcsi erejében. – Bethlen hitvallása a konstruktív politika mellett.

BBETHLEN István hűséges családja hagyományaihoz. Hitbuzgó református.

A nagyenyedi kollégiumot Bethlen Gábor alapította, a székelyudvarhelyit Bethlen János. Ősei nevét, bőkezű adományaiknak emlékét őrzik a református eklézsiák, a kolozsvári, marosvásárhelyi éppúgy, mint a sámsondi vagy a többi mezőségi kis magyar templomok. Ott díszlik a kígyós Bethlen-címer a bethleni ősi református templom falában.

A Bethlen-család katolikus ága kihalt.

Hagyományos szokása a református egyházközségeknek, hogy a főúri patrónust az egyházközségi tanács tagjává választják. Ez egy századok óta mindig felújuló kötelék.

Mikor Musnay tiszteletes üdvözölte az új presbiteri, a fiatal Bethlen beszédben válaszolt, melyet megörökített az egyház jegyzőkönyve. Ezeket mondta:

– Sohasem tudnám kicsinyleni az eklézsia e tisztségét. Igen nagyra tartom az egyházközségi élet jelentőségét.

A régi erdélyi államrendszerben az eklézsia képviselte a demokratikus elemet. Ez egyaránt áll Erdélyben mind a négy történelmi egyházra. Ma fontossága e szellemnek még nagyobb, mert általa és benne a nép öntudata, etikai élete és emberi méltósága nyilatkozik meg.

Valóságban e tekintetben nem volt különbség egyik történelmi egyház között sem. A katolikus magasabb tiszta viselő, nagybirtokos mágnás a kolozsvári státusgyűlés tagjaként működött, a református az egyházkerületi üléseken szerepelt. Mindkét autonómia ugyanazon gyökerekből táplálkozik. A vezető társadalmi rétegek számára egyforma utakat nyitott meg.

A mély vallásos érzés történelmi hagyományokon alapult. A vallási küzdelmek ideje lejárt, a hitviták zaja elcsendesedett, de az egyházak iránti köteleességteljesítés érzése változatlan maradt.

A reformáció után csak a teológia érdekelte a fejedelmet és tanácsosait, a lelkészeket és tanítókat egyaránt. „Hallottál volna Erdélyben falun, városban étel és ital között, estve, reggel, éjjel, nappal prédikációkat és módnélkül való kárpálódásokat”, írja az egykorú krónika. A harci zaj elült, de a vallásos tevékenység erőteljesebb és öntudatosabb, mint az elmúlt századokban.

A falusi nemesség, a városi polgár egyaránt áldoz egyházának, őseitől öröklött székekben ül a templomban, alapítványait ismeri és kiegészíti. Az Isten örökkévalóságának gondolatát viszi át a múltból a jövőbe. A templomok sokszor egész generációk munkái. A marostordamegyei vajdaszentiváni kis kápolnát gróf Bethlen László és Bethlen Kata építették, 1805-ben gróf Kemény Sámuel öntette a harangot, 1850-ben a gróf Kún-család adományozta az úrasztalát és díszeit.

Az erdélyi fejedelmek nagy bibliaolvasók voltak, a fejedelmi tanács ugyanígy. Bethlen Gábor huszonhatszor olvasta el a bibliát, Rákóczy György a vizsolyi biblia utolsó lapjára írta fel, hogy Sárospatakon végezte be a bibliaolvasást. Kazinczy beszéli el, hogy báró Dániel Istvánné, bár nyolcvan éves volt, házában tartott prédikációt folytonos bibliaidéze-

tekkel. Árva Bethlen Kata gyönyörű magyar nyelven magyarázza a bibliát.

A kolozsvári Farkas-utcai református templom tele van a fejedelmi házak címerével. A Bethlen-címer, a Kemények szarvasa, a Bánffyak griffmadara, az Apaffyak törrel átszúrt harci sisakja. Ott borong a komor templomban az egész fejedelmi múlt. A templomi ülőhelyek, melyek a családoké, több száz évesek és ma is ugyanazon családok ivadékai foglalják el. A főtéren ott áll az ősi katolikus templom, amely volt már luteránus és unitárius is.

Nem olvashatjuk ma sem bámulat nélkül Bod Péternek a református erdélyi püspökök életrajzáról írott nagy munkáját. Apaffy Mihály udvari papja a katedráról dörögte le, hogy „halljátok-e ti kegyetlen fejedelmek, kegyetlen tanácsurak, hopmesterek, vérszopó udvarbírák! Istennek ítéleti vagyona a mi urunkon, kinek annyi van, hogy az egerek és ebek el nem fogyaszthatják, mégis addig jóízűt nem ehetnek, míg a szegény embernek valamijét el nem veszik”.

És a dörgedelmes prédikáció alatt ott volt a fejedelem és fejedelemszönyör és az összes „vérszopó” hopmesterek, anélkül, hogy mély keresztényi alázatán változtatott volna valaki a pappal szemben. A szociális igazságok, az ember-szeretet és a gőgösek és elbizakodottak megalázásának bátor szószólója volt a pap.

Nem csoda, ha Erdély egész léte, érzélemlépe van vallásfelekezetei történetéhez fűződve, mely politikai dicsőséget is teremtett,

A vallásháborút befejező westfáliai béke utolsóelőtti pontjában Erdély mint a francia korona szövetséges független állama van felsorolva. Az erdélyi politika soha el nem halványuló büszke hagyománya ez.

A Rákóczy-korszak puritánizmusán nevelkedett protestantizmus rég átalakult Erdélyben. Nem az egyformaságot hirdette, ami úgy megrémítette Rákóczit, kivált Cromwell győzelme után, hanem az egyenlő boldogulás jogát, az ész és jellem arisztokratizmusát. Egyházi önkormányzata pedig legértékesebb jogtörténeti fejlődés eredménye, mely a gubernális korban és az abszolutizmus alatt a szabadságjogok menedéke lett.

A madéfalpi rét.
A siculicidium színhelye.

Ez a presbiteri elv, mely a világi elem önkormányzatának adott életet, felöleli a szegényt és gazdagot. A rendi korszakban soha el nem múló dicsőség ez az egyház demokráciája. Ez az elv tört utat Rákóczy György törvényei nyomán az erdélyi katolikus egyház szervezetébe. Kiformálni segítette a „státust”, mely Európában páratlan autonóm szerve az erdélyi katolikusoknak.

Csoda-e, ha Bethlen István mély megilletődéssel fogadta harminc év múlva az ország fővárosában történt presbiterré való választását.

Mikor a budai egyházközség nevében üdvözölték, el-érzékenyedét. A jelenet felejthetetlen marad azok előtt, kik végignézték és hallgatták beszédét.

— Meghatottan veszem e megtiszteltetést és gondolok vissza a harmincéves emlékekre – mondta Bethlen, arra az időre, amikor Erdélynek egy kicsiny falujában, Maros-Torda vármegyében, a marosi egyházmegyének egyik községében, a mi kedves püspökünk egyik közeli rokonának esperessége idejében első alkalommal választottak presbiterré. Huszonnyolc évvel ezelőtt történt ez, Mezősámsond községben.

— Azóta hosszú idő telt el és változott a világ, ott kezdem el a működésemet huszonnyolc év után, ahol elkezdtem huszonnyolc évvel ezelőtt. Kezdtém akkor fiatalos lelkesedéssel, ambícióval, hévvel, egyszerű kis faluban, amelyben otthon voltam, amelynek birtokosa voltam, boldog, családias környezetben. Ma felveszem ezt a küzdelmet, három évtized tapasztalataival bölcsebben, de ugyanazzal a lelkesedéssel.

— Azóta egy világ változott meg körülöttünk... Elvesztettem szülőfalumat, elvesztettem a szülőföldet, talán megváltoztak az emberek is, az irányok, a szenvedélyek, az örömök...

— Egy valami azonban nem változott meg és ennek nem szabad megváltoznia sohasem: ez a kötelességteljesítés parancsszava.

— Ez csak az lehet, hogy ezekben a nehéz időkben kétszeres erővel teljesítsük kötelességünket a nemzettel, az anyaszentegyházzal szemben. Azzal az egyházzal szemben, amelynek ma küzdenie kell hitetlenséggel, cinizmussal, gonosz indulatokkal.

Mezősámsond kis református község. Legfőbb patronusa mindig a grófi udvar volt.

A presbitérium az egyház ügyes-bajos dolgaival foglalkozik. Kis dolgok, mégis fogva tartják a falusi kisbirtokom sok érdeklődését. Meg kell javítani az orgonát. Élénk vita fejlődik ki, főképen a pénzt honnan venni, ez a bökkenő. Megvitatják, megforgatják az indítványokat. Meglepő józan eszmecserék hangzanak el, az, hogy a fiatal gróf részt vesz pontosan a gyűlésen, ez nem zavar senkit. Sőt, a hosszas vita végül is egy nagyobb adománnyal fejeződik be, – amit természetesen a fiatal patrónus ad –, ami általános helyeslést arat. Jelenti a pap, hogy a püspöki vizsgálat kifogásolja az iskola állapotát, a tanító öreg, tenni kell valamit. Megint vita indul, mely nem korlátozódik csupán a tanügyre vagy az öreg rektorra, ellenkezőleg, a szentpáli vásár kilátásai, a marhaárak, a községi kocsmá jövedelme forog a szóban. Egy-egy tréfa harsogó kacagást vált ki, a tiszteletes úr türelmesen hallgat mindenkit végig. István gróf úr is tesz megjegyzést. Mindenki ismeri, mindenkit ismer.

A bécsi vakációkat otthon töltötte. Édesanyjával és leány testvéreivel pontos templom járó volt. Tanácsot kérnek tőle ügyes-bajos dolgaikban. A nép vallásos. Nem anynyira a tiszteletes úr különben épületes bibliamagyarázatánál, mint inkább egy bizonyos erkölcsi szolidaritásnál fogva.

Mikor a román agrárreform könyörtelenül megfosztotta az erdélyi birtokos magyarságot birtokaitól, a Bethlen István öt nagy birtokát teljesen konfiskálták. Igen nagy fáradságába került, hogy a családi kriptát és sírkertet el ne vegyék. Id. Bethlen István, édesapja pihen ott 1881 óta a sírboltban. Az angol lapok nagy cikkekben ismertették ez esetet.

A konzervatív és erkölcsös közvélemény, melyet bár egy, az akkori angol világpolitika jól fizetett ügynöke, Scotus Viator befolyásolt, mégis hitetlenül fogadta e hírt. A nemzetközi udvariasság, a tulajdon szentsége, a jogtalanság, nemzetközi jogsértés ily durva semmibevevése elképesztően hatottak. Csak a családi sírbolt maradt meg?

Aki az angol pszichét megismerte, megérezheti, hogy e tény nyilvánosságra jutása milyen hatással volt Anglia közvéleményére.

Az emberiség erkölcsi életének mindig nagy szabályom zója marad a vallás. De az egyszerű lelkeket a vallásos oktatás, a felekezeti iskola rendszere formálja és vezeti. Itt az a békés tér, hol a felekezetek erkölcsi tételekkel versenyeznek.

Innét a falusi kis iskolákból táplálkozott Erdély egész tanítási rendszere. A jól tanuló kis parasztfiú bekerült a marosvásárhelyi kollégiumba, hol a főgondnok megint csak az ő patrónusuk. Bethlen Gábor, Bethlen János alapításai után Árva Bethlen Kata nemcsak hogy tizenhét iskolát alapít, de könyveket ír, imákat költ ihletett nyelvezettel. – A professzor mentora volt a fiatal Bethlen vagy Teleki grófnak külföldi utazásain Együtt járták Heidelberget, Leydent. sőt Oxfordot is.

Egy egyházmegyei gyűlésen mondta akkor a még ifjú Bethlen István lelkes tetszés között:

– Tartsuk meg azt a szellemet, melyet eleinktől vettünk át iskoláinkban. A nemzeti fejedelmek egész közoktatási rendsze e erős vallásos érzésen és az önkormányzathoz való szívós ragaszkodáson alapszik. Az életre kell nevelni mindenkit, erősnek, nehéz munkára valónak kell lennie a jövő generációknak. De ideálok kellene. Hűség, kötelességtudás és személyes érdekek feláldozása a közért!

És ez a szellem, mely a néplélek, történelem, geográfiai helyzet, sőt talán a célszerűség eredménye, bevonult a keleti ortodox egyház szerkezetébe is.

Itt azonban támadó erőt nyert. Támadó erőt a magyarság államfenntartó hivatása, hagyományai és történeti jogai ellen.

Egy ízben nagy vitatkozás folyt a vallásfelekezetek viszonyáról s a magyarság ellentálló erejéről.

Ekkor elmondta Bethlen, mennyire érdekelte annak a kérdésnek megfejtése, miért hajlamos a székely nép a bibliai nevek használatára. Az Ábrahám, Mózes, Áron, Dávid, Rebeka, Rachel, Judit, Eszter a leghasználtabb nevek mindenik vallásfelekezethez tartozó székelyeknél. Mivel magyarázható meg a „zsidózó” szombatosok fennmaradása,

Bámfy Dezső báró, mint
az erdélyi ifjúság vezére,
1865-ből

kik egyenesen az ó-testamentom gyermekeinek vallják magukat?

Valaki felhozta, hogy míg a székelyek bibliai nevekre keresztelik gyermekeiket, a románok a római hősök neveit viselik: Pompejus, Julius, Aurelianus, Oktavianus és Patrius nevek sűrűen fordulnak elő.

Ugyancsak elbeszélte Bethlen, hogy egy ízben beszélgetett egy jámbor román földmívessel, ki a Pompilius büszke nevét viselte. Egyébként juhpásztor volt a jámbor.

– Miért hívnak Pompiliusnak? Tudod ki volt ez?

– Nem tudok semmit, mariásza! Így kereszteltek! A pópa akarja így! A pópám választotta ki az én gyermekeimnek is a nevét.

A pópa! Ez a feketeszakállas, komoly, alázatos férfi, ki tudatlan a teológiában, nem ismeri a filozófiát, nem akarja ismerni a történelmet sem. Távol van az uraktól, de közel áll a néphez. Ügynöke ő, fegyverhordozója a román nemzeti álomnak. Faja nagyságát, nagy eredetét hirdeti, – míg az igazsággá válik.

A háború véget vetett az elmúlt korszak vallási szkepticizmusának.

A lelki élet megerősítéséről számol be minden felekézet. Bár a racionalizmus erős gyökeret vert az emberek érzésvilágában, a vallás lelki szükséglet.

Divatos jelszó volt a múltban a klerikalizmus elleni harci kiáltás. A pap a nagybirtok megbízottja. A vallás narotikum a szegénység elviselésére.

A háború vége felé gyakorlott izgatók kiabálták ezt társaik fülébe, vagy suttozták el a lövészárkok szenvedőinek fülébe. A forradalom leszerelt izgatói kész tervekkel jöttek haza. Az itthon maradottak képtelenek voltak megérteni a sok értelmetlen kegyetlenséget. Erdélyben többek között a zetelaki öreg, nyolcvanéves unitárius papot gyilkolták meg hívei. Ordítózó sihederek „Le a papokkal!” kiálással pusztították el.

Miért?

Az elzüllött Európa lelki egyensúlyának legfőbb támasza a vallásfelekezetek belső életének megerősítése.

Ez a mélységes bizalom a vallás erkölcsi erejében, összefoglaló nemzeti hivatásában nyilatkozik meg Bethlen minden

ilyen irányú felszólalásában. Legplasztikusabban Vass József népjóléti miniszterhez annak jubileuma alkalmával intézett beszédében fejezte ezt ki 1927-ben. A katolikus főpapot, a népjóléti minisztert ünnepelte pártja. Bethlen, a kálvinista presbiter üdvözölte itt elsőnek. Hitvallást tett a keresztény erkölcs, keresztény államformáló és fenntartó erő mellett.

— Igenis, ez a kormány, amelynek elnöke vagyok, keresztény alapon álló kormány. Ez a kormány konstruktív keresztény világnézet alapján áll és ebben az irányban konstruktív politikát is folytat. Hangsúlyozottan mondom ezt a szót, hogy konstruktív, mert keresztény politikát lehet más irányban is csinálni.

— Miből áll ez a politika? Elsősorban a keresztény felekezetek harmonikus együttműködéséből. Ezt biztosítottuk eddig és biztosítjuk a jövőben is, minden körülmények között. Ez a politika abban áll, hogy mindaz, ami útjában van a keresztény elvek érvényesülésének, eltávolíttassék és lehetőtlenné tétessék. A mi kereszténységünk nem negatív kereszténység, ami annyit jelent, hogy el kell követnünk mindent, hogy a közélet ne viselkedjék semlegesen azokkal az elemekkel szemben, amelyeken a keresztény világnézet felépül. Mi pozitív keresztény politikát akarunk.

— Pozitívumot képviselünk a vallás és az iskola terén is, nem nélkülözhetjük az állam és az egyház együttműködését sem. Szükségünk van arra, hogy a jövőben is olyan ifjúságot neveljünk, amely a tradíciók útján haladva, megóvja a nemzetet attól a destruktív irányzattól, amelynek megnyilvánulását a közelmúltban láttuk. A mi kereszténységünk jelenti azt is, hogy a keresztény magyar intelligencia megtartsa azt a vezetős szerepet az egész vonalon, amelyet a múltban olyan fényesen betöltött. Ezalatt nem értem azt, hogy mások, akik becsületes emberek, ebben a vezetésben ne vehessenek részt, de igenis, azt értem, hogy a magyar középosztály legyen hivatott arra a vezető szerepre, amely neki hivatása és amelyet évszázadokon keresztül teljesített is.

— A gazdasági és szociális téren termékeny akarjuk tenni azt a politikai irányzatot, amelyet képviselünk.

BETHLEN

ELSŐ PROGRAMMBESZÉDE

VII. FEJEZET *Programmbeszéd fényes külsőségek között, – Célkitűzések az agrárkérdés, a hazai termelés, a hitelszövetkezeti politika, a székely-kérdés, az Ausztriával való vámközösség és a közigazgatás reformja terén. – Ami Bethlen beszédéből hiányzik – Kossuth Ferenc hazatérése. – Egy másik beszéd 1927-ből. – Bethlen újabb Én-je. – Magyarország keleti gazdasági politikája. – A kötelesség szava.*

NINCSEN hálásabb támadási felület a publicisztikában, mint államférfiak rég elmondott beszédeiből reáolvasásokat tartani és következtetlenségeket kisütni. Thiers hosszú pályafutása, beszédei és cselekedetei százféle ellentmondását egy külön könyv örökíti meg, melynek nagy sikere volt a múlt század derekán. De Mortillet könyve ez: „Monsieur Thiers altéré par lui même”,

Bethlen István mint huszonhétéves fiatalember mondta el 1901 szeptember 14-én Marosvásárhelyen első programme beszédét

Milyen változások Magyarország arculatján a negyedszázad alatt! A hosszú béke vidámsága és gondtalansága, a kényelem elpuhultsága nyomában jött a világháború, A lőporfüst pörkölte meg és ijesztő szenvedések torzították el a vidám arcot, gyász, szenvedés új hiteket, eszméket ébresztett fel, régieket ontott porba Milyen kicsinyek azok a

A marosvásárhelyi
református kollégium.

nagyoknak vélt igazságok, melyek a század első évei politikai harcait kitöltötték.

Bethlen beszédét mégsem lehet a mértékkel mérni, amint szokták a nagy idők változásait átélő nagy emberek ifjúkori kísérleteit fogadni. Beszéde az akkori politikai viszonyok taglalásán épült fel; formás és nagy szónoki készséggel volt előadva.

Jóformán egyedül volt a vármegyében kormánypárti képviselő.

A szabadelvű párt Apponyi-árnyalatának politikáját vallotta. Désy Zoltán volt akkor a vármegye Apponyi-párti alispánja. Ha ez befolyásolta is a fiatal képviselőjelöltet állásfoglalásában – bizonyára nem döntőleg. Apponyi tiszta közéleti szereplése, a hirdetett elvek eszményi volta a főúri és középbirtokos társadalom színe-javát gyűjtötte zászlaja alá. Agrárius színezetű volt e párt elsősorban. Sorai között ott volt a nagybirtok, a birtokos középosztály. Nagy vagyonok és nagy nevek állták a harcot egy korszakon keresztül a hivatalos szabadelvű politika ostromával szemben.

A programbeszéd fényes külsőségek között folyt le. Ugyanakkor a függetlenségi párt a vármegye minden kerületében állított jelöltet és győzött is (Urmánczy Nándor, Gaál Sándor, Bedőházy János, Sebess Dénes, Makkai Zsigmond). Bethlennel szemben az ellenzék nem állított ellenjelöltet.

A Mezőség egész birtokos társadalma támogatta Bethlent és természetesen az egész hivatalos világ. Megválasztása jelölése pillanatában eldőlt.

Ez időben még szénfekete haja, barnapiros arca volt. Bizonyos tétovázó szerénység volt fellépésében. Az egész környezet új volt előtte. Désy Zoltán hosszas kapacitálásának engedett akkor, mikor vállalta a választás küzdelmeit. Előtte feküdt beszéde, melybe sűrűn pillantgatott bele. Szép bariton hangja betöltötte a termet.

A programbeszédet szószerint hozta egy helyi lapocska. Nem érdektelen azt részben közölni:

Tisztelt Uraim! Mélyen tisztelt Választóközönség!

Engedjék meg t. Uraim, hogy mindenekelőtt hálámat és köszönetemet nyilvánítsam önök előtt azért a kítettető bizalomért, melyet személyem iránt tanúsítanak azzal, hogy az ország tör-

vényhozásában az alkotmány által biztosított befolyásuk és jogaik képviselétére személyemet jelölik.

Kötelességemnek tartom ezen bizalmukkal szemben önöket már most politikai nézeteimről felvilágosítani és azon irányelveket közölni, melyek mellett harcolni és kitartani mindenha feladatunknak tekintem; és teszem ezt annál inkább, mert személyemben olyant tüntetnek ki, ki nem hivatkozhatik politikai múltja, mely önök előtt biztosítaná azt, hogy bizalmukkal nem érdemtelent tüntetnek ki, és mely mintegy záloga lehetne annak, hogy a jövőben is el fogom találni azon utat, mely az ország, a vármegeye és a mélyen tisztelt Választóközönség javára vezet.

Mielőtt azonban ezen utat kijelölném, melyen haladva, szerény nézetem szerint, egy jobb jövőt érhetünk el, engedjék meg t. Uraim, hogy becses figyelmüket pár pillanatra a közelmúlt eseményeire irányítsam, melyek oly fontosak és nevezetesek, hogy a magyar politikában fordulópontot jelentenek. Ebből kell minden eredményre számító politikai megfontolásnak kiindulnia.

A magyar nemzet egy újonnan épült kapun haladt át, melyen aranybetűkkel három szó volt fölírva: „Jog, törvény, igazság.” Ez a kapu, igaz, sokaknak inkább mint caudiumi iga tűnt föl, de a nemzet nagy többsége fölemelt fővel ment át alatta, mert diadal-kapunak tekintette, mely egy jobb jövőbe vezet.

T. Uraim, ezen nemzeti életünk új bejáró kapuja azt hirdeti, hogy a magyar közéletben csak az vehet részt, szerepet ezentúl csak az vihet, aki a jogot tiszteli, a törvénynek engedelmeskedik és aki mindenben igazságos ember. Megalkotója Széki Kálmán, ki három tétével nyitotta meg közéletünk új éráját; ezek a kúriai bírások, a fúzió és az összeférhetlenségi kérdés rendezése.

Ezáltal a politikai küzdőtér képe teljesen átalakult. A rideg pártszempontot, mely eddig minden kérdésre néha a hatalmi erőszak, nem ritkán a korrupció eszközeivel is ránehezedett, a jónak és rossznak higgadtabb és szabadabb mérlegelése váltja fel. És ez az új érának eddigi egyetlen, de szerény nézetem szerint annál nagyobb és fontosabb nyeresége. Mert t. Uraim, tárgyalható és reméljük megoldható lesz végre számtalan oly eminens jelentőségű kérdés és reform, melyek megvalósítása évtizedek óta égető szükség volt, melyeket eddig elhanyagoltak azért, mert vagy kívül állottak a pártérdek keretén, vagy mert a politikai pártok oly Paris almáját képezték, mely felett megegyezésről szó sem lehetett.

T. Uraim, míg odafent az országházban képviselőink egymás-közt a pártkérdések felett vitakoztak, amíg mindenki fent az országot és a szabadelvűséget mentette, addig az ország idelent sokat szenvedett; szegényebb lett a nép, az intézmények mind rosszabbul funkcionáltak, az ország erejét száz meg száz gazdasági baj támadta meg. Ma végre odajutunk, hogy elmondhatjuk, miszerint beleuntunk teljesen a politikai küzdelmekbe. Az ébredő közvéleménynek ez az első szava. Nem szép szónoklatokat, nem hangzatos jelszavakat várunk többé a parlamenttől, hanem komoly munkát. Nekünk gazdasági reformokra, a közigazgatási állapotunk szanálására van szükségünk; vissza kell térnünk Széchenyi István politikájára, ki azt mondta, hogy erősödünk gazdasági téren, mert akkor erősek leszünk erkölcsi téren is.

Evvél áttérek, t. Uraim, a mezőgazdaság terére és vele kapcsolatban az úgynevezett *agrárkérdésre*. Mindnyájan tudjuk, t. Uraim, mily súlyos válsággal kell megküzdenie ma a gazdáknak; ez Európaszerte így van, de azt bátran mondhatjuk, hogy mikor a Nyugatot válság nyomja, úgy nálunk ez kétszeresen érezhető. Fennek két oka van. Az egyik oka az, hogy nálunk a válságon kívül a gazdák vállaira az *adósság* óriási terhe nehezedik; a másik az, hogy gazdaságunk sokkal *kezdetlegesebb lévén*, a termés ingadozásai nagyobbak és inkább függenek az időjárás viszontagságaitól, mint az intenzív Nyugaton, amely ezek ellen jobban védve van éppen intenzitása folytán. A termés ingadozásai a számítást nehezítik és így fokozzák még a gazdasági válság életét.

Joggal mondhatjuk tehát uraim: ha Németország agrárkörei panaszkodnak, úgy nekünk kétszeres panaszunk van és ez az országra kétszeres csapás, mert az ország lakosainak sokkal nagyobb része ma is a föld után él.

Múlhatatlanul szükséges t. Uraim, hogy a nemzet politikai tényezői végre belássák a gazdák panaszainak alaposságát, belássák azt, hogy a gazdák nem osztályharcot, nem felekezeti villongást, hanem bajaiknak kellő mérvben való méltánylását és orvoslását kívánják és joggal kívánják, mert velük együtt virágozik, vagy bukik a nemzet. És mégis még ma is fájdalommal kell tapasztalunk, hogy vannak hangok, még pedig olyan részről, mely részre a nemzet még ma is hallgat, amelyek az agrárkérdés jogosultságát tagadják.

Éppen az utolsó napokban Nagyváradon szólalt meg ez a hang és a következőket mondja: „Hát mi kérem az agrárpolitika! Vagy az az értelme, amelyet mi tudunk, amilyen Ausztriában és Németországban s ami nem egyéb, mint egy ágának, tehát itt a földművelésnek érdekeit fölébe helyezni és valósítani akarni az ipar és kereskedelem rovására. Nos, Uraim, ez, azt tartom, a legtisztább reakció a közzgazdasági téren. Vagy pedig – mert tudom, szokás tagadni – azt mondani, hogy hisz nem ez az értelme a mi agrár; politikánknak, de hát akkor kérdezem, mi az értelme? Akkor semmi értelme nincsen, mert a földművelési érdeket védeni Magyarországon attól, hogy a merkantilizmus, az ipar, a kereskedelem el ne nyomják: ez, engedelmet kérek, a mesék országába való. Ezzel szemben csak következőkép szólhatunk: Vagy ismeri a nagyváradi beszámoló a gazdák bajait, vagy nem; ha ismeri, akkor nem értem kifakadását, ha nem ismeri, akkor tessék azokkal megismerkednie. Igenis van egy higgadt és józan agrárpolitikának értelme és ez az, hogy védjük meg az országot azoktól, akiknél a gazdák panaszra süket fülekre talál, akik azt mondják, hogy hiába való minden küzdelem, a gyenge elemeknek bukniuk kell, helyüket egy más elem fogja elfoglalni, mely életrevalóbb és ügyesebb, és akkor rendben lesz minden.

A józan agrárpolitika ezzel szemben azt kell hogy mondja: istápoljuk a gyengéket, erősítsünk mindenkit, akit még megmenteni lehet, becsüljük és mentsük meg azt az értékes és hazafias anyagot, mely a kis- és középbirtokban van: mert az megmutatta értékét a hazára nézve 1000 év alatt más téren is, mint gazdaságin; de arról, mely helyébe lép, semmit sem tudunk még.

A marostordamegyei
Pármegyeház
Marospásárhelyen.

De hát mit tegyünk mindezekért t. Uraim, ez a főkérdés. A birtokososztálynak, kis és nagynak, amint említtem, két főbaja van. Az egyik a nagy árcsökkenés, mely terményeinek értékét sújtja, a másik azon adósságteher, mely mint jelzálog és mint függő teher a gazda minden működését nemcsak a jelen termelés módozatai közt, de gazdasága alakítását célszerűbb és intenzívebb irányban és helyesebb, szakszerűbb elvek elfogadásában akadályozza meg.

Ez talán a nagyobb baj, erről szólok először. Horánszky fejtett ki ezen bajnak orvoslására egy nagyszabású tervet, melyet magamévá teszek és mely, azt hiszem, a kivétel nehézségeit ha sikerül leküzdenünk, gyökeres orvoslást fog nyújtani. Ez röviden a következő:

A kisbirtok most fennálló *magas kamatozású* terheit állams garanciával behozandó külföldi tőke segítségével 4%-ra kell konvertálni. Ezen kamatláb mellett talán sikerülni fog az eladósodott birtokosságnak magát fenntartani, ha a múltakon okulva, életét célszerűbben és takarékosabban rendezi be.

Ennek még az az előnye volna, hogy az így felszabadult magas kamatozású tőke kénytelen lesz alacsonyabb kamatláb mellett elhelyezést keresni, részint újból a gazdaközönségnél, részint új iparvállalatok alapításában, tehát mindkét irányban, mint új munkaerőt foglalkoztató produktív tőke.

Másik baja a gazdának, hogy terményeiért nem kap meg megfelelő árat.

A *hazai termelést* úgy védhetjük meg és érhetünk el oly árakat, melyek mellett a gazda is élni képes, ha a küszöbön álló *vámtarifa-reviziónál* és az *új kereskedelmi szerződések megkötésénél* minden erőnket a *nyersterményeink megvédésére koncentráljuk*; lehetőleg keleten oly vámokat szedünk, melyek mellett a keleti termények invázióját magunktól távoltarjuk.

De az árak természetszerű alakulása még a börze szigorú ellenőrzése nélkül nem fog megvalósulni, tehát a börzetörvény végre megalkotandó, a fedezetlen határidőüzlet eltiltandó. Végre a *hitel-szövetkezeti ügy*, valamint a *termelési, fogyasztási értékesítő szövetkezetek ügye* hatásosabb támogatásban részesítendő, mint eddig. Igaz t. Uraim, hogy ezen reformokat sok küzdelem árán érhetjük el csak, de ideje, hogy végre a magyar közvélemény saját érdekeit felismerve, azoknak hangot adjon és meggyőződése mellett tántoríthatatlanul helyt álljon.

T. Uraim! Az agrárkérdéssel kapcsolatban áll még sok más kérdés, melvek közül csak kettőt emelek ki. Az egyik a székely kérdés, a másik a vámközösség Ausztriával.

A székelységnek bajai alapján hasonló okokra vezethetők vissza, mint amelyek a Felvidéken a kivándorlást idézik elő és az Alföldön mint agrárszocializmus nyilatkoznak meg.

Ezen ok itt is főképp a gazdasági nyomor, t. Uraim, mely ellen a nép különféle úton keres védelmet. Az egyik úgy, hogy Romas niába vándorol munkáért, a másik úgy, hogy Amerikába megy, a harmadik úgy, hogy a szocializmus karjaiba veti magát, mindhárom esetben a nemzet nagy kárára. A székelységnél komplikálja ezen okot az, hogy ipari tevékenységéről *az ausztriai gyáripár versenyé folytán* leszorult. Ez ellen csak úgy küzdhetünk, ha

a népnek foglalkozást tudunk adni itthon. A székelynek munka kell. *A székely vasutak* végre kiépítendőek és e téren van helye az *iparfejlesztésnek*, de ehhez hozzá kell látni mentől előbb, mert az idő már rövid, különben a magyarság egy legerősebb és legi szükségesebb védbástyája omlik össze, mely zuhanásában az egész magyar államot magával ránthatja.

Gazdasági téren még egy nagy és nehéz kérdés vár megoldást a jövő országgyűlési ciklustól. Ez *a gazdasági kiegyezés* kérdése Ausztriával. Én t. Uraim, a közös vámterületet egy szükséges rossznak tartom, melyet fenn kell azonban tartanunk addig, míg nyersterményeink kivitelében Ausztriára és pedig főleg Ausztriára vagyunk utalva, ami előrelátható időben nem is fog megváltozni, minthogy a nyugati államok hovatovább inkább hajlanak a védvamos irányzathoz. De t. Uraim, az önálló vámterület felállítására mellett kellene állást foglalnom, mint minden jó magyarnak, akkor, ha Ausztriával nem sikerülne oly kiegyezést kötnünk, mely érdekeinknek megfelel.

A jövő országgyűlés programjában első helyet foglal el a közigazgatás reformjának kérdése is, mely már régóta égető szükség és melynek fontosságát túlbecsülni alig lehet. Ebben is a Szélikormány munkás keze *tette* meg az első bevezető sikeres lépést a közigazgatás egyszerűsítéséről szóló törvénnyel.

A közigazgatás reformjánál, azt hiszem, a következő főbb szempontokra kell súlyt fektetnünk. A reform alulról kell hogy kezdődjék a községnél, mely annak elemi alkatrésze. E tekintetben csak pártolhatom a napokban lefolyt körjegyzői kongresszus határozatait, melyek nemcsak a körjegyzői kar tekintélyét emelni hivatvák, de a közigazgatás érdekeit is szolgálják, amennyiben a körjegyzőt oly megélhetési viszonyok közé hozzák, melyek között a reáruházott szűkebb munkakört pontosan és a törvény szerint végezheti anélkül, hogy igaztalan mellékkereseti források teremtésére utalva lenne. A közigazgatás megszabadítandó minden felesleges ballaszttól, minden bürokratikus irodai sallangtól, mely állítólag az ellenőrzést teszi lehetővé, de tényleg csak időt rabol anélkül, hogy az ellenőrzést könnyítené és a személyes felelősséget pusztán formai munkával takarja el. A közigazgatás reformjánál alkalmazkodjunk az élet kívánalmaihoz. A közigazgatás legyen gyors és mozgékony, hogy azoknak eleget tehesen. Az államosítást feltétlenül pártolom, de emellett az előbb mondottakat éppoly fontosságúnak tartom. Az önkormányzatra ezentúl is szükségünk van, de nem egy véglegesre, mert ez csak hazugságot visz a közéletbe, melyből volt részünk elég. Emellett tekintettel kell lenni a szigorú takarékosagra, a felesleges állások megszüntetendőik, mert hiszen van ilyen manapság elég. Kevesebb, de jobb és jobban fizetett tisztviselőt, ez legyen a jelszó. És így sikerülni fog talán eleget tenni az állami tisztviselők mozgalmában nyilvánult óhajoknak is, anélkül, hogy az államháztartás egyensúlya veszélyeztetné.

T. Uraim! Midőn ezzel beszédemnek végéhez értem, legyen szabad még két dolgot megjegyezni. Az egyik az, hogy valamilyen a kerület, úgy minden egyesnek az érdekét, ügyét, kívánóságát, amennyiben méltányos és a törvény engedi, erőmtől tehe-

tőleg istápolni és érdekükben eljárni kötelességemnek tartom és ígérem.

Másodszor pedig azon felmerült váddal szemben, hogy az agrárpolitika nein fér meg a szabadelvűséggel, azt hiszem, kötelesség kijelenteni, miszerint az agrárkérdések megoldását, habár első és legfontosabb teendőink közé sorozom, én a szabadelvűség alapján állok, attól el nem térhetek semmiféle reakciós párt érdekében és természetesen a szabadelvű párt bölcs vezetőségének magamat alávetem. De hiszen a két irány nagyon jól meg is fér egymással: azért, mert a gazdákkal együtt érzek, de sőt éppen azért is, mert velük együtt dolgozni és a politikai mezők sokhelyt még szántatlan ugarán az ekét megfogni és azt a magyar haza és egy jobb jövő érdekében megszántani és termékennyé tenni: velők együtt kötelességemnek nézem, éppen azért tartom magamat is demokratikusabb embernek és azért szabadelvűnek, mert tudom és vallom, hogy e haza a szabadelvű emberek hazája, ahol csak ezen zászlóval győzhetünk.

Íme az első politikai megnyilatkozás.

A legérdekesebb az – ami a beszédből hiányzik. Sem a nemzetiségi kérdés, sem a földkérdés különös erdélyi jelentősége nincsen említve. Pedig ez a két kérdés beható taglálása töltötte ki Bethlen politikai pályájának első felét. Az agrárhitel és az értékesítés problémáinak érintése az, ami foglalkoztatja ebben a vonatkozásban. A beszéd ízig-vérig agrárius beszéd. Hadakozik egy nagyvárad merkantil felszólalással, agrárérdekek vámtarifáját követeli, a szövetségeket propagálja. Az Ausztriával való kiegyezés, a közös és önálló vámtarifa kérdései mellett az akkor aktuális közgazdasági reformról is szól.

A beszéd az erdélyi érdekekről is megemlékezik, A mezőgazdaság és székelyföldi ipar helyzete, a vámpolitika irányai elsőrendű erdélyi kérdések. A székelység pusztulása a legégetőbb napi problémák egyike volt akkor.

Az osztrák és cseh ipar érdekében megteremtett ipari vámvédelem tönkretette a virágzó székely és szász ipart, Kis ipartelemek bukhatnak meg, szövőszékek hallgatnak el, visszafelé kezd fejlődni a városi élet.

A Kossuth Ferenc hazatérével új életre kelt függetlenségi párt az Önálló vámterület hirdetésével az erdélyi városokban nagy hódításokat csinál.

A földbirtokos osztály helyzete még rosszabb, mint az iparos társadalomé.

A szegény, a jobbágyfelszabadítás és újkori tőkegazdálkodás fegyvereivel nem bíró földbirtokos osztály termelési

Marosvásárhely látképe.

és értékesítési viszonyai segítség nélkül maradnak. A középosztály kezd eladósodni – a parasztság kivándorol.

Faspekulánsok vetik magukat a Székelyföld erdőire, valóságos kisajátítási folyamat indul meg, melynek az erdélyi társadalom érzi a hatását, de eredő okait nem tudja elhárítani.

A fejlett cseh ipar, az osztrák és cseh tőke bevonul könnyörtelen erejével. Amint a kisüst áldozatul esik a szeszgyárral szemben, elpusztul a kistermelő iparos vagy gazda a világkonjunktúra hatása alatt.

Hegedűs Sándor 1900-ban beutazza a Székelyföldet, hallja a panaszokat, látja a pusztuló középosztályt, ő maga is erdélyi származású, de nem tudja útját állani az eleméntáris erővel közeledő pusztulásnak.

Hegedűs Lóránt maga is udvarhelyszéki székely ősök gyermeke, tanulmányt tesz közzé a székely kivándorlás okairól. A közvélemény fásultságán nem tud úrrá lenni.

Bethlen István az agrártermelők védelmét sürgeti. Ez időben szervezett agitáció folyt a kereskedelem és ipar képviselői részéről a túlzott agrárvédelem ellen, mely a Balkán gyűlölséget táplálja. A fiatal politikus első szereplése azért volt kényes, mert a beszéd Marosvásárhelyt hangzott el, élénk forgalmú iparosvárosban, melyet a román vámháború károsított meg.

A beszéd bizonyára nem szónoki remekmű. De az akkori divatos választói beszédektől merőben eltér. Semmi frázis, semmi hízelgés. Első sorától az utolsóig komoly, tartózkodó és meggondolt. Beszéde főmotívuma a gyakorlati politika. A gyakorlatlan szónok minden hibája megvan szófűzésében, de a beszéd mégis formás, a hangja mindvégig komoly. Az akkori idők a Kossuth-kultusz újra fellángolásának korszakai voltak. Az ország visszhangzott a nagy, dörgedelmes hangú fogadkozásokban. E beszédben az ígéret is rezervált és óvatos.

Mint vérbeli gazda a közös vámterület híve, ha kellő védelem foglaltatik az agrártermékek versenye ellen. Különben, „mint minden jó magyar ember”, ő is az önálló vámterület mellett foglal állást. A közös vámterület egy szükséges rossz, melyet azonban fenn kell hogy tartsunk, mert közéletünk Ausztriára van utalva.

Huszonhat év múlva a fiumei kérdésről beszél. Az önálló vámterület hazája már a trianoni Magyarország. Méltatja a fiumei kikötő jelentőségét Ausztriával szemben, mely a szétválás ellenére „az egyetlen kapu”, melyen át a nagyvilággal érintkezhetünk. Ez a beszéd, melyet 1927-ben mondott el, eleven, pompás kritikája a lefolyt évtizedeknek és erős perspektívát nyújt a jövőre.

A mai Bethlen beszél itt. A dús, fekete hajú, piros arcú ifjú Bethlen átalakult. Huszonöt év tapasztalata beszél a második Énéből:

Emlékezzünk vissza arra az időre, amikor Ausztriában a szociáldemokrata párt bojkottal sújtotta a magyar árukat. Akkor jöttünk tudatára annak, hogy Ausztria reánk nézve az a kapu, amelyen keresztül a külfölddel az érintkezést fenntartani képesek vagyunk. És ha Ausztria az a kapu, amelyen keresztül nyugat felé juthatunk, akkor Fiume az a biztonsági szelep, amelyre a magyar közgazdasági életnek szüksége van, hogyha adott esetben a túlfűtött kazán erejétől felrobbanni nem akar.

E beszéddel érkezett el Bethlen Magyarország keleti gazdasági politikájához.

De addig hosszú út vezetett. A szabadelvű pártból kilépett, az önálló vámterület programját fogadta el.

Új nagy kérdések védelmére állott. Erdély jövő sorsa, magyarságának elhagyatott helyzete fogja egy korszakon át foglalkoztatni a fiatal politikust.

Bethlen István ősapja, Bethlen Miklós, „Keserves rab-ságban Bécsben” 1708-ban írt egy kevésbé ismert emlékiratot, a „Sudores et Cruces comitis Nicolai de Bethlen” címen.

– Midőn láttam szeretett hazámat – úgymond –, mint egy a viharos tengeren kormány nélküli hajót biztos kikötő nélkül hanyatni a két birodalom között a háború zivataraiban, ellenállhatatlan ösztön szállott meg... Kötelességemnek tartottam a végveszélyben levő hazát segíteni akarni.

Mi ösztönözte a fiatal Bethlent arra, hogy a nevelésének, ízlésének éppen nem megfelelő politikai harcokba ve-

gyűljön. Nagy vagyona van. nagynevű birtokos – független úr.

Az atavisztikus ösztön ébredbe fel benne? Bethlen Miklóst az erdélyi kérdésben már sok beszédében szívesen idézi. A bécsi rabságban meghalt őse tevékenységét nem# csak családi hagyományaiból, – de irataiból is alaposan ismeri. A kötelesség szavára hallgatott ő is, mint tragikus sorsú őse.

Torockó

A jegyespár.
Gróf Bethlen István
és gróf Bethlen Margit.

B É C S I KAPU

VIII. FEJEZET. A szónokló Magyarország. – A magyarság caudiumi megalázásai. – A négyszázéves mangyár tragédia jellemképe. – A Janus-arcú nemzeti politikai élet. – A császári politika mindenhatóisága. – Magyar sors, olasz sors. – Az áttörhetetlen bécsi kapu. – A háború fenyegető kísértete. – Walter Brúnó Erdélyben. – Az erdélyi szövetség gondolata.

LÉGY jóban szomszédoddal, de még jobban szomszédod szomszédjával, mondja egy keleti közmondás.

Ausztria nemcsak szomszédunk volt, de a császári birodalom elkényeztetett központja. Bethlen István találóan nevezte el olyan kapunak, amely az egyetlen út, melyen át külfölddel és a Nyugattal érintkezhattünk.

Ausztria szomszédság a, az intellektus és vagyonbeli fölénye, az uralkodóház és Bécs kivételes helyzete másodrendűség keserű érzését tette úrrá felettünk. Jóban és rosszban egyaránt csak Ausztrián át tudtunk bekapcsolódni a világrámlatokba. Nemzeti energiánk helyett nemzeti retorikánkat neveltük. A szónokló Magyarország volt a kiegyezést követő korszak legjellegzetesebb képe. Alárendelt helyzetünk az egész politikai élet keserű kritikáját táplálta. A Bécs elleni küzdelemben merült ki a magyar hazafiság.

Koronkint a bécsi kapu caudiumi megalázásokat rótt a magyarságra. Ilyenkor nagy politikai válságok, de a politikusok egyéni életének válságai következtek be.

Bethlen Istvánt, Apponyi hívét, vezérével együtt egy ily nagy politikai konvulzió kényszerítette be a függetlenségi pártba.

Bethlen első programbeszédében kijelentette, hogy ha a közös vámterület nem felel meg a nemzet érdekeinek, – mint minden jó magyar ember, – a függetlenségi párt Programját fogadja el.

Az önálló vámterület érdekében vívott küzdelmek sikertelenek voltak. Ezúttal a katonai kérdések nemzeti irányban való megoldása állította szembe a nemzetet a bécsi kapuval.

Bethlen Apponyi Albert legközvetlenebb hívei köré tartozott, ott volt kíséretében, mikor 1905. év elején Thaly Kálmán könnyezve fogadta Apponyit a pártkör küszöbén. A parlamenti obstrukcióban nem vett részt, de mikor a ház erőszakos szétkergetése, a parlament katonasággal való megszállása megtörtént, keserűen mondta Marosvásárhelyt egy pártértekezleten barátainak:

– Itt minden reménység kilátástalan. Szervezkednünk kell tehát hosszú nemzeti ellentállásra. A magyar nemzeti és öncélú politikát elbukni nem engedjük.

Ez a nemzeti ellentállás Mohács óta tartott, – hol az imperialista magyar politika bukott meg, – helyet adott a nemzeti fennmaradás négyszázéves küzdelmének.

A római szentbirodalom császárai roppant középeurópai hatalmat szerveztek, de ennek osztatlan egységét és erejét népek nemzeti szellemének elnyomása árán vélték biztosíthatni. Ez a négyszázéves magyar tragédia jellemképe. Szapolyai János magyar király Erdélyt francia és török protektorátus alá helyezi. Bocskai, Bethlen és a Rákócziak ugyanerre az európai szövételésre támaszkodnak a németbirodalmi hatalom ellen, mely Magyarországnak csak tartományi életet szánt. Az önállóság gondolata Erdélybe menekült és mindaddig fenntartotta magát, míg a török hatalom véglegesen el nem bukik.

Kuruc és labanc, pecsovics és hazafi váltogatja egymást. Deák Ferenc politikája nem változtat ezen. Az egység

császári birodalom a dualizmus külső formái alatt is tovább él.

A nemzeti politikai élet Janus-arcú. A nemzet felé küzdelem a látszatért, – az uralkodó felé a behódolás.

Mikor 1871-ben az angol hadseregben a rangvásárlás el-
töröltetett, egy publicista kimutatta, hogy mindez semmi a korona nagy fennmaradt előjogaihoz képest. Az angol király feloszlathatja a hadsereget, eladhatja a hajókat, háborút indíthat, kegyelmet adhat mindenkinek. De hiszen mindenki tudta Angliában, hogy az elméleti eme jogok és a gyakorlat között nagy különbség van. De a császári hatalom mindenhatósága nemcsak elméleti volt, mint az angol királyságé.

E hatalom a hadsereg egységét, vámterület egységét, bank egységét, külügyek egységét a legmerevebb hatalmi erőszakkal is megtartotta. Ezzel szemben tehetetlen volt a magyar nemzet.

Olaszország szerencsésebb. Az osztrák hatalommal szemben fél század óta kivívta függetlenségét.

Mikor Bethlen István reámutat erre beszédében, melyben Moussolinít és az olasz nemzetet köszönti, Magyarország egy világgégés súlyos sebesültje gyanánt követi Olaszország útjait. Az osztrák elnyomás elleni küzdelem az érzelmek és érdekek azonosságát teremtették meg régen a két nemzet között, Olaszország a nagy középdunai birodalom szétrombolását kívánta, de nem Magyarországot is.

– A hagyományos kapcsok, amelyek a magyar és olasz nemzet között évszázadokon keresztül szövődtek – mondja Bethlen István – különösen megerősödtek a múlt században, amikor Olaszországban nemzeti újjáébredés kezdődött. Erre az időre esik Magyarországon is a nemzeti ébredés korszaka. Mind a két mozgalom az akkori liberális iskolának volt szülőtte. A nemzeti függetlenség a nemzeti egység helyreállításának célja parancsolóan követelték a két nemzet fiainak együttműködését. A nemzeti függetlenség, a nemzeti egység helyreállítása volt zászlajára írva Cavournak, Garibaldinak, Viktor Emánuelnek, akik Olaszország egységéért harcoltak, hogy felszabadítsák Olaszország legtermékenyebb részét, amelyet Ausztria megszállva tartott. Magyarországon ugyanakkor a hazafiak a nemzet önrendel-

A Bethlen-bástya
Kolozsvárott.

kezeséért, függetlenségéért és egységéért küzdöttek, szemben az osztrák abszolútizmussal. Erdély unióját követelték és megszüntetését azoknak a külön területeknek és tartományoknak, amelyek kizárólag Ausztria és az osztrák császárság fennhatósága alatt állottak. Egy évszázados küzdelem folyt le, amelyben együtt küzdöttünk az olasz nemzet legjobb fiaival.

Így kelnek életre több mint félszázad küzdelmei után az érzékenységek kapcsolatai. Ez alatt a korszak alatt Magyarország reménytelen küzdelmet folytatott államisága, önrendelkezése elismeréséért. Nagy társadalmi reformok, a vallásszabadság elve, pénzügyi reformok a nemzeti élet más útjait is kijelölték. Csak egy volt áttörhetetlen. A bécsi kapu.

A kiegyezési törvény német szövege és a magyar szöveg között alapvető eltérések vannak. Az első években senki sem törődik vele. A házi használatra adott államiságot semmibe veszik, hiszen az első években az osztrák kormány kereskedelmi szerződést is köt a birodalom nevében, – a magyar kormány megkérdése nélkül. Az alvó közszellemet ébresztgeti a függetlenségi párt, majd Apponyi szava.

A hosszú obstrukciók alatt a parlamentarizmus válságáról beszéltek, pedig a kiegyezés szűkre szabott kereteit igyekezett a nemzet tágítani. Ez termelte a túlságos haszonlelkesítést, a nemzeti energiák pocskolását és végül is a csüggedés világszemléletét.

A kiegyezés orthodox védői kihalnak, csak az öreg császár ragaszkodik jellemének szívósságával és kötelességtudásával a dualizmus törvénybe iktatott betűihez.

A társadalmi élet legfőbb mozgatója mindig az elégtelenség érzete volt. Ez a legfőbb hajtóerő. A közös hadsereg merev elzárkózása a nemzet fejlődése elől, a pénzügyi önállóság hiánya, a nemzet érdekeinek, sőt létének el-tüntetése a közös külképviseletben bőséges forrásai a meg-megújuló panaszoknak.

Ez a „kedvetlenség érzése” mint tömegjelenség lép fel a birodalmi gazdasági politikával szemben, melynek matriális kárait egyformán érzi a birtokos és kereskedő, iparos és munkás.

Az európai feszültség a monarchiát megzavart állapotban találta. A szerb és román aspirációk lánggal égnek. A német szövetség által erőszakolt katonai terhekkel szemben sikertelen a nemzeti követelések felállítása. Tisza István erőszakkal szavaztat meg fontos katonai és alkotmányjogi törvényeket, mert ott lebeg fejük felett a háború fenyegető kísértete.

Tragikus helyzetek egész sorában őrlődnek fel a legjobb magyarok.

A kiegyezéssel kapcsolatos nagy politikai harcok érlelték meg a gondolatot az uralkodóban, hogy a birodalom egységét és hatalmi képességeit lehetetlen „felmondásra” alapított jogviszonyra fektetni. A kiegyezés gondolatának eme visszafejlesztése az osztrák közgazdasági és főképen katonai körök legfőbb óhaja volt. Ez állandó izgalomban tartotta a magyar nemzetet, mely öncélúsága maradványairól lemondani nem akart.

A bécsi kapu voltaképpen szimbolikus jelentése állami alárendeltségünknek. Érezte ezt jól az agrárius Bethlen is, mikor később, a háború előtt reámutat arra az országgyűlésen, hogy Románia és Szerbia barátságát a külügyi politika a magyar agrártársadalom számláján akarja kifizetni. Az 1911. évi szerbiai vámszerződés tárgyalásánál mondja, hogy „egy kis vadászkalandot akar Ausztria rendezni a Balkánra, melyen a hajtók szerepét a magyar mezőgazdák kell hogy vállalják, a külügyminiszter reáuszítja Magyarországra a Balkán államait”.

Ez az osztrák diplomácia, mely az angol bekerítő világpolitika ellen borraivalórendszerrel vél sikereket elérni, mely nem erősíti meg határait az-ellenség felé, nehogy ezt „szövetségese” a szövetségi hűségben való kételkedésnek vélje. A magyar vérrel szerzett Boszniát osztrák tartó-mánnyá alakítja, Erdélyt pedig feladja már előre is.

A világháborút megelőző évben Walter Bruno mainzi régész járt lent Erdélyben. Bethlen Istvánhoz is ellátogatott. A székely, magyar és szász műkincsek, építészeti emlékek és népművészet egészen elragadták. Bámulta Erdély fejlett kultúráját, a kolozsvári egyetem tanári karát; ekkor felemlítette, hogy az egyetem tudományos anyaggyűjte-

menye szegényes, helyisége szűkös, éppúgy, mint a gazdag Erdélyi Múzeumegylet könyvtáréi is.

Bethlen elmagyarázza neki a magyarság helyzetét. Elbeszélte, hogy szerajevói múzeumra és kulturális kiadásokra több pénzt költöttek el egy év alatt, mint tíz év alatt az erdélyi tudományos gyűjteményekre, Walter Bruno végigmustrálja Kolozsvár városit, az erdélyi kultúra központját.

A kolozsvári ember büszke Kolozsvár régi történelmi múltjára. Mikor Waltert végighordozták a városban a sok bástya, szobor, régi ház között, legjobban érdekelte a templonck változatos története, a kálvinista templom régi fejedelmi címerei, a Róbert Károly időbeli Szent Mihály-templom és a barátok temploma az Óvárban, mely legjobb és kifejezőbb tanúsága Erdély hányatott sorsának. Volt fejedelmi lakóhely János Zsigmond alatt, refektóriumában országgyűléseket tartottak. Egymás kezéből ragadták ki református és katolikus, unitárius és lutheránus egyaránt e templomot.

— De mindig magyar volt – mondta Bethlen István,

— Meddig? Elég ellentálló-e a magyarság? – kérdi Bruno. – A múlt ezt bizonyítja. De a fajok küzdelmében gondolni kell a jövőre. Önök sokat támadják a mi német egyesületi életünket és a Schulvereint. Pedig ez tartja ébren a nemzet öntudatát Kurlandtól – Besszarábiáig.

— Mi számon kérünk minden németet.

Kolozsvár piacán három sor vásáros szekér állott – tele havasi oláhokkal. Békés faedényárosok, szénégetők, pásztorok.

Walter Bruno ezekre mutatott reá:

– Meg tudják-e nyerni ezeket a nemzeti eszmének? Úgy-e nem. Elkéstek vele. Legalább tartsák számon magyariáikat – készítsék elő a jövőre.

Bethlen István ekkor Kenéz Bélával, akkor kolozsvári egyetemi tanárral, Ugrón Gáborral és erdélyi barátaival egy „Erdélyi Szövetség” létrehozásán fáradozik.

Talán még nem késő.

Ki ismeri a jövőt?

Oázis a fátlan Mezőségen,
Nagyvölgyi tisztalok,
Bethlen-tanya.

R O M Á N L E G E N D Á K

IX. FEJEZET. A román nemzeti öntudat első ébredése. – Beyschlag memoranduma. – Az erdélyi románok evangéliuma a múlt kísérteties árnyékában. – Bethlen István politikai szellemidézése. – A nemzetiségi öntudat erősítése a magyarság gyengítése árán. – Divide et impera. – Kísérlet a román nép vallásuniójának létesítésére. – A románok római származásának mesterkélt hagyománya. – Fák, melyek az erdőpusztító baltának a nyelet adják. – A háromarcú román politika. – A románok már 1907tben Tiszáig terjedő országhatárról ábrándoztak. – Tájékozatlanság a magyar fronton. – A könnyelműség politikája.

A népek őstörténete legendákkal van tarkítva. Színes, sokszor kedves mesék ezek a népek gyermekkorából. Egyikemásika azonban nem kicsinyelhető energiaforrássá válik. Decebál birodalma, Traján légiói aranyozzák be a román nép bölcsőjét. A román ösfoglalás teóriáját e mondákból faragták nem egészen száz évvel ezelőtt. Marghiloman volt román miniszterelnök emlékirataiban Bratianunak egy pompás mondását jegyezte fel: „Lehet, hogy Vitéz Mihálynak fogalma sem volt azokról az ideálokról, melyeket ő képvisel, mégis ő marad azok szimbóluma. Így lesz majd Ferdinánd királlyal is.” Vitéz Mihály, Rudolf császár zsoldosa erdélyi betörését így glorifikálja a román história nemzeti ideállá. A török uralom alatt élő dunai fejedelemség sorsa nem érdekelte Európát. Az Erdélyben élő románság ismeretlen

volt. Trajanus római uralmát utak, viaduktok, városok romjai őrizték. Most meg élettelen kőhalmok. Vándorló népek hulláma iszapolta be. Elhalványult az emlék, de felelevenül és útra kél, mint a római eredet legendája.

Bethlen István egy parlamenti beszédében foglalkozott a román nemzeti öntudat első ébredésével.

József császár idejében egy Beyschlag nevű hivatalnok készített egy memorandumot a császár számára. Ebben hívja fel először a császár figyelmét az erdélyi negyedik nemzetre. Csakhamar az országgyűlés is foglalkozik e kérdéssel.

Az erdélyi három nemzetekből álló rendek 1791 június 21-én gyűlést tartanak. A gubernátor a császárnak „Florentinó városában kelt levelét” terjeszti elő, amely mellett a mindkét vallású román papok kérelme van csatolva. Ez a „Simplex libellus Walachorum”.

Mikor e kérvényt felolvasták – olvassuk a medgyesi szász követek naplójában –, „általános csendesség uralkodott és nagy megdöbbenés volt észrevehető az arcokon”. Mindenki feszült komolysággal figyelte a felolvasott kérelmet. Ismeretlen, megdöbbentő kívánságok hangzanak el. A román vezetőség túlnyomó részben csak papokból és tanítókból áll, a nép jobbagysorsban él. Ott ülnek még a teremben a szörnyű emlékeztető Hóra és Kloska lázadás kegyetlenségeit átszenvedett erdélyi urak. A brádi vásáron történtek, hol Hóra beszédét azzal végezte be és szólította lázadásra a népet, hogy „a császár parancsolatja, hogy a magyarok mind leölessenek”, Hóra többszöri bécsi utazásai, elfogatásánál és kivégzésénél tapasztalt különös körülmények, melyek azt az általános hitet erősítették meg, hogy a lázadás a császár tudtával szerveztetett, hogy annak kése-delmes leveretése, a nemesség fegyverkezésének megakadás lyozása felsőbb parancsra történt. Ott kísértének a teremben a Brádi-család, a Ribiczeyek, Orbánok, Csiszerek és a többi százával megölt birtokos véres árnyai, a kétszázötven elpusztított nemesi kúria üszkös romjai. Hiszen mindössze hét év telt el a véres napok óta.

Ekkor a mély csendben, amint a rendek elborult tekintettel hallgatják a felolvasott kérvényt, egyszerre megkondultak künn a városban a tüzet jelző harangok.

A teremben levő követek és regalisták helyükről felugráltak, az ajtókhöz-ablakokhoz rohantak, hogy megnézzék, hol ütött ki a tűz.

– Maradjatok helyeteken és ne szaladjatok – kiálta báró Wesselényi Miklós –, mert elég nagy tűz ég ebben a házban, bár azt oltsuk el!

Bethlen István széles alapon tárgyalja a románság állásfoglalását. Valóságos politikai szellemidézés volt, mikor ősapjára, Bethlen Miklóstra hivatkozik, ki Erdély kormányzásának projektumát kidolgozta, de ezt figyelembe nem vették

Ez időponttól kezdve alapozódik meg a császári ház szerencsétlen politikája, mely a magyarság gyengítése árán a nemzetiségek öntudatát erősíti.

– Mikor 1691-ben Bethlen Miklós Bécsbe utazott – beszél Bethlen István – az erdélyi rendek megbízásából, hogy a régi erdélyi alkotmányt, amely a három nemzet és a négy vallás unióján alapult, diploma alakjában megerősítse, ugyanakkor az erdélyi császári hadak parancsnoka, Karaffa, az udvar felszólítása folytán egy memorandumot küldött Bécsbe, amely útmutatással akart szolgálni arra vonatkozólag, hogy Erdély kormányzatában milyen princípiumokat kövessenek. Ebben a memorandumban olvassuk, hogy miután Erdély a monarchia legkeletibb határán fekszik s ennél fogva birtoka katonailag csak nehezen biztosítható és aránytalanul nagy anyagi áldozatokba kerülne, nem volna helyes, hogyha az udvar az ősi alkotmányt máról-holnapra eltörölné, hogyha a törvényeket máról-holnapra felforgatná, hogyha a kormányzatot a magyar rendek kezéből kivenné, hanem az udvari politika célját más úton is elérheti, még pedig a divide et impera elvének alkalmazásával. Erdélyben több faj, több nemzetiség lakik. A kölcsönös féltékenység felébresztésére, a kölcsönös sérelmek erősítésére kell törekedni, fel kell ébreszteni a nemzetiségekben a faji aspirációkat, a faji öntudatot, kívánságaikat legyezgetni kell. Ezen az úton el lehet érni azt, hogy a nemzetiségekben felébredjenek a politikai vágyak; lassankint, fokról-fokra teljesíteni kell követeléseiket, mert ezen az úton és módon meg lesz törhető a magyar szupremácia ereje is.

Az ezen memorandumban lefektetett elvek úgyszólván két évszázadon keresztül zsinórmértékül szolgáltak az udvari

Déry Zoltán,
hadnagy 1915-ben.

politikának. Első gyakorlati alkalmazása e tételnek a román nép vallási uniójának a megkísérlése volt. Ennek a kezdeményezésnek látszólag vallási indító okai voltak, de tényleg és valójában célja az volt, hogy ezen az úton a román nép negyedik uralkodó nemzetnek ismertessék el, hogy ezen az úton Erdély bizonyos részein külön territoriális, külön speciális közjogokkal ruháztassék fel, hogy ezen az úton apránként a román nép szupremáciája előtérbe tolassék és a magyar rendek ellenállása az udvari politikával szemben megtöressék.

Így jelöli meg Bethlen a román aspirációk keletkezését.

Aránylag rövid idő alatt milyen nagy út!

Mikor megszületik a „Suplex Valachorum libellus”, mely Maniu Gyula elnevezése szerint az erdélyi románok evangéliuma, József császár uralkodott. E panaszirat azonban éppen nem a jozefinizmus emberi jogaira, a szabadelvűség tanaira támaszkodik, hanem történeti jogot konstruál.

Azt akarja, hogy a nemzet születésénél nagy kor alakjai álljanak őrt. A római származás dicsőségét teremtették meg, mely csakhamar hódított.

Elfoglalta a néplélek televény földjét, a képzelet szárnyain a múlt nagyságára utalta a jelent. Ott harsogott Balázsfalván 1848-ban e legenda immár történeti valósággá erősödve, Barnitiu beszédében. „És ha végre lehetetlennek látszanék előttetek a küzdelem, ha nagy nehézségek tornyosulnak fel előttetek, jusson eszetekbe, hogy mekkora lelkesedéssel és férfiasággal harcoltak őseink Dáciában nemzeti becsületünkért és létünkért.”

A székelyek hun-scitha eredetét magyar tudósok cáfolgatták. A legújabb kutatások legalább is annyi történeti alapot adnak e legendának, mint a római származásának. A román faj sovínisztább. Mikor a román határőrséget felállítják, a katonai bizottság román tagjai négy falut neveznek el Salve, Romuli, Parva, Nepos nevekre. A községek ma is állanak.

A román új intelligencia ezen büszke tudat alatt fejlődik.

A magyar tanintézetek látják el az ifjúságot a szellem fegyvereivel. A régi mese kel életre az erdő fáiról, melyek az erdőpusztító baltának a fanyelet adják saját romlásukra.

Csak végig kell lapozni a gimnáziumok évkönyveit annak megállapítása végett, hogy mennyi kiváló román író, tudós, pap nevelkedett itt fel. Pataki János görög katolikus püspök, Mikes Kelemen tanulójárja, Mador Péter, Kaján Demeter, Moga Vazul, Leményi János püspökök, a jogtörténész Vajda László, a Goethe- és Tacitus-fordító Munteanu Gábor, a román újságírás megalapítója, Baritiu György, Metianu és Paja püspökök. A legújabb román politikai vezérek, Tripon, Mihali, Hetiegán, Maniu, Vlád stb.

Immár nekik is vannak tradícióik. Bethlen István egy képviselőházi interpellációjában elmondja, hogy a bukaresti kiállítás erdélyi román látogatói egy zászlót lobogtatnak, melyen három évszám van: 106, Traján hódítása; 1866, Károly fejedelemmé választása és 1906, ennek negyvenéves évfordulója.

Mikor Bethlen a képviselőház izgalmas érdeklődése közben bevégezte beszédét, Vajda Sándor, a későbbi román miniszterelnök, akkor magyar képviselő, román képviselőtársaival a folyosón hangosan vitatkozott, majd Bethlenhez fordult:

— Mi kivetendő van abban, ha egy nép történelmi nagy emlékeit idézi fel?

— Bizonyára semmi kifogás nem emelhető ellene. Csak-hogy e tradíciók a képzelet világából vannak véve.

Vajda Sándor mosolyogva mutatott a mellette álló Maniu Gyulára.

— Ha megvan az erdélyi magyar főembereknek és mág-násoknak a tradíciójuk, akkor megvan a mi tradíciónk is. Az a Melies, ki a Suplex libellus Walachorumot szerkesztette, közös őse volt Maniu Gyulának és nekem és Baritiu, aki 1848-ban a román nemzeti komité vezére, Vlád Aurél nagyapja volt. Barnitiu Simon, aki 1848 május 15-én a nagy beszédet tartotta Balázsfalván, Maniu Gyulának nagybátyja.

— Az a program, amelyet mi képviselünk, nem egyéb, mint kontinuitása a román nép ősi akaratának.

Mikor ezt a jelenetet Bethlen később bizalmas körben felemlítette, azt a megjegyzést fűzte hozzá:

— Erdélyben sok helyen láttam a kilencvenes években olyan képet, mely három oldalról nézve, három különböző arcot mutatott. Umberto, Ferenc József és Vilmos császár.

Ilyen a román politika is. Három arca van már. Egyik felénk néz, másik népük felé, a harmadik Bukarestet keresi.

Mikor Bethlent képviselővé választják, már teljes lobo-gással ég a tűz.

Az „Astra” gyűlése igen nagy társadalmi esemény. A passzivitás elve fennáll, de a magyar parlamentben román képviselők hirdetik a nemzeti ideált. Nagy román lapok jelennek meg, melyek minden sora tagadása a magyarság történeti jogainak.

Bethlen 1907-ben egy beszéde kapcsán felolvasott egy kis román füzetet, melyet a román kultúrliga adott közre és Beszarábiában és Erdélyben terjesztett. E füzetben le van írva, hogy mit hoz a jövő. Mikor a felolvasás oda ért, hogy a románság nagy és hatalmas lesz, földje a Dnyesztertől a Tiszáig terjed, nagy derűtséget jelez a napló. Kalandos kép, senki sem veheti ezt komolyan.

De Bethlen tovább folytatja beszédét. Elmondja a bukaresti kiállításon történeteket. Szól az erdélyi román kirándulókról; fogadják túlárado örömmel; egyik üdvözlő beszéd így szólt:

– Eléggé előkészítettek a szenvedések. Megacélozták szívünket, lelkünket; megnőtt az élethez szükséges erőnk, hogy folytathassuk ott, ahol Augustus és Traján román polgárai elhagyták. Eljöttetek Doda generális fennsíkjáról, s Hóra és Janku hazájából azoknak unokái és dédunokái, hogy a királyságbeli rumének szívét lázba hozzátok és a leg-tüzesebb nemzeti érzéssel töltsétek el. Eljöttetek a szomorú dalok hazájából, hogy a királyságbeli testvéreitek lelkét hevítsetek, hogy lelkesedésükben könnyezzenek és hogy érez-zék meg a nemzeti egység szükséges voltát és hogy habozás és késedelem nélkül érvényesítsék ezt az egységet.

Bethlen beszédei figyelmet keltenek, hatásuk nincsen. Divatban volt még akkor Bánffy Dezső erőszakos politikájának kritizálása.

Bánffy Dezső külön nemzetiségi ügyosztályát feloszlatta az utód. Ez időponttól kezdve páratlan tájékozatlanság lett e kérdésben úrrá. A türelem politikájának nevezték, pedig a könnyelműségé volt. Nem vették észre, hogy a passzivitás jelszava ügyes aktivitást takart.

Pusztuló kúria a Mezőségen.
A Jeney-család lakóháza.

Jancsó Benedek elmondja, hogy mi volt a Bánffy-féle politikai ügyosztály feloszlásának közvetlen oka. Egy, a Bánffy nemzetiségi politikáját ismertető röpirat nyomán Sturdfa román miniszterelnök megbukott. A röpirat ugyanis hivatalos adatok alapján írt meg a román kormányzatra kellemetlen dolgokat. Széli Kálmán sietve oszlatta fel az ügyosztályt, nyilvánvalóan külpolitikai érdekekből.

Románia külpolitikai befolyása ez időtől fogva érezhető. A hármasszövetséghez akarja csatlakoztatni Romániát különösen a német befolyás. Ennek ára a magyar törekvések háttérbe szorítása.

A román kultúrliga nagy román szubvenciókat kap. Egy besszarábiai Strovescu a bőkezű adakozó, Nagyszebenben könyvek nyomtatnak, iskolák segélyeztetnek. Strovescut sohasem sikerült kinyomozni. Kiléte ismeretlen. A brassói román gimnázium budgettételként szerepel Romániában.

Az erdélyi román ifjúság Bukarest felé áramlik.

– Tárt karokkal fogadjuk a nálunk menedékre talált Kárpátokon túli románokat – mondja Lahovary külügyminiszter 1894-ben a kamarában. – Minden életpályát megkönnyítünk számukra, sőt még többet, megengedjük, hogy tanintézeteinket elfoglalják és a román nemzet fiatal lelkét és elméjét átalakítsák.

Egész Európában útrakél annak hirdetése, hogy a magyarok agresszív nemzetiségi politikája pusztítja a többi fajt. Közben 1901-ben a kultuszminiszter megállapítja, hogy a magyar iskolatörvényt nem hajtották végre.

Az Ausztriával való szoros kapcsolat érintetlensége mellett megtámadhatlan dogma a nemzetiségek kímélése. Minden kabinet ezt kapja utasításul.

Wells világtörténelmének van egy pompás hasonlata. Szerinte a történetfilozófia úgy szerepel a modern világban, mint a félszeg diákok a fehér asztal mellett. Kenyerüket morzsolgatva halk hangon igen helyes megjegyzéseket tesznek szomszédaikhoz, de az egész asztalhoz nem mernek szólani.

Minden magyar kormány tisztában van már a nemzeti kérdés jelentőségével, de nem mer kifogást emelni.

A nagyhatalmi állás asztalánál igen nagy urak ültek.

A SZEGÉNY ROKON, HA ELISMERIK

X. FEJEZET. *Az önálló Románia hatása az erdélyi románokra. – Franciaország, a latin testvér, nagyhatalmi politikájába kapcsolja Romániát. – Liszt Ferenc Moldvában. – Román államférfiak „a magyar elnyomásról”. – Kialakul Kelet Franciaországa. – Földalatti csatornarendszer Erdélyben. – Nagy-Románia katonái.*

BETHLEN István politikai életének első korszaka csaknem kizárólagosan a román nemzetiségi törekvéseknek volt szentelve. Külpolitikai, sőt közgazdasági érdekű felszólalásai hátterét is e kérdés adja.

Legelőször Bethlen világította meg a magyar parlamentben annak a világhistóriai ténynek igazi jelentőségét, hogy Románia önálló állammá alakult. Ez volt szerinte a tulajdonképeni sorsdöntő fordulat Erdély érdekei szempontjából.

– Elképzelhetetlen az a lélektani hatás, amelyet Románia egysége hazai románjaink lelkében előidézni képes volt, – mondja Bethlen nemzetiségi beszédében. – A román királyság születése napján megszűnt románjaink lelkében a hit és az a meggyőződés, hogy a magyar törvényeknek alkalmazása, esetleg ezeknek alkotmányos parlamentáris úton liberális irányban való reformja: nemzetiségüknek elérhető legfőbb biztosítéka volna. A magyar haza értéke csökkent

szemükben a mellett az álomkép mellett, amelyet a független Románia tárt eléjük, ahol a nemzetnek nem kell megelégednie a jogok egy részletével, hanem ahol megvan a jogok teljessége, sőt ennél több: a hatalom teljessége is.

– Abban a mértékben, ahogyan emelkedett ennek a független Romániának presztízse a hazai románok szemében, abban a mértékben hagytak ők fel a nemzetiségi politikával és tértek át egy más politikára, amely ma a magyar fajjal szemben agresszív jellegű és elsősorban is arra törekszik, hogy az ország keleti részén először társadalmilag, azután kultúráilag és ha lehet, nyelvileg is egységes területet alkosson!

Bethlen itt valóban a helyzet kulcsát adta meg.

Romániát a latin testvér, Franciaország emelte ki elhagyatottságából. A szegény rokont elismerte a gazdag. Helyet adott asztalánál.

III. Napoleon győzelmes háborút viselt Olaszország felszabadításáért az osztrák császárral és életrekelti a török vazallust. Ezzel nagyvonalú politikát kezd a monarchia ellen, mely Szedán után is folytatódik félszázadon át.

Dechanell volt francia köztársasági elnök 1919-ben közreadta Gambetta életrajzát. E mű tele van a legérdekesebb részletekkel a francia-román viszonyt illetőleg. Franciaország óvatosan szövögeti a finom szálakat, melyek nagyhatalmi politikájához kapcsolják Romániát.

– Románia – írja Gambetta levelében – 1896-ban azon az úton van, hogy Oroszországgal katonai konvenciót köt. Nekünk ezzel foglalkoznunk kell és a titkos szerződés felett titkosan rokonszenvünket kell, hogy kinyilvánítsuk mindkét nemzet előtt. Főbenjáró érdekünk Oroszország és Románia. Elképzelek Európa keletén egy olyan határkiigazítást, amely lehetővé teszi az összes románok egyesítését a román királyság alatt. Az összes románok alatt a bukóvinai, magyarországi, szerbiai és macedóniai románokat értem.

Rámutat a diplomácia nagy hibáira Magyarországgal szemben, Budapest és Berlin közeledésének veszedelmére.

– Magyarországnak mindig különös alkotmánya (organizációja) volt. A német járom gyűlöletes előttük. Lelkeséddel ragadták volna meg az alkalmat, hogy ezt lerázzák

Román katonatiszt
szónoklata a kolozsvári
Mátyás-szobor
tetejéről 1918 végén.

magukról, de nem kellett volna élükre egy idegen szuverén. Ha Napoleon garantálta volna függetlenségünket, elég lett volna őket cselekedni hagyni, megszabadították volna ők magukat.

– Így nem következett volna be 1870 és az a nagy háború (*immense guerre*), mely készül.

Bámulatos az az út, amelyet a román nemzeti érzés fél-század alatt megtett. A moldovai románság éppen nem volt ellenséges érzülettel a magyarság iránt. Liszt Ferenc 1847-ben örömujjongás között játszott itt a Rákóczi az előkelő bojár világ előtt. A fejedelmi korszak magyar hagyományai még elevenen éltek. A török fennhatóság primitív államéletet engedett.

A bukaresti akadémia könyvtárában van egy kép a XIX. század harmincas éveiből.

Kaftános, fejükön tartott fezzel díszített alakok ülnek egy tanácskozássasztal körül. Elnökük egy tábornok. Ezek a román hospodárság vezetői.

Az önálló Románia megalakulása új útra terelte az államot. A monarchiában élő románságot megzavarta, majd az egység ellenállhatatlan vágyakozását táplálta.

A monarchia külpolitikája nem volt itt kongruens a magyarság érdekeivel. A monarchia a kímélet, az elnézés, sőt később a bátorítás politikáját követte. Szövetséget kötött a dunai állammal.

A szegény rokon immár bátrabb lett. Agresszív politikája felrázza az erdélyi románságot. Sajtója szabadon terjeszti a „nemzeti ideál” állambontó eszméit. Tüntetések, memorandumok, lázító röpiratok és tervszerű, kényelmes, magyar államfogházban eltöltött mártíromság zavarják a magyar közéletet és kelteneik koronkint Európa-szerte figyelmet.

A román államférfiak egész sora foglalkozik folyton az „erdélyi elnyomatással”. Sturza, Carp, Stère Constantin, Take Jonsescu, Bratianu és a többi irányítják a román közvéleményt. A földrajzi helyzetük folytán a hármasszövetség karjaiban találnak védelmet és támogatást, de szemük egyetértő villanása a latin testvére. Lassan kialakul a „Kelet Franciaországa”, melynek legnagyobb politikai kérdése az

erdélyi helyzet. A francia egyetemet román ifjak özönlik el. Immár Románia egész értelmisége franciabarát.

Tisztában van Erdélyben mindenki, hogy Romániát olyan áthághatlan érzelmi ellentétek választják el a magyarságtól, hogy a szövetség látszatszerződés. Románia politikai közéletét az erdélyi románság helyzete dominálta.

Bethlen megállapítja egyik beszédében, hogy két nagy kérdése van Romániának: egyik az agrárkérdés, másik az erdélyi.

– Ezt a két kérdést – mondja Bethlen – a kormányon váltakozó pártok a múltban is és a jelenben is mindig kihasználták álláspontjuk erősítése végett. Amidőn az egyik párt az egyik kérdést mint ütőkártyát már kijátszotta és valami eredményt ért el, akkor a másik párt a másik kérdést veszi elő és azzal igyekszik a kormány helyzetétrontani. Ennek tanúi voltunk a múltban is; amidőn egy Carpatia nevű egyletet feloszlattott a liberális kormány, amely egylet forradalmi iratokat küldött Erdélybe, ahol a románokat lázadásra bujtogatta. Ennek az volt a következménye, hogy a konzervatív párt a kérdést kihasználva, egy kis forradalmat rendezett; néhány nap alatt a kormány meg is bukott.

De a liberális párt megbosszulta magát és ellenzékbe menván, fordított egyet a dolgon: kihasználta az erdélyi kérdést és ötévi küzdelem után, melynek árát mi fizettük meg, megbuktatta a konzervatív kormányt.

A magyar közvélemény tájékoztatlan külpolitikáját Bécsből intézik. A magyar sovinizmus vádját itt emelik.

A szövetséges független Románia irányítja az erdélyi románság támadásait. Mint földalatti csatornákkal táplált tavak, hullámanak némelykor ismeretlen okból az erdélyi román falvak. A magyarság nem veszi észre, hogy itt világpolitika készül s hogy ő ebben alárendelt szerepet visz.

Románia öncélú állam – nagy nemzeti törekvésekkel. Magyarország régen eltűnt az európai színpadról. Zavarná a nagyhatalmi külpolitikát.

Akkor sem riad fel, mikor 1906-ban Bukarestben lelkes erdélyi román tömegek vonulnak fel.

Magyarország nagy belpolitikai válság után van. A király alkotmányellenes cselekedetét, a parlament nélküli kormányzást utolsó pillanatban sikerült elhárítani.

Pedig e felvonuló erdélyi tömegek ugyancsak hangosan kiáltják világgá, hogy mit akarnak.

Bethlen István beszédében e tüntetéseket „a román állameszme apotheozisá”-nak nevezi, melyek „előkészítik a talajt a hadseregek számára”.

A bukaresti nemzeti hangversenyen huszonhat énekkar közül tizenhat erdélyi.

– Ma már a Kárpátok nem szétválasztanak, hanem egyesítenek – kiáltja Erdély felé Románia nagy költője: Delavrance.

Bonfini és Aeneas Silvius római kontinuitás-elmélete már vitathatatlan igazsággá sűrűsödött. Nagy román intelligencia nőtt fel. Mikor 1863-ban az erdélyi szászok és románok bementek a nagyszebeni országgyűlés útján a Reichsrathba, a bécsi lapok a 13 román képviselőről azt írták: „Az erdélyi kormányzat úgy látszik feszült viszonyban van az értelmiséggel.” Ma már ezrével vonulnak fel a lelkes tanult ügyvédek, tanárok, papok. A nagy Románia katonái ők.

A magyar államiság csonka volt. Megszűnt a magyar faj önmagában bizakodni.

Ha egy nemzet élni akar és nagyot akar alkotni, bíznia kell erejében és ideáljaiban.

Romániát elszánt sovinizmusa, megingathatatlan hite jövőjében, az európai háború vagy békepolitika ütköző pontjába helyezte.

Egy ízben vitatkozás folyt a román aspirációkról.

Bethlen megjegyezte:

– Románia akkor válik igazán veszedelmessé, ha észreveszi, hogy ő a mérleg nyelve.

Ez az orosz cár látogatása idején történt.

Valaki megjegyezte:

– De hiszen Románia szegény, kicsiny, katonailag szervezetlen.

Ez igaz, de aki ilyen utat tett meg félszázad alatt, mint Románia, az még messze fog eljutni.

A proletárdiktatúra
hirdetési Budapest
utcáin.

DÉSY ZOLTÁN ÉS BETHLEN ISTVÁN

XI. FEJEZET. Két ellentétes nagy szellem találkozása. – A régi vármegyei élet jelentősége. – Désy Zoltán, vármegyei alispán, szembeszáll az alkotmány ellen kísérlettel. – Bethlen István közbeszólása. – „Az öreg urak vadászegylete.” – Bethlen István a vármegyei ellenállás élén. – A marosvásárhelyi gyűlés. – Kristóffy emlékiratai. – Egy jól megszervezett „politikai műhely”. – „Mi demokráciát akarunk, de nem demagógiát.” – Ferenc Ferdinánd politikai programja. – Désy Zoltán hősi halála.

AZ 1924. év tavaszán nagy temetési menet indult ki a magyar parlament ragyogó kupolacsarnokából.

Désy Zoltán harmadik temetése volt ez, kinek holttestét barátai a lengyel csatamezőről hozatták haza. A temetésen ott volt az egész magyar politikai világ. Apponyi Albert, Ugron Gábor és Bethlen István beszéltek.

Néma megilletődés ült minden arcon.

Hiszen azok, akik a koporsót körülállották, mind barátai, pályatársai voltak Désynek.

Désy és Bethlen tizenöt évig éltek a legszorosabb barátságban.

Egész lelki expedíciót kellene szervezni annak kiderítésére, hogy mi kötötte egymáshoz az egymástól annyira eltérő két egyéniséget.

Désy közlékeny, hevesvérű, Bethlen hallgatag és óvatos.

De ha megpróbáljuk megérteni az ellentétet, az összekötő kötelet...

– fizikai vagy fiziológiai úgynevezett természetes ellentétek –, vannak célok, melyek egyesítik őket.

Mindkettő célja az alkotás vágya volt.

Désy nagyraihivatott lélek volt. Lelki szépség, igazságszeretet és jóság vezérelték.

Egymásra találtak csakhamar, mert mindketten feltették életüket népük jellemének és lelki kultúrájának munkájára. Gondolatviláguk a nemzeti életből hajtott ki.

Désyt és Bethlent a vármegyei élet hozta össze. Mindketten annak talajából nőttek ki.

A vármegye jelentősége, talán szelleme is átalakult a modern államéletben. Apáik még itt találták meg kizárólag a nemzeti élet helyét. Itt lángolt fel mindegyre az elnyomott, elnemzetietlenedett magyarság életerejé. A József császár korszaka, a francia háború utáni idők, az abszolutizmus ideje itt hívta sorompóba a magyarság vezetőit.

Az állami élet központosítása elvette régi súlyát a megyei joghatóságnak, a régi gépezet azonban mindig mozgásba jött, ha az országos politikát kellett bírálni. A régi birtokos nemesség találkozik itt. Egy kis mulatozás, főispáni ebéd, közügyek és azután megy a nyárádmenti vagy mezőségi birtokos újra falusi házába vissza. Ha a közvetlen intézkedés nem is, de az ellenőrzés mégis csak a bizottsági tagoké.

A nyilvános diszkusszió neveli a politikusokat. Önismertet, modort kényszerít a sokszor szegletes vidéki urakba, összehozza a különböző társadalmi osztályokat, a honortört és a kis parasztot éppúgy, mint a nagy gazdát.

Igaz, hogy a megye képe átalakult. A legtöbb adót fizető már nem Teleki Sámuel gróf vagy Kemény Kálmán báró. Egy szászrégeni szeszgyáros és egy fakereskedő cég versenyeznek az elsőségért. De bár itt vannak az ipar és kereskedelem emberei is, a döntő szó a föld uraié.

Akkoriban nagy politikai harcok folytak Bánffy Dezső ellen. Az első ex-lex, költségvetés nélküli kormányzás következett be.

Désy Zoltán az alispán. Egy pillanatig sem habozik. Megtagadja az állami ellátás felvételét, szünetelteti az adóbehajtást.

Az egész ország Désy Zoltánról beszél. Egyetlen alispán, aki szembeszáll az alkotmányellenes kísérlettel.

Désy *Zoltán* nemzeti párti képviselő volt. Finom, elegáns, bár törekeny és beteges kinézésű férfi volt. Élesen csengő hangja, pompás debatterei képessége, közmondásos és félelmetes önzetlensége rögtön az elsők közé sorakoztatták. A vármegye alispánjává választotta.

Mikor Bethlen István huszonötéves korában átvette birtokait és beköltözött a sámsondi kastélyba, ismeretségük természetesen csak felületes volt.

A vármegyét a régi törzsökös mágnások dirigálták. Kemény Kálmán főispán, majd főrendiházi alelnök, Teleki Samu, a trónörökös barátja, azonkívül a Bánffyak, Toldalfiak, a Bálintitt-család tagjai. Az a sajátságos, hogy arisztokratikus igen, de éppen nem feudális volt a közszellem.

A magyar fogalmak szerint ezek a családok legfeljebb ha középbirtokosok voltak. Mindnyájan ott éltek a fálvakban egész éven át, egyik-másik közmondásos takarékoságban. Az egyház, gazdasági egylet és vármegye fogta össze az urat és parasztot. Az országos politikát, választásokat ők intézték. Tisza Kálmán, majd Bánffy Dezső hívei voltak. Apponyi politikai működését kelletlenül fogadták. Néha a megye urai összevesztek, nem ritkán vármegyei kérdésben. Ilyenkor az alispánnak egész diplomata ravaszsággal kellett az Örvényeket kerülgetnie.

Mikor Désy alispáni beszédét mondotta, beszélt a közgazgatási reformról, nemzeti szellemű hadseregről, közéleti morálról, kipirulva, sokszor kíméletlenül és Apponyi hívének vallotta magát, az öreg Kemény Domokos odakiáltotta:

– Éljen az ellenzéki alispán!

Désy könnyedén meghajtotta magát és zavartalanul folytatta:

– Én ígérem, hogy pártpolitikát nem fogok csinálni, de nem is fogom nézni az ország helyzetét a vármegye ház ablakából.

Mikor a Bánffy bukását megelőző parlamenti harc megindult, az egész Erdély Bánffy-párti volt. Beköszöntött a költségvetés nélküli állapot.

És ekkor Désy Zoltán országos szenzációt keltő lépést tett: megtiltotta a „törvénytelen” adók szedését, megtagadta az állami hozzájárulás felvételét.

Károlyi Mihály gróf
Szatmáron.

Désy Zoltán alispán ellen a belügyminiszter fegyelmet rendelt el.

Az egész vármegye fel volt fordulva. Kétséges volt, hogy a közigazgatási bizottság eleget tesz-e a miniszter rendeletének.

Báró Kemény Domokos áll a kormánypárt élén.

— Magyar kormánynak akarjátok megtagadni az adót- Hiszen ez képtelenség, kiáltja az öreg úr. Jóakarátú békés úr, de most elkeseredetten védi Bánffy Dezsőt.

— A vármegye ellentállási joga alkotmánybiztosíték. Ezt a magyar kormány kedvéért sem adhatjuk fel.

Mindenki a közbeszóló felé fordult.

Bethlen István volt.

Mikor hírül vitték Désynek Bethlen állásfoglalását, azt mondta:

– Attól félek, sokszor leszünk mi még egy véleményen. Azután keserűen *hozzátette*:

– Csak öt ilyen fiatalember lenne még a vármegyében. De mindenütt csökönyös oportunitást és kényelemszeretet tet látok.

A fegyelmi rövid ideig tartott. Bánffy Dezső megbukott.

Mikor Tisza István miniszterelnöksége alatt, a véderővita folyamán, előrevetette árnyékát a nagy konfliktus, mely a bécsi katonai körök és a magyar parlament között kitörni készült, Bethlen István a vármegyegyűlésen azt mondta:

— Magyarország négyszázestendős élete nem egyéb, mint folytonos nemzeti ellentállás.

— A régi esernyővel nem lehet vihar ellen védekezni, – mondta a főispán, Lázár István gróf, ősi székely család tagja, de meggyőződéses híve az állami közigazgatásnak.

Désy Zoltán akkor mondott le Szolnok[^]Doboka megye főispáni állásáról és teljes erővel sietett a marostordamegyei ellenzék és Bethlen István támogatására.

Néhány esztendő elég volt arra, hogy a vármegye közszelleme átalakuljon.

„Az öreg urak vadászegylete” – mint Bethlen tréfásan nevezte nagybátyja Teleki Samu vezetése alatt álló kormánypártot – félreállott.

– Meg fogjuk mutatni, hogy a vármegye erős lesz. A magyarság önfenntartási ösztöne él benne – mondta

Bethlen egy értekezleten, melyet a tisztikarral tartatott. – Az aggodalmaskodók álljanak ki a sorból. Nekünk egész emberek kelleneek.

Bethlen István nagy beszédet mondott. Már akkor gyakorlott szónok volt. Az országos politika tekintélyes szóvivője.

— Nekünk erdélyieknek kétszeresen fontos a vármegye önkormányzata. Mi magyar egyetemes érdekből feladtuk Erdély államiságát, de öngazgatásunkat nem. Kis országoknak különben is más a közléte, politikai, gazdasági bérendezése. A kevésszámú vezetők ismerik egymást, céljaikat, nagyobb az ellenőrzés és szellemi, lelki összetartás.

— A mi autonóm életünk – kiáltott fel a nagy csoport székely kisbirtokos felé fordulva – felöleli a falut éppúgy, mint a várost.

— A kis falvak egyházi, gazdasági vagy éppen községi élete nem különbözik a nagy helyhatóságok életétől. Ez a mi nemzeti sajátságunk. Ezt gyengíteni nem engedjük, – mert a magyarság erejét gyengítjük.

E beszéd akkor nagy feltűnést keltett. Az államosítás gondolata benne volt a közéletben. A jó közigazgatás orvosszerének tartották. Az államosítás ellen beszélt ekkor Bethlen. De a háttérben ott lebegett a csonka államiság képe, a bécsi függő helyzet.

Később megmagyarázta beszédének ezt a részét.

A magyarság – különösen az erdélyi magyarság – ezer év óta csak saját törvényei és szokásai által engedi magát kormányoztatni. Ezért harcolt Bethlen Miklós is Bécsben. Ezért győzte meg Caraffát is arról, hogy vét a császári hatalom ellen, ha Erdélyt megfosztja önkormányzatától. A szerény kis vármegyei önkormányzat mögött ott él a nemzet önrendelkezési joga, mely az összbirodalmi eszmét sohasem fogja elismerni.

Szegény kis vármegyei tisztviselők vállain nyugodott akkor az ellentállás. Bethlen István vezette az ellentállást, mely különösen heves volt Maros/Torda megyében.

Országos jelentősége ott volt a végsőig vitt harcnak, hogy világosan demonstrálta alkotmányunk hiányosságait. Széli Kálmán, Tisza István egymásután mondtak le, csak

az öreg katona, Fehérváry állta a harcot. Fegyveres erővel verte szét a parlamentet és mozgósította az utcát.

Ma, évtizedek múlva, emlékiratok, önvallomások özönéből állapíthatjuk meg, hogy ez ellentállásra szükség volt. A régi magyar igazságot képviselte, ösztönszerű, éppen ezért csálhatatlan nemzeti erők harcoltak.

Bethlen István ez időben Apponyi-párti volt, vele együtt lépett be 1905 január havában a függetlenségi pártba, mert, amint elmondta választóihoz intézett beszédében:

– A nemzeti élet teljessége kiküzdhetetlen akadályok előtt áll. El kell fogadni a függetlenségi párt programját, mely az önálló nemzeti államot akarja!

Apponyi Albert politikai pályafutása egyszersmind korrajza a nemzet sikertelen küzdelmeinek. Amit 1867-ben minimumnak tartott a magyarság, az 1905ben maximummá vált. Ez volt a lényege a kiegyezés elleni harcnak, melyet Apponyi vezetett.

Apponyi a konzervatív nemzeti haladás vezére volt. Az ipari, kapitalisztikus új társadalom túlságos hamar elfelejtkezett a nemzeti élet érdekeiről. A kiegyezés nemzeti irányú fejlesztése az Apponyit követő birtokos középosztály válnain nyugodott.

A kiegyezés tulajdonképpen megbukott, mihelyt Apponyi és hívei beléptek a függetlenségi pártba.

Bethlen István nagy erdélyi gyűlést hirdet Marosvásárhelyre és lehozza erre Apponyit. Az egész vármegye és város függetlenségi képviselőt választ.

Itt látszott leginkább meg, milyen gátszakadás érte a szabadelvű pártot. Tisza lemondását nagy huza-vona után elfogadta a király. Jött Fehérváry és a darabontok.

Maros?Torda megye és az Andrássyak és Hadik János által vezetett Abauj-Torna megye állottak a vármegyei ellentállás élein.

Akkoriban sok rejtélyes história járta a király és trónörökös viszályáról, a hadvezetőség makacsságáról. A katonai követelések mereven visszautasítottak, az adó- és újoncmegtagadással szemben az ország katonai megszállását helyezték kilátásba.

Pogány népbiztos
a székely hadosztályt
le akarja szerelni
Szatmáron.

Ekkor mondta Bethlen egy ízben:

– Nem hittem volna, hogy alkotmányos életünk ily gyenge alapokon áll. Ha most sikerül a bécsi katonai köröknek az ellentállás letörése, akkor csakugyan nem marad más számunkra, mint a föderalizmus. A magyarság megszűnik államalkotó faj lenni.

A nemzeti ellentállás bécsi kulisszatitkait Kristóffy emlékiratai tárják fel a legnagyobb nyíltsággal.

Magyarország sorsa felett akkor már egy jól megszervezett „politikai műhely” örködött.

E politikai műhely Ferenc Ferdinánd tanácsadója. Ez alakítja meg a választójogi ligát, hiúsítja meg Andrassy Gyula alkotmány védő javaslatait, megbuktatja Schönaichot nemzeti engedményeivel. A nemzetiségekre akarja helyezni az ország jövő berendezkedését. A műhely tagjai Vajda Sándor és Hodzsa Milán is.

Rendre-rendre mindenki elbukik, aki a nemzeti ügyért száll síkra. Apponyi a hadsereg kérdésében, Kossuth a vámterület és Justh Gyula az önálló bank kívánalmaival.

A szálakat a trónörökös markáns alakja mozgatja. – Híre jár a király lemondásának. Sekszpíri drámák előjáték kát sejtje a közvélemény.

Maros-Torda megye élére királyi biztos kerül. Megérkezik nagy katonai kísérettel. Csendörök távolítják el a vármegye alispánját és tisztviseleit.

Bethlen fáradhatlanul agitál. Megjelenik Kolozs vármegye gyűlésén is.

Ma is megvan a függetlenségi párt irattárában sürgönye:

– A kolozsvári gyűlés a főispánt kidobta, az esküt nem tehette le. Bethlen István, Bánffy Miklós.

Egyik felfüggesztett főszolgabíró bepereli Fejérváry Gézát fizetéséért a járásbírósnál. Országos kacagás támad. Fejérváry és Kristóffy szigorú rendszabályokat helyeznek kilátásba. A királyi biztos szánalmas alak. Rettegve él. Házát bemázolják, ablakán belőnek. Rendeleketet bocsát ki, de nincs, aki engedelmessékedjék.

A gyűlések el vannak tiltva, Désy Zoltán nyilvános gyűlést hív össze. Ötezer ember jelenik meg, a csendőrség nem mer közbelépni. Désy szenvedélyes beszédet mond és kijelenti, hogy a királyi biztost deresre huzatja.

Bethlen István azzal végzi beszédét:

– Mi ebben a harcban el nem bukhatunk, mert magasabb igazságokat képviselünk. A harc nem újkeletű, a fegyverek is ismeretesek előttünk. Mi azok fiai és unokái vagyunk, kik 1863-ban visszautasították a nagyszebeni országgyűlési meghívót, mert alkotmányellenes volt, megtagadták az adót és újoncot, mert törvényellenesen követelték. Ma is ezt fogjuk tenni.

Urmánczy Nándor felolvasta az 1863. évi feliratot, melyet akkor elsőnek Haynald Lajos gyulafehérvári katolikus és Bodolla Sámuel református püspökök írtak alá. Heves beszédet tart. Fanatikusa a nemzeti ügynek. Nagy a népszerűsége.

A feliratban a következő rész is benne volt:

– Nem értjük, miképen készek Felsőged tanácsadói elidegeníteni maguktól az ősi régi elemeket... átcsapván bizonytalan kísérletek mezejére, keresve az államélet egészen új elemeit, elérhetetlen célok után törekedvén...”

Éles közbekiáltások hangzottak fel.

Bethlen azzal csillapította le a zajongó gyűlést:

– Ezt a feliratot megismételjük, ha 1863-ban sikere volt, most is meglesz az. Elvégre mi is következetesek akarunk lenni.

Azután Kristóffy választójogi javaslatára azt mondta:

– Mi nem a választási reform ellen harcolunk, hanem az oktroj ellen. Mi demokráciát akarunk, de nem demagógiát.

Egy alkalommal a szocialisták egy népgyűlését hallgatta végig. Kísérlet volt az akkor még Marosvásárhelyt, pár száz iparoslegény részvételével, központi kiküldött szónoklatával.

Ekkor azt a megjegyzést tette a gyűlésre:

– Alapjában mindnyájan szociális haladást akarunk. A tévedés ott van, hogy mi nem ismerjük el a szociális kérdés kizárólagosságát, hanem a problémák sorozatát, melyek sorban megoldandók. A szociális kérdés nem pártmonopólium, a szociális problémák megoldása közérdek.

A koalíció és a király végre is fegyverszünetet kötnek. Az öreg uralkodó boldogan veszi ezt tudomásul. A forradalom veszélye elmúlt és a király lemondásának oka is.

Kristóffy József, a lemondott belügyminiszter, emlékirataiban nagyon érdekesen világítja meg a nemzeti ellentállás bécsi hátterét.

— Ferenc Ferdinánd – beszéli Kristóffy – a koalíció bukása után magához hivatott:

— Ha önt egy napon kabinetalakításra kérem, meg fogja tenni?

— Parancsára fogok állani, fenség!

— Köszönöm – mondta a trónörökös és megrázta a kezemet.

Czerni, Lamasch, Hötendorfi emlékiratai egyaránt tanúsítják, hogy Ferenc Ferdinánd csakugyan a jövő programjának tekintette a „magyar sovinizta állam” letörését.

Kristóffy szerint a trónörökös „gazdasági imperializmust” akart és ennek alá kell rendelni a magyar faji törekvéseket.

Egy nagy ellenséges konflagráció volt készülöben. Makacs katonák és tudatlan diplomaták vezették a nagy hátalom hajóját. A fenyegető háborúval igazolta Tisza a parlamenti erőszakot, de a nemzeti követelések kielégítésére egy lépést sem tettek.

Megbontott, meghasonlott nemzet vívta a nagy leszámolást.

Désy Zoltán a világháború kitörése után azonnal bevonult katonának. A marosvásárhelyi fiúkból álló század hadnagya volt.

A Pflanser-féle hadseregcsoport parancsnoksága a képviselőház elnökségéhez intézett jelentésében elmondja, hogy Désy és százada elkeseredett hősies ellentálláson tüntette ki magát, miközben Désy hadnagy, mint a személyes bátorság mintaképe, katonáit harcra tüzelte.

A holttesten, melyet felismertek, egy szuronydöfés és egy mellövés volt.

A zászlóalj orvosa az ütközet előtt kérte, hogy legalább két napig pihenjen, mert tüdejét vizsgálva, megijedt, látva Désy soványságát.

Désy tréfálkozva utasította el magától.

Szemtanúk látták Désy tusakodását egy szakasz kozákkal. A gyenge, szikár férfi egymásután lőtte ki pisztolyait, majd karddal vagdalkozva esett el.

Népbiztosok
a gyári munkászászlóaljok
szemléjén, 1919 április 23.
Dalról jobbra:
Kun Béla, Garbai Sándor,
Haubrich József, Szántó
Béla.

Zeyk Domokos halálának volt a késő unokák előtt is ily legendás emléke. Ki egyedül viaskodott a segesvári veszített ütközet után a szabadságharcban, míg letiporták.

Ilyenforma látvány lehetett ez a magános kis szikár férfi, ki törekeny, beteg testét dobja oda nemzetéért.

A holttestet egy közös sírba temették el, jobbról és balról egy-egy közhonvéde fekszik.

Temetésén – mondja Hutiray százados – tüzérségünk adta meg a dísztüzet, mikor a menekülő oroszok után lőtünk. Désy férfiassága, erkölcsi ereje mély hatással volt az egész front szakaszára.

Désy bevonulása előtt azt mondta egy barátjának, Papp Antalnak:

– Nyugodt lélekkel nem bírálhatom a hadvezetőséget, nem kritizálhatom katonafiaink mostoha kérdését – ha magam nem lehetek ott a fronton.

Bethlen István, mikor megjött a híre hősi halálának, Désy Zoltán özvegy édesanyjának azt írta:

– Cselekedetei életében mindig igazságszeretetének voltak következményei. Múló benyomások embere volt, heves és szenvedélyes, de mindig nemes, jó és emelkedett. Élete és halála egyaránt szép és többre tanít, mint egy egész kortörténet.

Désy Zoltán emlékét a Kerepesi-temetőben szép emlékszobor örökíti meg. Barátai, Bethlen Istvánnal élükön, haza hozták holttestét.

A síremlék egy székelő földművest ábrázol, amint hadba vonul.

A szobor Siklódy Lőrinc alkotása. Egy bírálója azt írta róla:

– Erdély sorsa, meg nem hallgatott panaszai, bukása van itt megörökítve. Jelképe az erdélyi magyarságot ért sorscsapásnak, mely elvette tőle azt a földet, amelyet másfélezer éven át folyton magáénak vallott.

A hazatért hamvakat Bethlen István fogadta:

– Több évtizedes barátság fűzött Désy Zoltánhoz – mondotta a miniszterelnök –, olyan barát volt ő, aminő nagyon kevés van, aki tűzbe ment azért, akit szeretett. Amilyen jó barát volt ő, olyan páratlanul kitűnő volt hazafinak. A békés évek lankadatlan munkássága után ezt be-

bizonyította azzal is, hogy meghozta a legnagyobb áldozatot hazájáért: meghalt érte. E koporsónál fohászkodunk az Egek Urához, hogy sok olyan magyart és hazafit adjon a nemzetnek, amilyen Te voltál. Meghajtjuk előtted a gyászbaborult nagy trikolórt, de ne vedd rossz néven, hogy nem sírunk, mert a mi könnyeink már elapadtak. Nincs az a szenvedés, melyet mi már át ne szenvedtünk volna.

— Amikor elmentél, nagy, boldog országot, viruló városokat és falvakat hagytál itt; most, mikor visszajössz, füstölő romokat látsz, a drága szülőföld elveszett és apáid sírja is feldúlva.

— De mi mégsem sírunk. Nekünk sírnunk nem szabad, ezt tanítja nekünk a Te életed, a Te mártírhálód.

— Désy Zoltán, dicső halottja a nemzetnek, emléked közöttünk örökké élni fog.

Sírjára ezt írták fel barátai:

Míg élt, Erdélyért élt s Erdély él vala Benne.

Hősi halált halt hű s hősies élet után.

Szent mag lón hazatért pora, az lón példaadása –

Most könnyezve veténk: várjuk a víg aratást!

CXXVI. Zsolt. 4–6.

A szoborfeliratot Ravasz László szövegezte.

Székely Mózes unitárius fejedelem
szülőháza Alsósiménfalván

K I É A F Ö L D ?

XII. FEJEZET. *A földbirtokreform hatása Erdélyben. – A románok hálája. – Az 1905. évi birtokpolitikai értekezéslet. – Akik a magyar haza földabroszából darabokat vagdálnak. – Éber, Mezőssy Béla és Apáthy István felszólalása. – Áttérés a kisteleki pesek rendszerére.*

ZILAH város főterén állott 1920-ig Wesselényi Miklós szobra. Ez évben a románok a szobrot összerombolták.

Mikor hírül hozta Tarpay Kálmán, Szilágy megye utolsó alispánja Bethlennek a szobor lerombolását, azt mondta:

– Porba taszították azt, aki őket kiemelte a porból.

Bethlen István nagyanyja, Bethlen Jánosné, Wesselényi-leány volt. A vándorpatrióta sok emlékét őrzi a Bethlen-család is.

Marosszéken egy kis székely község, Makfalva, házat ajándékozott Wesselényinek, hogy szava legyen a márkálison.

Wesselényi iskolát alapított a házba, mely ma is azt a felírást viseli:

Adták a székelyek – Wesselényi Miklósnak.

Adta Wesselényi – a székely nemzetnek.

Wesselényi Miklós szobra
Zilahon.

Fadrusz János műve.

Wesselényi a jobbágyfelszabadítás agitátora volt. A „szabadelvű eszmék”, mint akkor nevezték, a haladás nevében szónokolt egész Erdélyben. Magyarázta hatalmas ékesszólásával a földbirtokos nemességnek, hogy le kell mondania kiváltságairól. A földjét tulajdonul oda kell adnia a jobbágyságnak.

És a vivátozó, lelkesedő földbirtokososztály odaadta földjét.

Bethlen elbeszélte, hogy a szobor alapeszméje Wesselényi Miklós főispántól, az unokától eredett.

A főalak Wesselényi hatalmas alakja, amint gyengéd mozdulattal lehajolva magához emel egy szegény jobbágy-parasztot.

A Wesselényi-birtokok legnagyobb részét oláh jobbágyokkal voltak benépesítve.

A birtokososztály akkor olyan földreformot csinált, melynek következményeit évekig nem tudta kiheverni. Közel kétfélmillió hold földet kaptak az erdélyi jobbágyok, legnagyobb részét a román parasztok.

– A történelmi önzetlenség oly példája volt ez – mondta Bethlen –, melynek párja alig volt.

Mikor a trianoni szerződés után az egész erdélyi földbirtokososztályt deposszedálta az új államhatalom, az erdélyi földbirtokosok a Népszövetséghez fordultak.

Apponyi Albert magyarázta el remek francia és angol nyelven a békeszerződés nem várt következményeit.

– És a jogfosztást azokkal szemben követte el az új uralom, kik önként tették fajukat ötven év előtt a föld uraivá, – kiáltott fel Apponyi.

Vacarescu Helén, román író, ki a román kormány állandó párizsi megbízottja a köréje sereglett hírlapíróknak azt mondta a társalgóban:

– Nem értem ezeket a magyar urakat. Történelmi jogaikra hivatkoznak, de van ennél erősebb alap is. Mi többben vagyunk és el tudjuk és el is vesszük tőlük e földet. A győzelem megteremtette a jogot.

Az „Ère Nouvelle” szerkesztőjét, ki gondosan jegyezte a vitatkozást, odaintette:

– írja meg azt is, hogy ezer évig a magyarok voltak ott az urak – most a mi ezer évünk következik.

MAGYAR BÉKEKÖLÖTTÉSÉG
DELEGATION DE HONGRIE

1920. 23

Agoston Albert	Baranyai Béla
Pompos László	Janóczy István
Radványi Károly	Károlyi Károly
Tompa Sándor	Telekessy Károly
Stallányi János	Róth Károly
Herczeg László	Majláty István
Székely János	Guay Péter
H. Nagy László	Woraczi György
Mentényi Imre	Arthur B. Jotham
Munkácsy György	J. J. J. J.
Petrácz János	János László
Lecserényi István	Almásy István
M. J. J.	Andrusovics
H. J. J.	W. J. J.
Károlyi Albert	J. J. J.
János Boldizsár	J. J. J.
J. J. J.	J. J. J.
J. J. J.	J. J. J.
J. J. J.	J. J. J.
J. J. J.	J. J. J.
J. J. J.	J. J. J.
J. J. J.	J. J. J.
J. J. J.	J. J. J.

A második béke delegáció Neuillyben. 1920 február 12-március 30.

A társadalmat csakugyan az erő és nem a jog szabályozza?

Meg lehetett volna-e akadályozni a konfiskálást Trianon ellenére is? A forradalmak nyomában mindig a magántulajdon pusztulása járt. Itt azonban egy békében élő nép organikus tevékenységgel, kiszámítottan pusztítja ki a másik népet.

Magánjogi okkupáció ez, írta egy nagy román lap.

A jobbágyfelszabadítás után évtizedekig magára volt hagyva az erdélyi magyarság. Ha megerősítik, mai kisebbségi élete másképp alakulna.

Bethlen István 1905. évben nagy akciót indított meg a már fenyegető veszedelem ellen. Ezt így magyarázta:

– Nagy természeti és társadalmi törvényszerűségek idézik elő a népek szaporodását, virágzását és hanyatlását. Erdély felett hamarosan az a faj fog uralkodni, aki a nemzetek létért való küzdelmében a szerepet vivő nagy tényezőket kedvezően alakítani lesz képes.

– Aki ezt figyelmen kívül hagyja, azt a természet törvényei a leggyönyörűbb nemzetiségi politika ellenére szét fogják morzsolni.

Nagy birtokpolitikai értekezletet hív össze Kolozsvárra. Az egész gazdatársadalom résztvesz. Bánffy Ernő vezeti az értekezletet, élénk vita foly, melybe gróf Keglevich Gábor, báró Beck Gyula, Éber Antal, Miksa Imre, Ugron Zoltán, Mezössy Béla, Désy Zoltán, Tokaji László és Sebess Dénes vesznek részt.

Bethlen István a kérdés előadója. Heves vitatkozást folytat Beck Gyula báróval, kinek hitelintézete széleskörű parcellázási tevékenységet fejt ki.

Bethlen István megállapítja a helyzet diagnózisát. A parcellázási láz terjed – a középbirtok elenyészik. Közvetítők, nagyobb részt nemzetiségi pénzüzetek, de magyar intézetek is „hatra-vakra” kínálják a pénzt a birtokok eldarabolására. Egész tervszerű az akció Szilágyban, mely az alföldi magyarsággal köt össze.

– Most a magyar birtokosokhoz fordulok – kiáltja Bethlen a hangtalan csendben:

Mikó Imre 1861-ben megjövendölte az elkövetkezendőket, mondja. Úgy jó nekem, írta Mikó, mikor az erdélyi birtokos

Tisza István gróf.

földjét eladja, „mintha a magyar haza földabroszából egy-egy szép darabot váгна le”. Joggal kívánható, hogy a magyar földbirtokost a hazaszeretet, fajhűség és nemzeti kegyeleték erkölcsi törvénye a birtok elvesztegetésétől visszatartsa.

Éber Antal reámutatott arra, hogy a pénzgazdálkodás az egész világon átalakító hatással van. A tőkeszegény erdélyi birtokos emberfeletti probléma előtt áll. Itt a főelementum a kereslet és kínálat vas törvénye.

— Főoka a bajnak – mondja Bethlen – a felburjánzott közvetítés túltengése, aminek csak részben okai a nemzeti-ségi pénzüintézetek. A föld, amely csak korlátolt mennyiségben áll a nemzet rendelkezésére s épp ezért a nemzetnek közkincese, az üzérkedés legkedveltebb tárgyává vált. Korlátlanul lehet vele kereskedni és ebbe az államnak, a nemzeti akaratnak nincsen beleszólása.

— Meg kell éreznie a magyar kormánynak – mondja Mezőssy Béla –, hogy itt védművek kellenek a fenyegető szakadás ellen. Itt kivételes szabályok kellenek.

Valaki felemlítette, hogy a Bourbon-restaurációt követő nagy francia átalakulás idején ugyanezt a panaszt emelték francia parcellázó „fekete bandák” ellen. Ugyanígy akarták a középirtok felmorzsolódását megakadályozni, de sikertelenül.

Igen, de Franciaországnak csak társadalmi problémája volt a földkérdés, minekünk nemzeti fennmaradásunk feltétele az, hogy kié a föld. Itt nem a tőke és a föld harca foly, hanem a fajok harca a földért.

Az értekezlet után Apáthy István, a biológia nagy kutatója magyarázta el a fajok örök küzdelmét, mely oly kétségbeesett elszántsággal foly a föld és víz miriád élő-lénye között.

– Jól ismert folyamat ez – mondja Apáthy – a tenger világában. Az alsóbbrendű lények mindig erősebbek, mint a magasabbrendűek. A mikrobák hatalmasabbak, mint a komplikált nagy szervezetek.

– És nincsen ez ellen orvosság? – kiáltják közbe. Lett volna, de elkéstünk vele!

Apáthy hevesvérű szociológus is. A magyar ügy fanatikus harcosa, de demokráciát akar.

– Bethlen tévedése – folytatja – ott van, hogy ő a tömegek ellen nem tömegeket akar szembeállítani. A szervezetet olyan ellentállóvá kell tenni, hogy védhesse magát.

Itt nagy tömegtelepítésekre van szükség. Korántsem a középbirtokososztályon fordul meg annak nemzeti sikere, hanem a népen. Lehetővé kell tenni, hogy ezer meg ezer magyar paraszt engedje le gyökereit itt a földbe. Az eltéphetetlenül magyarrá teszi a földet. Gondoskodjunk mi itt a negyedik rendről – sok, kis apróbirtokosról.

Később, mikor Darányi Ignác a telepítési törvény új kodifikációját rendelte el, a szakértekezleten Bethlen javaslatára a kistelepések rendszerére tértek át. Ez 1911-ben volt. A világháború kitörését megelőzően három évvel és hatvanhat év múlva a jobbágyfelszabadítás után.

Mátyás király szülőháza
Kolozsvárott.

A FÖDERÁLT HUNNIA

XIII. FEJEZET. *Wells hasonlata. – A föderált Ausztria küzdelme az egységes Magyarország ellen. – Bethlen, a végeken élő magyarság védője. – A hukas resti országos kiállítás. – Tervezetek a monarchia újjászervezésére. – Andrássy Gyula gróf és Berzeviczy Albert megállapításai. – Az „erdélyi-probléma” súlyossá válik. – Bethlen és Maniu. – Czernin Ottokár szerepe. – Bethlen István és Tisza István mérkőzése. – Az 1914. évi marosvásárhelyi erdélyi gyűlés. – Erdélyi szövetség alakul. – A védtelen Erdély.*

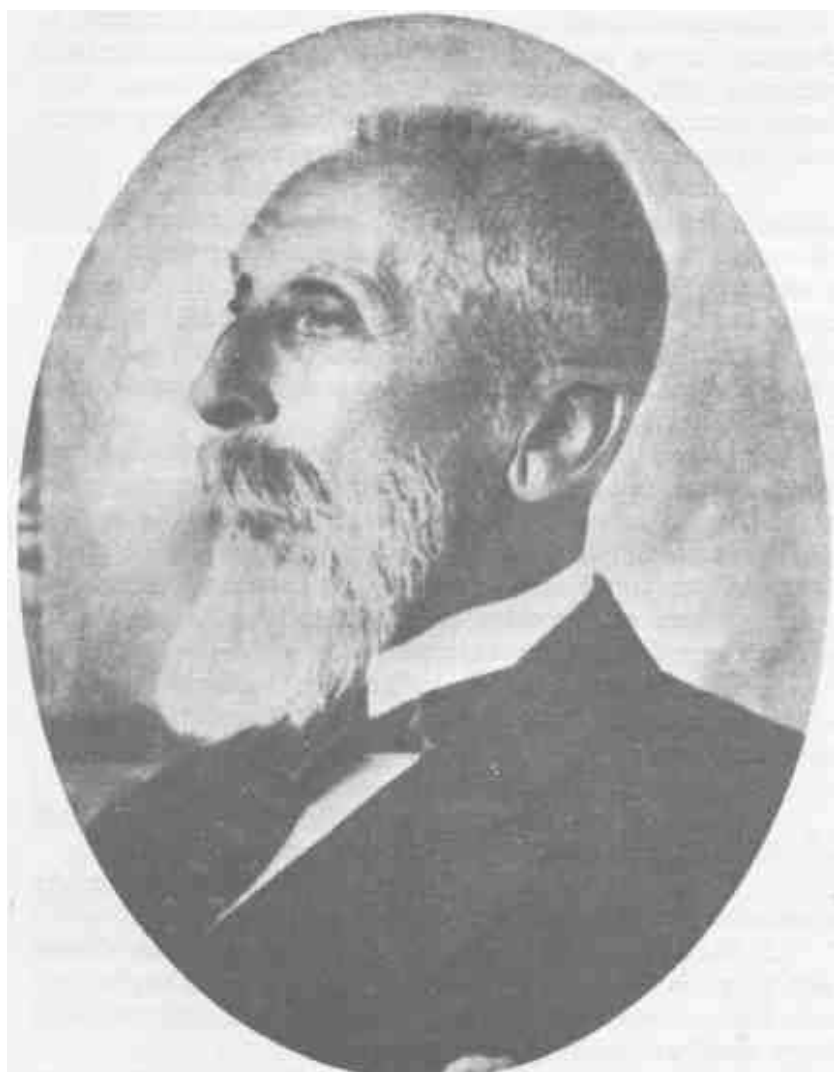
DANTE plasztikusabb hasonlat az osztrák-magyar birodalom népeire, mint a Wellsé, melyet ő a tömegeiét kaotikus állapotának jellemzésénél használ?

Egy targonca tele van ládába zárt házinyulakkal. A targonca lassan, de biztosan gördül a lejtős tengerparton lefelé.

A házinyulak pusztulása biztos» Teljesen hiába beszélne az, aki a targonca mellett fut, a gördülés és gravitáció elméletéri és az elkerülhetlen elmerülésről, – az be fog következni.

Ott zörög a monarchia rozoga alkotmánya. Évtizedek óta halad az elmerülés felé. Vezetői nem tudnak és nem akarnak figyelni a veszedelemre.

A föderált Ausztria kiegészítik a centrális Magyarországgal, de összes állami erői abban merülnek ki félszázadon át. hogy a föderált Hunniát megteremtsék.

Apponyi Albert gróf.

Bizonyos, hogy a függetlenségi pártok küzdelme – Apponyi egész politikai élete – a magyarság ösztönszerű védelme volt. Bizonyos az is, hogy Bethlen István folytonos közéleti és parlamenti működése nem a pártpolitikáé volt, hanem a nemzet, állam körülbástyázása.

Bethlen István, mint képviselő már elkésett attól, hogy sikere lehetett volna. A bomlasztó erők működése már nyilvánvaló volt. A román kérdés veszélyeit azért tárta folyton a nemzet elé, mert annak tökéletes ismeretén, helyi szemlélésén kívül tisztában volt európai jelentőségével.

Három front ellen kezd harcot. Az erdélyi románság vezetői, a bukaresti agresszív államélet és az osztrák helytelén külügyi politika ellen.

Ha az eredmények okait vizsgálva, a memoárok tömegét lapozzuk fel, látjuk, – hogy e küzdelem reménytelen volt.

A gazdasági egyesület értekezletein mindig résztvett. Őszinte híve volt Károlyi Sándor gróf eszméinek.

Egyízben azt mondta Károlyi Sándor Majláth József grófnak egy felszólalása után:

– Kár, hogy ez a fiatalember csak akkor beszél, ha erdélyi gazdasági érdekekről van szó. Rendkívüli agitáló tehetsége van.

Azután sóhajtva tette hozzá:

– Csakhogy magyart nem csinál a három millió oláhból.

Mire Majláth József gróf megjegyezte:

– De erősebbé teszi a végeken élő magyarságot. Az okos védekezésben is nagy erő van.

A fiatal erdélyi gróf karcsú alakja végigsuhant a nemzeti kaszinó termein is. Egyízben, mikor egy akkor híressé vált kártyacsatát vívtak meg, nem akarták elhinni neki, hogy egyáltalában nem tud kártyázni.

A kaszinó politikus tagjainak mindig elsőrendű értesüléseik voltak az udvarról, a külügyi politikáról.

Bethlen politikai szereplése akkor kezdett bizonyos tervszerűséget felvenni, mikor nyilvánvaló lett, hogy Románia szerepe a jövő nagy leszámolásánál elválaszthatlan a monarchia sorsától.

Egy alkalommal azt mondta Wekerle Sándornak, kit az erdélyi képviselők egy csoportja szorongatott és aki a

szokott kellemes bonhomiójával nyugtatta meg az aggodalmaskodó Miksa Imrét:

– Én elfogadom a miniszterelnök úr teóriáját és magam is vallom, hogy a magyar és román fajnak együttes világpolitikai szerepet jelölt ki ezen a helyen a végzet. De ezt a szerepet Románia nem jól játssza meg.

Ez időben zajlott le a bukaresti országos kiállítás, melyre tízezerrel rándult le az erdélyi román intelligencia. Az ügyvédek, papok, tanárok tüntető fogadtatásain nagy beszédek ünnepelték a nagy Romániát.

— Csak hagyni kell őket, mosolygott Wekerle. Legalább meglátják, mennyivel jobb dolga van a hazai román-ságnak.

— Tévedés, mondja komolyan Bethlen. Itt két népfajnak, a magyar és román népnek ezeréves ellentétes ösztöne él. Itt a történelmi fejlődés, a jó- és balsorsban megszületett nemzeti ideálok ellentéteiről van szó. Itt történelmi erők harcolnak.

Barcsay Domokos egy jóízű anekdotát mond el egy határkiigazításról és a román bizottság által adott bankett rejtelmes fogásairól és italairól. Ezzel a vita véget ért, Wekerle tovább sétált.

– Attól félek, hogy a külügyminiszter Balkán számlásját mivelünk, erdélyi magyarokkal fizetteti meg – mondta Bethlen a vegyes hangulatban ottmaradottaknak.

Felmerült akkor egy erdélyi képviselőkből alakítandó külön csoportosulás. A szászok példája csábító volt, kik a szász földnek egységes politikai magatartásukkal mindig tudtak előnyöket kivívni. Ez természetesen nem sikerült.

– Ti vagytok a magyarság végvára – mondta egyizben Darányi Ignác.

Ő hamar tisztába jött a helyzettel. A rutén akció min; tájára kormány akciót kezdett az erdélyi részekben is.

Később Bethlen a parlamentben foglalkozott a román törekvésekkel és utalt arra, hogy az erdélyi és romániai románság az autonóm Erdélyen át akar eljutni a román egységhez.

Ez a magyarság föderálását jelenti.

– Igaz, mondja Bethlen, hogy a magyar nemzet és a román faj között az érdekközösség nem kétséges, de azt is

hirdetik, hogy Magyarország és a monarchia csak akkor lesz erős, hatalmas, akcióképes, csak akkor fog az ő szövetsége az idegen nemzetekre is értékkel bírni, hogyha idebenn az országban az egyes nemzetiségek egyénisége politikailag honoráltatni fog. Ez a teória azt hirdeti, hogy ezen az úton majd ki fognak küszöböltetni azok a súrlódási pontok, amelyek a nemzetek erőit egymás ellen meddő harcban emésztik fel és felszabadulnak azok az erők, amelyek így egymás ellen használtatnak fel.

Ezen hivatalosan vallott felfogás mögött a mi hazai román intelligenciánk és különösen a nacionalista politikusok köreiben ott ólálkodik az a hátsó gondolat, hogy majd annak idején, ha sikerül nekik a föderalizmust kiküzdeni, ha sikerül programjukat valóra váltani, Erdély autonóm miáját létesíteni, kellő időpontban, kellő előkészítés mellett nem fog változtatni a szláv törekvésekkel szembeállítandó erők mérlegén semmit, hogy ha Erdély Romániához fog csatoltatni, mert amennyivel a monarchia ereje gyengül, annyival gyarapodnék majd Románia és végeredményben az erők összegén ez nem változtatna semmit. De Bethlen figyelmeztetése kiáltó szó.

Ebben az időben a külföldi publicisztikában, könyvirodalomban egymás után jelentek meg ismeretlen pénzforrás soktól támogatva, tervezetek a monarchia újjászervezéséről. Egy zavaros munka magyar nyelven is napvilágot látott, melyre később, sorsdöntő órákban a nemzetiségek hivatkoztak. A Popovici Aurél könyve Bécsben közkézen forog, Magyarországról megszökött szerzőjét bukaresti látogatásakor a trónörökös fogadja.

– Azt akarják – mondja Bethlen egy erdélyi bizalmas értekezleten –, hogy a föderált Ausztriát a föderált Hunnia kövesse. Én bízom a magyarság oserejében. Hiszen a török uralom és a német elnyomás alól is mindig kiemelkedett a magyar nemzet állama.

Ebben az időben jelent meg Andrassy nagy munkája a magyar nemzet fennmaradásának okairól. Ebben Andrassy gazdag történeti tudással és ragyogó írói készséggel magyarázza a sorsdöntő tényezőket.

A magyarság földrajzi helyzete mellett csakugyan van

Andrássy Gyula gróf.

népében páratlan államalkotó erő. Ezt Andrassy briliánsan kifejti.

– Egy nagy baj van az átmenetekkel, folytatta Bethlen.

Ezután mosolyogva mondta:

– Ezeket az átmeneti időket nem bírja el az akkor élő generáció!

Ezek a föderációs kísérletek a szabadságharc leverése után vettek határozott formákat. Erdély és Bánát különállása arra csábította az osztrákokat, hogy ezt a teóriát államjogi rendszerbe sűrűsítsék.

Berzeviczy Albert művéből tudjuk, hogy a bécsi terv az volt, hogy Magyarországtól nemcsak Erdélyt, a Bánátot és Horvátországot szakítják el, de egy román fejedelemséget akartak alakítani és Magyarországnak 19 vármegyét hagyni. Ezért ajánlja 1861-ben Károlyi Ede egy elfelejtett, jól megírt kis könyvben, hogy hagyjanak fel a föderált Hunnia gondolatával, adják meg az egyházi autonómiákat és a nyelv szabad gyakorlatát.

A kiegyezés után írja Kákái Aranyos, hogy a katasztrófa biztos, de arra kell törekedni, hogy azt ne siettesük, de erősítsük a nemzetet – a katasztrófa idejére.

Katonai, pénzügyi válságok, munkászavargások, fenyegető európai feszültség között – erről csakugyan elfelejtkeztünk.

– Az a kérdés, mondta Bethlen István, hogy képesek leszünk-e oly politikát követni, mely az erőviszonyokat az egész vonalon javunkra billenti! Egyik parlamenti beszédében megmagyarázta tételét:

A román nemzetiségi párt programja nem pártprogram, hanem az a történelem rendjén ama történelmi faktorok közreműködése folytán keletkezett, melyek ma is működésben vannak, talán még fokozottabban, mint valaha. Ezen faktorok a faji ösztön, de ezenkívül az udvari politika, amely 1691 óta meg nem szűnt Magyarországon és különösen Erdélyben a nemzetiségek faji öntudatát, faji ösztöneit felébreszteni, kívánságait, aspirációit legyezgetni, hogy ezek segítségével a magyarság erejét megtörje.

Álláspontja mindig az volt Bethlennek, hogy a román nemzetiségi kérdés a magyarság erejének kérdése.

Mikor Tisza István sikertelen paktumkísérleteit támadta, közvetlenül a háború előtt, ismételten reámutatott a kérdés lényegére:

– A történelemben megnyilatkozó nemzeti karakter teljes félreismerése volt az, amikor a miniszterelnök úr azt gondolta, hogy ő egyszerű kapacitáció útján ezeket az ellentéteket meg fogja oldani.

Tisza kitérőleg válaszolt.

Kedvetlen beszédén látszott, hogy kényes helyzetben volt.

A Balkán-háború után rohamosan tolult előtérbe Kelet-Európa problémája. Románia kegyeiért versenyfutás indul. A latin testvérek mellett szeretettel karolja át az orthodox testvér, a nagy Oroszország.

Lehetetlen azt meg nem látni, hogy a független Románia társadalmi élete egy vízszinten hullámoz az erdélyi román társadalommal. A külügyi politika vezetőinek súlyos gondja lett az „erdélyi probléma”. Bekövetkezett az, amit évtizedek óta jósolgattak. Románia az erdélyi faj rokonok kívánságai teljesítését követelte.

Az erdélyi románság elismert vezére Maniu Gyula volt, Bethlennek képviselőtársa.

Maniu Gyulát, a román politikusok vezetőjét igen értékelte Bethlen. Egyízben 1906s-ban egy nagy birtokpolitikai ankéten vettek részt. Arról volt szó, hogy az erdélyi kisgazdáknak és földteleneknek legelőt kell juttatni.

Maniu mint „földesurak”, „mágnások” jelzőkkel aposztrofálta az erdélyi birtokososztályt, kik, szerinte, a földtelen és szegény román népelem földszerzésétől mereven elzárkóznak.

Ekkor Bethlen a legnagyobb megértéssel pártolta a javaslatot, mely szerint a tagosítandó birtokokból, aránylagos levonással, ellenérték nélkül adjanak községi legelők céljára földet.

Maniu egyenesen Bethlenhez fordult:

– Ingyen adnák a földesurak ezt a legelőföldet és nemzetiségi különbség nélkül?

Bethlen mosolyogva bólintott a fejével.

– Természetesen. Mi soha sem tettünk gazdasági érdekek kielégítésénél különbséget.

Maniu igen képzett jogász és az erdélyi viszonyok ki-tűnő ismerője. Jól tudja, hogy a vármegyei birtokokról van szó. hol túlnyomó a román lakosság.

Az ülés után Bethlenhez lépett és bemutatkozott:

– Remélem, hogy a szegény nép felségítésénél még találkozunk ezután is.

Ezen a téren mindenesetre. Egyébként aligha.

Polónyi Géza elnökölt a tanácskozáson. Széles gesztussal fogta át a két képviselőt:

– Hiszen a magyarság és románság érdekei azonosak kell hogy legyenek a szláv tenger ellen.

Egyik sem szólt ellene a közhely megállapításának.

Ezután napokon keresztül tárgyalták az erdélyi birtokrendezési javaslatokat, hűvös udvariassággal.

Bécsben a hivatalos külügyi politikában éppen nem láttak tisztán. A bukaresti követség vezetője Czernin Ottokár gróf volt, a román udvar kegyeltje

Az ő közvetítésével juttatták el a romániai államtér; fiak kívánságaikat Bécsbe és Tisza István természetszerűleg ki nem térhetett a magyarországi román vezetőséggel folytatandó megbeszélések elől.

Tisza István Biharország szülötte, közvetlen érzései és tapasztalatai természetszerűleg a bihari románság körében gyökereztek. Ennek románsága a százados alföldi kapcsolatok, az elszakított földrajzi helyzet folytán tökéletesen más eszmevilágban mozgott, mint Erdély román népe.

Mint két vívó párbaja, úgy tűnik ki e vitában Bethlen István és Tisza István mérkőzése Mint két jó vívó párbaja, kik semmiképen nem akarják egymást megsebezni.

A román egyezkedések alkalmával a parlamentben nagy beszédet mondott Désey Zoltán is. A paktum előreláthatóan sikertelen maradt, mert a román kívánságokat nem lehetett teljesíteni.

– Nem is akarták komolyan a megegyezést a román politikusok, mondta Bethlen, ők mást akartak. Céljuk a zavartkeltés volt csupán.

Désey pedig ezt mondta:

– Most rókabőrbe bújtak a román urak, mert oroszlán-bőrbe nem bújhattak. Nem ültünk fel nekik.

Kolozsvári
menekültek Dudapesten.

Erdélyben mozgásban van az egész magyarság. Bethlen Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Szamosújvárt tart értekezlet tekét. Szervezni akarja a magyarságot.

Az erdélyi politikusok az Emke megalakulása óta sokszór vitatták már azt a problémát, volt-e haszna Erdélynek az unióból. A román vámháború, a helytelen vámpolitika által tönkretett ipar, ellenséges vasúti politika azok az érvek, melyek keserű panaszként hangzanak minduntalan. Míg a szász és oláh a maga zárközöttségében egész gazdasági, felekezeti és hiteléletét faji egysége előmozdítására szervezte, a magyar állam elhanyagolta az erdélyi magyarságot, csak legfőként, mint „pártpolitikai tagozatot” kezelte.

A világháború réme állandóan fenyeget. A balkáni háború megvilágítja ennek borzalmas útjait. Közvélemény gyors cselekvést sürget. A kolozsvári egyetemi tanárok állanak a mozgalom élén, Kenéz Béla, Posta Béla, Apáthy István, „Erdély védelmét” követelik az egész Magyarországtól, sőt a magyar-osztrák állami szövetségtől, melynek annyi terhe alatt roskadozik, de amelytől a sok teherért cserébe még a külső és belső ellenségeinkkel szemben való biztonságának érzetét sem tudjuk megszerezni.

Az 1914. évi június 7-én Marosvásárhelyt megtartott erdélyi gyűlés beszédeit, határozatait nem olvashatjuk már csak mély meghatottsággal. Reámutat arra, hogy az unió után egységes Magyarország elmulasztotta Erdély határainak védelmét. Az erdélyi határszélen Románia felől hadi szempontból semminemű védműveink nincsenek. Az oláh áradat a Kárpátok szorosain át bármikor átömölhet és az Erdélyből feléje dagadó árral egyesülhet. Zegzugos bástyák, kazamaták, ágyúk nem merednek feléje, mint Tirol hegy-szorosáiban.

– Értsétek meg, mondja Szamosújváron, hogy mi vagyunk az utolsó, de a legutolsó generáció, amely még segíthet. Nagy világesemények előtt állunk és készületlenül vagyunk.

Kolozsvárt ösztönzésére „Erdélyi Szövetség” alakul.

Az Erdélyi Szövetség közgazdasági programját gróf Bethlen István dolgozta ki Kenéz Bélával, mely kiterjed a mezőgazdasági szakismeretek terjesztésére, célszerű föld-

birtokpolitika és hitelszervezet megteremtésére, helyes iparpolitikára, a szövetkezeti rendszer kiépítésére.

Lesz-e erre elég idő, kérdik az aggodalmaskodók?

– A határozatlanság, mondja Bethlen az alakuló gyűlésen, rosszabb az elhamarkodott végrehajtásnál. A félelem a sikertelenségtől, gyengeségét árulja el annak, aki győzni akar.

Egy ország szomorú sorsa van abban megírva, bizonyítja Kenéz Béla, hogy közel ezer községben nem tanítják az állam nyelvét, hogy van telepítési alapunk, de nincsen csak adóssága. És rólunk írják és mondják, hogy elnyomó politikát csinálunk.

A gyűlés halotti csendben hallgatja, hogy a külügyi politika nem engedi meg Erdély katonai védelmét Románia felé.

Apáthy István elmondja, hogy Románia felé tíz hegy-szoros van és egy sincs megerősítve. Csak egy vasúti fővonal egy sínpárral vezet Predeál felé. Az erdélyi hadtest székhelyét, Nagyszebeni is a Verestorony-szoros mellett csak kétezer ember védelmezi. A csekély katonaság és tisztek románok. Távol van Erdélytől minden magyar ezred.

Magyarország nem tudja megszerezni számunkra a birodalmi politikától a hadierődítményeket és nem akarja megadni a gazdasági, közműveltségi és belpolitikai védműveket – önmagunkat kell hogy megvédelmezzük!

Bécsben nagy küzdelem foly az öreg császár körül.

Tisza István hozza meg a hírt és ő jellemzi a helyzetet ezzel a kijelentéssel:

– Egy barátja van már Bécsben a magyarságnak és ez Ferenc József.

Czernin Ottokár Ferenc Ferdinánd szűkebb környezetéhez tartozik. Résztvevője, talán előkészítője Hunnia föderalizálásának. Egy nap meglepetéssel olvassa a magyar közönség „Az Est” lapban egy nyilatkozatát.

Megállapítja azt, hogy a románok erdélyi helyzete tartahatatlan és a paktumnak sikerülni kell, mert ha nem...

Nem fejezi be a mondatot, de az újságíró megállapítja, hogy Czernin elkomorult.

Bethlen hevesen támadja Czernint a parlamentben.

— Vagy követünk Czernin, vagy nem. Ha az, tessék tartózkodni az ily nyilatkozatoktól.

— Mit akar Czernin ezzel a gúnyos kijelentéssel: Az önök nemzeti eszméje?! ...

— Ezzel az egy szóval ez az úr megtagad minden közösséget a mi történelmi múltunkkal. Nem arra való, hogy egy olyan exponált ponton, mint amilyen Bukarest, Magyarország érdekeit képviselje.

Tagadjon meg miniszterelnök úr minden közösséget ezzel az úrral, aki hivataloskodása alatt megtagad minden közösséget velünk!

Tisza komoran hallgatta Bethlen indulatos szavait. Apponyi Albert gróf már egyszer meginterpellálta Czernin követté történt kinevezésekor. Akkor védelmébe vette, hűvös udvariassággal kezelte, de kijelentette, hogy „amíg ő a miniszterelnök, Czernin Bukarestben más politikát nem követhet, mint a külügyi kormány, melyet ő, Tisza, ellenőriz – ha nem így lesz, tudni fogja kötelességét!”

Ez a hírlapi nyilatkozat egész Európát bejárta. Bethlen felolvasta a parlamentben a következő részt belőle:

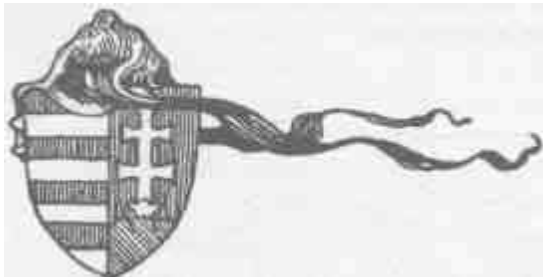
– Minden magas pozíciójú román, aki barátja Magyarországnak – és valamennyi az, – reméli, hogy gróf Tisza tárgyalásai az erdélyi románokkal kedvezően fognak végződni. Inkább ellenségeink kívánják az ellenkezőt és hogyha mégis ellenségeink kívánsága teljesülne, ez a szomorú körülmény igen súlyosbítaná a helyzetet. Románia és a monarchia egymáshoz való viszonya az utóbbi időben bizonyos feszültséget szenvedett. De tekintettel arra a jó és őszinte hajlandóságra, mellyel Románia politikusai vannak Ausztria-Magyarország iránt, remélnem kell, hogy az erdélyi románok kérdése meg lesz oldva.

És ha a paktum nem sikerül?

Uram, olvassa Bethlen, Ausztriának és Magyarországnak nagy érdeke, hogy ne is gondoljunk ily szerencsétlen eshetőségre!

Nagyjelentőségű tervek, súlyos egyéniségek állanak Czernin háta megett.

Jól tudja ezt Tisza is és Bethlen is.

Horthy Miklós, Magyarország
kormányzója.

Mínta a magyar sors kérlelhetetlenségének egy fúvalata lebbenne végig a képviselőházon.

— Mit akar ez a Czernin? — kérdi Rakovszky István, ki a házban hangosan helyeselt és támogatta Bethlent. — Ide jutottunk. Szép nagyhatalom!

— Czernin úszik az árral, — jegyzi meg Tóth János, azután jóízű humorral teszi hozzá: Ő úgy találja, hogyha már az új nap körül mindenki föderalista, ő is az lesz, mert sokkal jobb bolondnak lenni, mikor mindenki az, — mint bölcsnek maradni egyedül.

A monarchia, úgy látszik, új vizekre készül evezni. Csak az öreg kormányos még az akadály. A nemzetiségi elv jelszavától hangos az ellenséges konflagráció, melynek körvonalai már látszanak.

De Saint Aulaire gróf volt bécsi francia nagykövet 1927-ben megjelent emlékirataiban az Osztrák-Magyar Monarchia bukását a német szövetségnek tulajdonítja. Az úgynevezett utódállamok értékét magasztalja, melyeknek megszerősítése, életrekelése Franciaország nagy hagyományait igazolják. A Metternich-féle legitimitás princípiumánál erőteljesebb és igazságosabb a „principe de nationale”. Ez az energiák kipusztíthatlan forrása — Franciaország vezetése alatt.

Ez a nemzetiségi elv ott ég mint bomlasztó erő. Egyelőre még csak a magyar állameszme ellensége az, de közeleg már az idő, mikor a nagyhatalmak gigászi versenyében ez is ütközőpont lesz és majdan Wilson kenetteljes igazságai címén ejti tévedésbe a népeket.

Bethlen Miklós népalírása 1692-ből.

V Á L A S Z Ú T O N

XIV. FEJEZET. Kis okok, nagy eredmények. – Edward angol király Ischlben. – A magyar nemzetiségi kérdés, mint robbantóanyag. – Ellenséges politikai propaganda tudományos köntösben. – A bukat resti propagandaszervezet titkai. – Bethlen a román szövetségről. – Filipescu támadása.

A világtörténelem fordulópontjait pontosan meg lehet jelölni – visszafelé. A könyvnyomtatás, Amerika vagy a puskapor éppúgy jelzik a felparcellázott história mesgyéit, mint a francia forradalom vagy a világháború.

A kor emberei sokszor nem is sejtik, hogy mily kis okok szülnek nagy eredményeket – de sokszor nagy kiinduló eseményeket sem vesznek észre.

Apaffy Mihály fejedelem nemrégén felfedezett naplójában egy szóval sem emlékezik meg Budavár bevételéről, pedig ő maga is ezidőtájt többször kelt hadra.

Edward angol király 1907-ben Ischlben meglátogatta Ferenc József királyt.

Ma tudjuk, hogy ez a tény a világtörténelem egyik fordulópontja.

Ferenc József ekkor utasította vissza az angol szövetségi ajánlatot.

– Mi magyarok az ideális törekvéseket mindig az anyagi érdekek fölé helyeztük – jelentette ki Bethlen az olasz barátsági szerződés kötése alkalmával visszaemlékezés seben. A német szövetségi hűséget szolgálta az öreg császár, de vajjon népei érdeke volt-e ez?

Ekkor mozdult meg Anglia óriási diplomáciája.

A magyar nemzetiségi kérdés, mint robbantóanyag, régen ott hevert az arzenálban. Franciaország már az 1870. évi szörnyű vereség után kitapogatta a Kelet eme fájó sebeit, Deschanel Gambettáról írott emlékiratai sok ismeretlen részletet tárnak fel.

— Legalább húsz évig hátráltatni kell a nemzetiségi kérdést, írja Gambetta a hetvenes évek végén. Ez a kérdés minden egyensúlyt destruál és új komplikációkat teremt az államok között.

— Egy francia-osztrák szövetség megakadályozná a háborút és egyetlen hatásos mód Poroszország kapzsiságának megakadályozására.

— Ezután így folytatja Gambetta:

– A welszi herceg nem osztozik az angol közvélemény egy részének oroszellenességében. Egy nagy politikus anyagát látom benne. Nyilvánvaló, hogy Bismarck Ausztriát szövetségesévé akarja tenni. Kell hogy Oroszország észrevegye, hogy mi az ő szövetségesei lehetünk.

Románia nélkül a keleti kérdés meg nem oldható. A román kérdés európai kérdés.

A magyarok azok, kik kormányaik erőszakoskodása folytán növelik a román kérdés jelentőségét. A magyar faj sovinizmusa teremtette meg ezt a helyzetet.

Képtelenség a keleti kérdés bármely kifejlődésére gondólni anélkül, hogy Romániát ne vegyék számításba, azt a Romániát, melyet bármely keleti háború fenyegető helyzetbe hoz akár egy orosz invázió esetén, akár osztrák-magyar okkupáció esetében.

Ezt írta Gambetta. A walesi herceg immár Edward király és nagy türelemmel szövögeti a német bekerítés hálóját.

Politikai ügynökök riasztgatják a világ közvéleményét. Scotus Viator tudományos köpenyget ölt – és úgy ír a magyar zsarnokságról.

A nemzeti hadsereg
bevonulása Budapestre
1919 november 16-án.

Könyvek, hírlapok, nyilatkozatok egymást érik. Egy nagy tudatos és átfogó akció ez, melynek egyetlen célja a monarchia szétrobbantása.

Bethlen István a háborúban az erdélyi fronton telj esített szolgálatot. Itt Bukarestben, az ott megszervezett bizottság kezeibe jutott az egész román propaganda irattára. Vaggonszámra könyvek, iratok, levelek és elszámolások. Tudott és nem is sejtett összeköttetések, nyomok és lehetőségek egész láncolata került Jancsó Benedek szakavatott szemei elé. Ott voltak kiterítve a román politikai világ s az erdélyi nemzetiségi párt összeköttetései, titkos utasítások, bizalmas jelentések a háború előtti és alatti időszakról. Érdekesítő olvasmányok az iratsomókban.

Ezt a roppant jelentőségű adattárt a Jancsó Benedek vezetése alatt álló bukaresti bizottság feldolgozta. Bethlen István figyelmét a bizottság felhívta ez értékes anyagra.

– Egy darab világtörténelem – mondta Bethlen az adatokról. – Évtizedek kitartó és türelmes munkájának eredménye. Igazat adtam annak a román szónoknak, ki a bukaresti kiállításon arról szónokolt, hogy ők, a románok azok a furcsa férgek, kik korhadttá rágják a birodalom épületét.

Ez az anyaggyűjtemény a román bevonulás után Budapestről részben visszakerült Romániába.

— Az bizonyos – mondja Bethlen –, hogy fanatikusai és önzetlen harcosai voltak nemzeti ideáljuknak. A legnagyobb hiba volt a magyar kormányok részéről azt gondólni, hogy okos szóval vagy büntetésekkel meg lehet szüntetni egy ilyen agitációt.

— Íme Caroda Eugen, a román nemzeti bank elnöke Brassóban román templomot épített, hatalmas segélyeket oszt ki évenként. Egy besszarábiai román bojár, kiról Chibu tanfelügyelő tesz jelentést, az Apponyi-féle iskolatörvény ellensúlyozására milliókat ad a közművelődési és ifjúsági egyesületeknek.

Románia magatartása mind határozottabbá és tárnadobbá válik. A balkáni válság idején a monarchia nem támogatta Bulgária ellen eléggé Romániát. Valamivel ki kellett engesztelni.

Bethlen a parlamentben ez ellen a terv ellen száll síkra. Lemondóan jegyzi meg beszédében:

– Mi magyarok hozzászoktunk, sajnos, régen ahhoz, hogy az osztrák diplomácia urai nem a saját ügyességük, nem a saját fellépésük erejétől és súlyától, nem a saját tapintatuktól várják az útjukba feltornyosuló nehézségek elhárítását, hanem a monarchia szerencsétlen viszonyaira hivatkoznak és mint máskor, úgy ezúttal is a magyar államiság testéből kivágott ajándékokkal akarják a saját tehetett lenségüket, a saját ügyefogyottságukat palástolni és jóténni.

Azután a román szövetséget jellemezte a következőkkel:

– Románia csak addig vár, amíg a balkáni válság elintézését nem nyer és abban a pillanatban, amikor a Balkánválság rendjén, a monarchia támogatása révén, abba a helyzetbe fog jutni, hogy azokat a revindikációkat, amelyekre neki taktikai és katonai szempontból szüksége van, keresztülviheti, abban a pillanatban frontot fog fordítani és oly politikát követ, amelyet egyedül az ő érdekei szempontjából a momentán helyzet előír. Ily körülmények között érthető, ha barátsága ellenértékül nemzetiségi politikánk megváltoztatását követeli.

Ez időben intézett Filipescu – a későbbi hadügyminiszter – nyílt támadást a román parlamentben a monarchia ellen. A román nemzetiségi kívánságok teljesítését követelte, mert különben az ellenséges konflagrációhoz fognak csatlakozni.

A magyar parlamentben a legelkeseredettebb belső harc dúlt. Tisza energikus fellépése ellenséges táborokra osztotta a magyar parlament pártjait.

Egy napon Bethlen megkísérelte a kiegyenlítést. Nyílt felhívást intézett a pártokhoz.

– Én a helyzetet pesszimiztikus szemmel nézem és szükségesnek tartom, hogy az országot és a magyar nemzetet ezen veszélyekkel szemben szervezzük. De annak csak az az egy módja van, hogy a magyarságot újból egyesítsük, hogy megszűnjön az az áldatlan harc és küzdelem, mely két év óta megosztja a magyarságot.

Általános helyeslés járt e felhívás nyomában.

A béke érdekében azonban egy kezdeményező lépés sem tétetett. Ez a világháború kitörésének évében volt.

FERENC FERDINÁND ÉS A ROMÁN TÖREKVÉSEK

XV. FEJEZET. Ferenc Ferdinánd jelleme. – Bethlen a Czernin-ügyről. – Mit akart Ferenc Ferdinánd – A „románok császárijának” ünneplése. – Vajda Vojvoda Sándor a román célokról. – Mária román királyné szerepe Románia beavatkozása körül. – Tisza nem hitt a román betörésben. – Beteljesedik Erdély végzete.

NEM minden század bővelkedik nagy emberekben. Némelyekben egyenesen a középszerűség dominál. Viszont az is igaz, hogy a nagyság nem mindig vezet nagy sikerekre. Sokszor más századra lenne méltó egy-egy elkallódott zseni.

Úgy látszik a korszakokat formáló jellemelemek is szezonjuk van.

Ferenc Ferdinánd jellemét magyar nyelven Kristóffy emlékiratai igyekeznek megvilágítani. De úgy Hötzendorfi Conrad, mint Czernin emlékiratai betekintést adnak e zárkózott, elvonult férfi lelkivilágába, Ferenc Ferdinándnak erős, határozott egyéniségnek kellett lennie. Ismert állampolitikai programja szembeállította kora magyarságának összes vezetőivel.

Ismeretes Tisza kijelentése, melyet a trónörökösrel szemben tett.

Lukovich háznagy fogadja
a kormányzót és Bethlen
Istivo grófot 1922 június
16-án a nemzetgyűlés
megnyitásán.

– Az alkotmány védelmében a fegyveres ellentállástól sem riadok vissza!

A nemzeti ellentállás idején, mikor Tisza visszavonult és helyét a Ferenc Ferdinánd intenciói szerint átalakult kabinet foglalta el, Bethlen egy Kolozsváron tartott tiltakozó gyűlésen felhívta az erdélyi társadalom figyelmét egy különös jelenségre.

A német vezényleti nyelv mellett tettek az összes román vezetők nyílt hitvallást.

– Ha a román politikusok a román vezényleti nyelvet követelnék, azt megérteném. De mi a céljuk a német követelessel?

Nem akadtak-e „oly hatalmas és a magyar politikán kívül álló tényezők”, melyek nagyobb befolyást gyakorolnak a magyar politikában?

A parlamentben is szóvá tette azt a bujkáló gyanút, hogy a magasabb katonai körök, a külügy vezetői a trónörökös illegitim befolyása alatt állanak.

– Mi a kötelessége a miniszterelnöknek? – kérdi a Czernin-ügy parlamenti tárgyalásánál. – Az, hogy a monarchia mérvadó faktorait felvilágosítsa arról, hogy e törekvések ma már nemcsak Magyarország állami egységét, hanem egyúttal a monarchia nagyhatalmi állását, a dinasztia fényét és a monarchiának a pragmática sanctióban lefektetett területi integritásának elvét is veszélyeztetik. Minden gondolkodó magyar ember látja és érzi, hogy ezen körök részéről a dualizmus és a magyar államegység elleni újabb támadás készítették elő. Mindnyájan kell, hogy érezzük, hogy igen nagy és nehéz küzdelmeknek állunk az előestéjén. De én azt hiszem, hogy ezen küzdelmekre mi azzal nem szervezhetünk, ha a nemzetiségekkel paktálni akarunk, ha a nemzetiségek barátságát engedmények útján akarjuk biztosítani, mert hiszen ez nem vezet célra. Mi annyit, mint amennyit ezek a trialisztikus és föderalisztikus körök a szintén magunkéból a nemzetiségeknek adni akarnak, adni nem tudunk; ebben a versenyfutásban, amelyet ők fel fognak idézni, mi előre is verve vagyunk, azt hiszem, naivitás és botorság lenne, ha ezt a versenyfutást mi kezdenők meg.

Szokatlan éles hang volt ez Bethlentől.

Az akkori politikai küzdelmek részesei tudják, hogy

akkor valami megmagyarázhatatlan ellenséges hangulat érzése kelt útra a trónörökös környezetéből.

Bethlen a háború előtt már bizalmasabb viszonyba került Tiszával. Rokonok is voltak, mert Bethlen anyja és Tisza nagyanyja Teleki-ágból származtak. A zsuki vadászaton, akadályversenyeken mindig részt vettek.

Tisza közléseiből barátai sokat megértettek, az ő markáns egyénisége még lekötve tartotta a szellemeket. Az öreg király ragaszkodott hozzá. A trónörökös mindig kikerülte az érintkezést.

A trónörökös románbarátságáról is jött hír.

– Kompenzációs területet akarnak Erdélyből csinálni – fakadt ki egyízben Bethlen Kolozsvárott, hol az erdélyi gazdasági egylet gyűlésén vett részt. – Erdély a miénk, a történelem, a műveltség, az európai kultúra nevében és jogán.

Mi volt valójában Ferenc Ferdinánd szerepe?

Az kétségtelen, hogy nagy változtatásokra készült. A hatvanhetes kiegyezést fel akarta bontani. Hadat izent „azoknak a magyaroknak, kik osztályuralmuk” kedvéért megnyirbálták a felségjogokat.

Kristóffy szerint nem volt magyargyűlölő. A legnagyobb fiát azzal mutatta be neki, hogy ez magyar verset szavalt előtte születésnapján.

Kristóffy programja, mely a magyar vezényleti nyelv iránti parlamenti küzdelmet új, széles alapokra fektetett választói reformmal akarta letörni, tetszésre talált Bécsben. A magyar nemzeti követelések ki nem elégítése. a nemzetségek előtérbe jutását eredményezte. Habár a koalíció kormányrajutása szünetet hozott e harcokban, a nemzetiségek fokozottabb tevékenysége ez időpontban vált nyilvánvalóvá. A román intelligencia rohamosan szaporodott. A sajtóban bizonyos agresszivitás lett úrrá. Az elkeseredett politikai küzdelmek, melyek megosztották a magyarságot, új bátorságot öntöttek a románság vezéreibe. Az Apponyi-féle népoktatási törvény, mely magyar nemzeti szempontokból haladást jelentett, voltaképpen elkésett alkotás volt. A román nemzeti öntudat az iskolán kívül már sikerrel vehette volna fel a küzdelmet a törvénnyel akkor is, ha az végrehajtatott volna.

Mikor 1909-ben Ferenc Ferdinánd trónörökös Romá-

niába látogatott, Szinajában az egyetemi hallgatók és a Liga tagjai: Éljen a románok császára! Le a magyarokkal! felkiáltásokkal fogadták.

A tüntetést egy Popovics Aurél nevű Erdélyből kitiltott hírlapíró rendezte, kinek munkája: „Die vereinigten Staaten und Grossösterreich” azt bizonyította, hogy a monarchia föderált birodalommal kell, hogy átalakuljon.

A trónörökös kihallgatáson fogadta a tüntetés után Popovicsot, a kihallgatást Lueger bécsi polgármester eszközözte ki, Ugrón követségi tanácsos ellenzése dacára. Popovics egy küldöttség élén egy memorandumot nyújtott át a trónörökösnek.

De miért viselkedett a román sajtó, a román politikai világ a trónörökössel szemben előzékenyen? Mit jelentett a „románok császára” ünneplése?

Czernin 1919-ben megjelent emlékirataiban ezt írja: – Ferenc főherceg románbarát érzelmei nagyon hiányos forrásból fakadtak. Romániát egyáltalán nem ismerte. Amennyire előttem ismeretes, csak egyszer volt ebben az országban és akkor is csak rövid látogatáson Sinajában Károly királynál. A barátságos fogadtatás, amellyel az öreg királyi pár részéről találkozott, szívét gyorsan meghódította s ennek következtében Károly királyt összetévesztette Romániával... Ezóta Románia különös varázssal bírt előtte. Ezenkívül helyes politikai érzése volt a tekintetben is, hogy bizonyos politikai viszonyok megváltoztatásával köztünk és Románia között valóban szoros szövetséget lehetne teremteni. Inkább érezte, mint tudta, hogy az erdélyi kérdés Bécs és Bukarest között egy nagy sziklatömb gyanánt fekszik és ha egyszer ez a sziklatömb elmozdítatik, akkor az egész kép meg fog változni.”

Felmerült Erdély és Románia egyesítésének terve a Habsburg-dinasztia alatt,

A román politikai világ tekintélyes részének közömbös volt a dinasztia kérdése. Többször kifejezték ezt.

A román faj területi egyesítése százados ideál, a román Hohenzollern-dinasztia csak félszáz éves. Tegyük fel, mondta egy ízben Urechia, a Liga Culturala elnöke, hogy a magyarok karddal támadnának meg minket és megvernek. És mi fog akkor velünk történni? Be fognak minket kebelezní? Helyes,

A miniszterelnökségi székhely.
Az egykori gróf Sándor-
palota a budai Várban.

valósítsák ők meg a Dakoromániát!” A román faj politikai egysége az elérendő cél minden román politikus előtt, egy politikai nemzetet alapítani, ha másképen nem lehet, a Habsburg-jogar alatt.

Ezt a felfogást megerősíti Czernin. Elbeszéli, hogy mikor Bukarestben elfoglalta a követséget, hamarosan felkereste Filipescu, ki a háborús hadügyminiszter lett későbbben és azt az ajánlatot tette, hogy Erdélyt egyesítsék Romániával és akkor Nagyrománia az Osztrák-Magyar Monarchiával olyan államjogi kapcsolatba jönne, mint aminőben Bajorország van a Németbirodalommal. Ő a Filipescu részéről felvetett gondolatot két kézzel kapott, úgy gondolkozván joggal, hogy azt a tervet, amely a monarchiával szemben való legellenségesebb részről felvetetett, a mérsékeltebb elemek Romániában még nagyobb örömmel fogják fogadni. Most is megvan győződve, hogy ha akkor ezt a gondolatot megvalósították volna, Románia a legnagyobb készséggel csatlakozott volna monarchiánkhoz és a világháború kitörése minket egészen más viszonyok között talált volna. Fájdalom, – úgymond Czernin – ez a gondolat már felvetésének első pillanatában Tisza István leghatározottabb ellenállásán hajótörést szenvedett és Őfelsége Ferenc József is Tisza álláspontjára helyezkedett. Mikor egyízben Czernin előhozta Őfelsége előtt ezt a tervet, az agg uralkodó azzal a rövid megjegyzéssel tért fölötte napirendre, hogy ez tisztán magyar belpolitikai ügy.

Végül az újkori Európa kialakulásának e legfontosabb jelenségénél időzvéen, meg kell, hogy említsük Vajda Vojvoda Sándor volt magyar képviselő és román miniszter előadását, mely az előbb elmondottakkal egybevetve, minden kételyt kizár e kérdésben.

A „Dacia” lap párizsi levelezője előtt nyilatkozott, a vonatkozó rész a következő:

— Csak egy Habsburgtól várhattuk sorsunk jobbrafordulását – mondotta Vajda Vojvoda, Ferenc Ferdinánd főhercegtől. A föderalizált Ausztriától vártuk népünk konszolidációját s az egység felé való törekvést. Romániában sokan voltak, akik az erdélyieket arra biztatták, hogy ebben az irányban dolgozzanak.

— 1910-ben megkérdeztem egyik vezető román politikusától, vajjon Károly királynak mi a véleménye erről a

dologról? A következő feleletet kaptam: Bármilyen önmegtagadásukba kerül is, teljesítsék a főherceg kívánságát. Arra az ellenvetésemre, hogy engem csak a román szempont irányíthat, a romániai politikus megjegyezte, hogy az erdélyiek egyetlen vezető szempontja csak az lehet, hogy a főherceg kívánságát teljesítsék.

— 1913-ban egy másik temperamentumos politikust látogattam meg, aki nagy meglepetésemre azt kérdezte tőlem: Megállapítottaké már önök azokat a szabadságjogokat, amelyeket Ferenc Ferdinánd fog juttatni a románoknak, ha hatalomra jut? Ilyen kategorikus formában még nem vetettük fel a kérdést, feleltem én. Pedig meg kell tenniük – szolt a politikus. A mi királyunk már öreg ember, éppen úgy, mint Ferenc József. Lehet, hogy egyidőben hálnak meg. Nekünk tehát elő kell készítenünk a talajt, hogy az agg uralkodók halála után végleg rendezhessük a román nép sorsát. Ferenc Ferdinánd autonómiát ad az erdélyi románoknak, mi pedig itt a királyságban kikiáltjuk a monarchiához való csatlakozásunkat

— Nem igen hiszem – feleltem én –, hogy a magyarok elfogadnák Ferenc Ferdinándot, a román dinasztia pedig bizonyára presztízskérdést csinálna abból, hogy a Habsburg-dinasztiának legyen alárendelve. A magyarokkal majd csak megegyezik Ferenc Ferdinánd – volt a válasz. – Mi pedig majd elintézzük dolgunkat jövődő királyunkkal. Akár aláveti magát akaratumknak, akár nem, mi többre becsüljük azt a Habsburgot, aki nemzeti egységünket megvalósítja, annál a Hohenzollernnél, aki azt megakadályozza. De a dinasztia válsága mégis rettenetes volna – jegyeztem meg. – Ezt ön erdélyi szemével látja – felelte a politikus. – Az orosz veszedelemmel szemben egyetlen védekezésünk a föderalizált Ausztriához való csatlakozás Popovici Aurél elvei alapján. Kérem önt – folytatta tovább –, egyengesse az útját annak, hogy legközelebb Bécsben audienciát kaphassak.

— Ugyanilyen kéréssel fordult ez a politikus Popovici Aurélhoz is. Egy csomó tanút tudnék állítani arra, hogy ezek a demarsok megtörténtek. Nagy-Ausztria gondolatával az először említett román államférfiú is, aki pedig politikailag valóságos antagonistája volt, teljesen megbarátkozott. Jorga Miklós azonban sohasem hitt a nemzeti egységnek abban a

formájában, amely a Habsburg-dinasztia keretében valósul meg.”

Az események rohamosan haladtak végső kifejlésük felé.

Alig két hónappal a világháború kitörése előtt az orosz cár látogatta meg a román királyt.

– A győzelem küszöbén vagyunk – írja az aradi Romanul. – Készen állunk a harcra.

Goga Oktavián ekkor egy közleményt adott le a sajtónak, melyben kijelenti, hogy az ellentétek kiegyenlíthetetlenek. „A jövő nincsen alárendelve sem a politikusoknak, sem a pártoknak, mert ezt a történelmi események vaskényszere szabályozza.

Bethlen elolvassa e hírlapi közleményt, a lap szélére azt jegyezte fel:

– Végre annyi év után Goga is azt mondja, amit én állítottam mindig.

A képviselőházban pedig azt mondta:

– Az a program, melyet a nemzetiségi párt magáénak vall, két évszázad történelmi fejlődésének eredménye. Ezt a programot nem Pap György és társai fogalmazták, hanem hatalmas történelmi faktorok.

Mikor beszédében e részhez ért, Vajda-Vojvoda Sándor öklét rázva fordult feléje és kiáltott:

– Úgy van! Igaza van!

Bethlen feléje fordult:

–... Megfogalmazta azt erő és leghentebb meggyőződésem szerint csak erő és hatalom fogja megszüntetni ezt a programot.

Néhány hónap múlva kitört a világháború.

A gáláns férfi előkelő udvariasságával beszéli el Czernin egy bécsi lap hasábjain Mária román királyné szerepét Románia beavatkozása körül. Károly király halála után az angol hercegnőből lett királyné döntötte el a kérdést, mert – mondja Czernin – a nemzetközi szerződések fabatkát sem érnek. A politikának más morálja van, mint az életnek. Románia szerencsését e szuggesztív erejű asszonynak köszöni.

Bethlen István ez időben az erdélyi képviselők élén figyelmeztette Sándor Jánost a románság betörése eshetőségére.

A Chateau de Madrid
Neuilly-ben. A második
béke delegáció kényszer-
lakóhelye.

Tisza István egy pillanatig sem hitte a beavatkozást. Hírek jöttek a bukaresti háborús párt erőfeszítéséről, az izgatásokról.

– Románia nincsen készen a háborúra – mondta Tisza. Mikor éjfél tájban közölték vele, hogy a csendőrség táviratai szerint a támadás Erdély ellen az egész vonalon megindult, azt mondta a hírmondónak:

– Rémlátások. Nem igaz.

Bethlen később azzal magyarázta Tisza érthetetlen kételkedését, hogy Tisza a román államférfiakat képtelennek tartotta olyan durva hitelességre. Ugyanaz, ki haláláig rendületlenül kitartott a német szövetség mellett, képtelenségnek tartotta, hogy más hűtelen legyen.

Hötzendorfi Conrad szemtelenségnek nevezi Bülow herceg eljárását, ki az olaszoknak a semlegesség fejében odaígérte az olasz Dél-Tirolt. Semmi kifogása, ha Erdély Romániának engedtetik át. Erdély határai nyitva voltak. Sem védművek, sem hadseregek nem védték, csak egy csendőrzászlóalj. Végzete beteljesedett.

Piarista rendház Kolozsvárott.

A BETEGSÉG ÉS A GYÓGYSZER

XVI. FEJEZET. A király békét akar. – Mindenütt áruló. – A választási törvény méreganyaga. – Czernin a háttérben és mint Károlyi Mihály protektora. – Németek a magyarok ellen. – Vázsonyi megjegyzése Bethlenről. – Miért cserélt köntöst Károlyi Mihály? – Benes feldarabolási terve. – Bethlen Tisza oldalán, mint Erdély bajvívója. – Sötétben harcolás, láthatatlan ellenség ellen. – Politikum saink optimizmusa. – Tisza István hősi halála.

A háborúnak a béke a gyógyszere. Károly király uralkodása első napjától kezdve békét akart. Ezért hozta felszínre a választói jog nagy problémáját. A nép békevágynak akart ezzel utat nyitni.

A választói kabinet földművelésügyi minisztere Mezőssy Béla volt.

A hadsereg élelmezése kérdésében jelent meg egy ízben a király előtt.

– Békét fogok, békét akarok kötni, – mondta neki a király. – Hallatlan dolog, hogy elvégre idegen érdekekért vesszen el népem ifjúsága!

Sokszor a gyógyszer rosszabb, mint a betegség. A béke gyógyszeréhez a választói reform, új választások útját kell megjárni. Végzetes dilemma.

A világháborúban 1918. év elején bizonyos szünet állott be.

A küzdők ott állottak a nagy arénában lihegve, vértől csepegvé, halálos fáradtan. A döntés késett.

Az elmulasztott békealkalmakról írt könyvet a világháború után Hoffman tábornok, hol feltárja a német szövetséges hibáit, Ludendorff elfogult rövidlátását, végzetleges befolyását Vilmos császárra. A békét, mondja Hoffmann felsorolva a békekísérletek kulisszatitkait és lehetőségeit sokszor meg lehetett volna kötni.

Ki volt a hibás?

Ez időben a központi hatalmak mindenütt idegen földön állottak. De jöttek a hírek a katonák mérhetlen szénvédeléseiről. A csehek árulása köztudomású volt. Az erdélyi képviselők hozták meg a híret annak, hogy a román hadsereg kiverése után a menekülő csapatokkal 80.000 erdélyi román ment ki Romániába.

Supilo, Zanella, Goga ott vannak már az ellenség táborában. Légiókat szerveznek a szökevényekből.

A választójogi reform kérdésében Tisza István lemondását elfogadta a király. A többség – Tiszával élén – ellenzékbe vonult.

Egészen groteszk politikai átcsoportosulás.

A munkapárti többség elsáncolta magát és várt. A kisebbség a szavazati jog reformját készítette elő.

Olyan volt a helyzet, mint mikor a katonák ötszörös túlerős ellenséges csapatot ejtenek foglyul. Ezek békésen viselkednek ugyan, de bármikor lekasabolhatják ellenfeleiket.

A választási törvény előkészületei külön minisztériumban félév óta folynak. Nemsokára egy nagy bizottság fogja azokat tárgyalni.

Habent sua fata libelli. Ez a kérdés több mint félszázad óta nem bír megnyugvást teremteni.

Az 1848. évi radikális reform 1874-ben visszafejlődött. Széli Kálmán 1899-ben némi előhaladást tett, de ez alapon sokkal elementárisabb erővel tört elő a harc.

Kristóffy a nemzet katonai követelései elnyomására akart oktrojálni szélső radikális reformot, Andrássy az értelmiség befolyásának megóvására pluralitásost javasolt. – Sem e javaslatok, sem Tisza István 1913. évi törvénye nem kelt életre soha.

A genuai konferencia megnyitása 1922 április 19-én.
A középén Lloyd George.
Jobb középén Bethlen István gróf és Teleszky János,
mögöttük Bánffy Miklós gróf és Scitovszky Tibor.

Annak a választói rendszernek szerzője, amely alapján a háborúban letört Magyarország majd választani fog, ott dolgozik egy rákospalotai kis gépgyárban, írja ismeretlenül lázas cikkeit a hetilapocskában a szociális fejlődés szükségéről.

Vázsonyi Vilmos szerkeszti az új törvényt, melyet pártja élén hallgatag elszántsággal vár Tisza István.

És e törvénné válandó, annyi vihart és visszavonást okozott reformról sem Tisza, sem Vázsonyi nem fogja meg tudni soha, mi annak gyakorlati hatása a társadalom összetételére és féltett békés rendjére.

A választói reform háttérében ott állott Czernin. Óvatossan készítgette a béke útjait és a német szövetség lazítását.

– Nem okvetlen szükséges, hogy magam vízbe füljek – ha a vízbefülón segíteni akarok!

A politikai körökben emlegették ezt a mondását. Hírek terjednek el Jagov, Zimmermann, Mackensen, sőt Vilmos császár magyarellenes nyilatkozatairól. Ma már Marghiloman emlékirataiból is tudjuk, hogy e híreknek alapja volt. Akkor kételkedve fogadták.

A legfőbb hadvezetőség egyenesen gyűlölködve emlegette a német gyámkodást. Conrad emlékirataiban tett kifakadásai ezt világosan tanúsítják.

Weltse, a Kriegersarchiv igazgatója, ki Conrad emlékirat taihoz az anyagot gyűjtögette, elbeszéli, mint vélekedett Conrad a német hadvezetés módjáról.

A németek 1914-ben nagy sikereiket a mi terhünkre vívták ki, bennünket azonban cserben hagytak. Száz hadosztályból csak tizenkettőt küldtek keletre.

A háború után még súlyosabb lesz a helyzetünk. Meg kell őrizni gondosan minden okmányt. Nem az oroszok a mi legnagyobb ellenségeink.

– Mindent a németek csináltak – tört ki Conrad indulatosan –, mi csak velük szaladtunk.

A békekísérletek egyik szerencsétlensége volt az, hogy Károlyi Mihály személyén át igyekeztek a magyar közvéleményhez férni.

Maga Károlyi elmondja emlékirataiban Berchtold Lipót és Czerninnel való érintkezéseit; ezek után 1917 március

22-én kihallgatását a királynál, mely alatt ő a német szövetség ellen hangolta a királyt.

Másodszor május 25-én volt kihallgatáson. Szó volt arról az Eszterházy-kabinet alakulásánál, hogy Károlyi legyen a király személye körüli miniszterelnök. Ezt is Czernin közvetítette. Helyette ekkor Batthyány lett a miniszter.

De folyton fenntartotta összeköttetéseit a németek ellen intrikáló Czerninnel, sőt egy komáromi nagygyűlésen egyenesen a Czerninnel megbeszélte a szövetséget olvasta fel a polgárságnak, melyben a német szövetséget, helyesebben a militarista pártot támadta.

Minderről természetesen a többségi párt vezére pontos értesülést szerzett.

Tisza egyéni jelleme, gavallér gondolkodása visszariadt minden kishitűségtől és hűtlenségtől. De látjuk azt is közzéadott irataiból és levelezéseiből, hogy a hadügyi helyzetről vagy egyáltalában nem volt, vagy tévesen volt informálva.

– Szíve támadja a hibákat, de szája megvédelmezi! – mondta róla egy barátja.

Jellemétől távol állott minden machiavellizmus. Pedig a békekötések megmutatták, hogy a győztes sohasem kell, hogy számot adjon az eszközökről, mellyel győzelmét kivívta. A közszellem csak a sikert értékeli.

Bethlen Istvánt Tisza miniszterelnöksége alatt több ízben kínálta meg miniszteri állással. Az elpusztított vidékek, főképen Erdély szenvedő népének támogatása, a megzavart közigazgatás és kormányzati rend helyreállítása lett volna feladata. Nem fogadta el.

Az erdélyi közvélemény a román betörés miatt elkeseredett volt. A kormányt előrelátás hiányával vádolták. – A hadvezetőséget rosszakarattal Erdély iránt. Mikor híre ment, hogy Bethlen miniszter lesz, Vázsonyi azt a szarkasztikus megjegyzést tette:

– Az ügyes orvos, ha nem sikerül a beteget meggyógyítani, nem mulasztja el, hogy egy más orvossal is konzultáljon, főképen, hogy segítsen neki a koporsót felemelni.

A választói reform bizottsági tárgyalásain Bethlen is résztvett. Nem volt a bizottság tagja, de joga volt a házszabályok szerint felszólalni. Be is jelent, hogy részt fog venni a tanácskozáson.

A reform, mely széleskörű jogkiterjesztést akar, fájdalmas kétségek elé állítja az erdélyieket. A demokrácia és a nemzetiségi elv kiegyenlíthetetlen ellentétéről van szó.

Tisza István, sógora Sándor János, Szász Pál, Schuller Rudolf, maga a bizottság előadója Vertán Endre és az igazságügyminiszter állandó helyettese Sebess Dénes mindnyáj an erdélyiek.

Az ülés előtt nagy csoport hallgatja Desbordes Emil erdélyi képviselőt. Mezőségi birtokos, elmagyarosodott francia, Bethlen István iskolatársa, barátja és szenvedélyes párthíve.

Ott beszéli a folyosón nagy hallgatóság előtt, hogy bár a román nyelvet anyanyelveként beszéli, és a román intelligenciával a legjobb viszonyban volt, még sohasem ismert olyan román erdélyi urat, kiben a magyar állameszme elismerésének csak halvány jelét felfedezhette volna. Sőt, ma már annyira átalakult az egész románság lelki világa, oly mély rétegekben él a Nagyrománia ábrándja, hogy az már hatalmas tömegező.

– Tanulmányoztam – mondja Desbordes – a román mondavilágot, népköltészetet és azt a meglepő felfedezést tettem, hogy a legendák a nemzeti fejedelemség bukása után nem fakadnak többé az erdélyi földből. Helyöket Románia foglalta el. A román eredet dicsőség és nagyság. Schuller Rezső a szász népelemet képviseli.

Túlzó szász volt, kora ifjúságában a magyarszövegű ügyvédi esküt nem akarta letenni Marosvásárhelyen, vádaskodik ellenünk a német lapokban, most megvan rémülve:

– A románság az alsóbbrendű faj. szívósságával el fog nyelni.

Később a bizottságban beszéde végén elmondja Schiller híres versét:

„Wehe denen, die den ewig Blinden des Lichtes Hirnmels Fackel leihen, sie strahlt ihm nicht, sie kann nur zunden und äschert Städte und Länder ein!”

A román párt nem vesz részt a tanácskozáson. Mihályi Tivadar a Házban okolja ezt meg ellentmondás nélkül hallgatott támadó megokolással.

Ilyképen a bizottságból hiányzik az a réteg, mely fenntartás nélkül a legszélsőbb választói jog híve.

Csendes délután Gödöllőn.
Horthy Miklósné, Bethlen
Istpánné, a kormányzó és
Bethlen István.

– Nagyon értem Mihály fit – mondta Bethlen –, előre láttam, hogy így tesznek.

Ezután ezt a megjegyzést tette:

– Jelenlétük kisebbítené jelentőségüket. Aki távol van, oroszlánnak látszik, ha jelen van, félénk egér. Ők várnak valamire és kirekesztik magukat a tanácskozásból. Egész háború alatt alibit bizonyítottak, most a távollétükkel akarnak valahol demonstrálni.

A szociáldemokratákat és a radikálisokat Károlyi képviseli.

Post equitem sedet atra cura, ő a Vázsonyi ellenőre. Várja a javaslatok bukását, mert azok nem elég radikálisak. Gyűlöli Tiszát is, mert hosszasan küszködött vele egy párbaja alkalmával és végül is sebesülés nélkül ért véget a párbaj. Tisza és pártja tüntető nagy beszédekkel vonul ki. Rakéták tűzijátéka az, amit produkálnak a munkapárt tagjai. Minden szónok azzal végzi – maga Tisza is –, hogy a javaslatot általánosságban elfogadja.

Védeni kell-e a javaslatot? Igen, mert kint ólálkodnak a radikálisok, kik már készítik elő a tömegek felkavarását.

Vázsonyi Vilmos kis zsidó polgári család gyermeke. Ész és jellem kiválósága – de zsidó származásának foglya.

– Hogyan, hát bizonyítgatnom kell folyton, hogy magyár vagyok? – kérdi egy alkalommal.

Támadja a radikálisokat, a „szalonbolsevikieket”.

Bethlen közvetít a pártok között. Többször felkeresi Vázsonyit. Meglepetve látja, hogy mily csekély az ellentét a javaslat és saját felfogása között.

A radikálisokra haraggal támad.

– Ezek rosszabbak, mint az orosz maximalisták, mert nem őszinték.

Kifejti álláspontját:

– Csak a magyar kultúra részeseit tehetjük a mai viszonyok közt a választójog révén a nemzeti akaratnak az uraivá. Mert a nemzeti akarat nem a tömegeké, nem egyeseké, nem társadalmi osztályoké, nem nemzetiségek szerint tagozott népé, hanem a nemzeti akarat a nemzeté. Már pedig a nemzet és a tömeg fogalma között óriási különbség van. A tömeg nem egyéb, mint holt szám, a nemzet pedig a nemzeti öntudat és érzés által összetartott tömeg és a

tömeget ezért csakis a honpolgári öntudat és a nemzeti érzés kapcsolja össze és kvalifikálja nemzetté.

– A radikális pártok hívei megadják a választójogot a tömegnek, én meg akarom adni a nemzetnek, meg akarom adni a magyar honpolgárnak. Ők úrrá akarják tenni a numerust, a holt számot, a tömeget a nemzet felett, én úrrá akarom tenni a nemzetet a tömeg felett. Ez az örökéletű harc és elvi különbség, mely a radikális választójog híveit elválasztja a fokozatos fejlődés híveitől, akik ebben a kérdésben a magyar nyelvet és a többi honi nyelvet érvényesítők táborára oszlanak.

E között a két pólus között kell kiegyenlítést keresni.

Most Károlyi Mihály beszél a javaslatához. Mindjárt beszéde elején gúnyosan mondja Vázsonyi felé fordulva, hogy nem érzi magát hivatva, hogy a javaslatot védelmezze, mert az kompromisszum, azt nem tekinti magáénak, de annak alapján áll. A kisebbségi pártokat vérszerződés köti a javaslatához, ezt változatlanul kell keresztülvinni. Ha nincs a javaslatnak többsége, választatni kell, vagy kapacitáltassa magát Tisza és Öfelsége álláspontját tegye magáévá.

Fárasztó orrhangon beszél, meglehetősen rendszerrel, előtte fekvő jegyzetekből. Egyes részeit olvassa, megvitatják azt a grófi palotában borzas, türelmetlen, zavarosfejű, politikai barátaival, kiket egy év múlva már ott látunk számuldozni Budapest utcáin – mint népbiztosokat.

A nemzetiségi veszedelmet fejtegeti – amely jelentéktelén. Helytelen általánosítani azt az állítást, hogy azok akutok. Erről szó sincsen.

– Nem vagyok bolsevik, ha ez irányt követném, *afkor a szocialista párthoz tartoznám* – mondja, mialatt Vázsonyi irtóztató gúnymosolyától kissé zavarba jön. Homályosan érzi, hogy valamit nem jól mondott. Tovább folytatja vallomásait, mert azok életrekelnek utcai frázisokban, megvadult lapok vezércikkeiben.

Meg van győződve, hogy annak az irányzatnak, amely most elindult keletről nyugatra, bizonyos részét el fogják fogadni a nyugati államok is, melyek a háború után egészen más gazdasági, politikai, társadalmi irányt fognak követni. Ha ily értelemben használják radikális elvbarátaival szemben a bolsevizmus vádját – azt vállalja.

Évek múlva Károlyi Mihály emlékirataiban azt állapítja meg, hogy az orosz forradalom bolsevistái térfoglalásának hatása abban nyilvánult meg, hogy megszüntette a reakciót. Vázsonyi a választói bizottságban hozzájárult a magyarul írni-olvasni tudáshoz, mert a „Tisza István, Bethlen István és Polónyi Géza vezetése alatt álló jogfosztó akcióval” szemben teljesen tehetetlen volt.

Most Vázsonyi Vilmos elemében van. Hónapok óta támadják a radikálisok. Most rajta a sor.

Csendesen mondja, hogy nincs szüksége Károlyi Mihály emlékeztetéseire, dorongra és fenyegetésekre. Tisztában van, mivel tartozik politikai reputációjának.

Emlékezteti Károlyi Mihályt, hogy ő volt az, aki Tisza István paktálási kísérleteit legjobban támadta és az állam nemzeti alapjait védte. Miért változtat most eddigi politikáján?

A magyar történelem sok példáját ismeri a köntösök kicserélésének. Széchy Dezső Róbert Károly köntösét, Kemeny Simon a Hunyadi Jánosét vette fel. Mindegyik azért, hogy a másik helyett meghaljon. Nálunk a köntöscserét kevésbé nyomós okból gyakorolják. Miért cserél most köntöst Károlyi Mihály?

És íme a bolsevizmus. Károlyi összetéveszti a bolsevizmust a szociáldemokráciával! Részletesen magyarázza a kettő közötti különbséget. Károlyi látható zavarban hallgatója. Ő bizony nem különböztet ily élesen. Meg fogja mutatni majd a gyakorlatban, mint népkormány elnök és népköztársasági elnök.

Még egy radikális felszólalás akad. Székely Ferenc, a volt igazságügyminiszter, öreg ember. Nagyrangú bíró volt, majd koronaügyész, most hetvenkétéves. Egyénisége, pályája mind a konzervatív felfogásra, nyugodt világszemleletre predestinálják. E helyett radikális. Beszédét olvassá. Ismert vezércikkstílus, tele közhelyekkel, közben bámulatos naivitások, pl.: „Hazánkban, hála Istennek, tulajdonképpen nemzetiségi veszedelem nincsen. Igaz, hogy poliglott ország vagyunk, de ennek jogos és méltányos következményeit el kell és el lehet viselnünk.”

Hosszasan védi a hadiözvegyeket, mert „bár környezettanulmányt végzett alaposan, egyetlen esetben nem ta-

Bethlen István gróf
tennisjátéka Gödöllőn.

lált erkölcsileg megtévedt özvegyet. Egy kis mozgás akkor akadt, mikor különben monoton előadásban támadta az uralkodó osztályokat, „kik féltik hatalmukat”.

A bizottság összetételében konzervatív. A felszólalók nagy többsége, „az ellenzéki többség”, a munkapártból kerül ki.

A felszólalások irányát Tisza István adta meg mindjárt a vita elején. Közvetlen előtte beszélt Nagyatádi Szabó István. Igen egyszerű, természetes észjárással. E férfi pompás mutatvány példány abból a rétegből, melynek alapzata később kormányok támaszkodnak, rendszerek épülnek ki. Őszinte demokráciát akar. A föld embereit minél nagyobb számmal be kell juttatni az alkotmányba, de nem az asszonyokat, mert úgy is sokat politizálunk, és ez még nagyobb terjedelmet öltene.

– Inkább kevesebbet kell politizálnunk és többet dolgoznunk.

Beszéde folyamán akaratlanul, de nyílt őszinteséggel nyúlt hozzá a legkényesebb kérdéshez, amely ott lebegett az egész vita alatt a levegőben, melyet a szólnál gyakorlottabb politikusok pártkülönbség nélkül csínján kezeltek.

Ez a király helyzete volt a választói reformmal szemben.

– Itt egy befejezett javaslattal állunk szemben, melynek alapelvein módosítani nem lehet, mert köztudomású, hogy a király is teljesen ezen az állásponton áll.

Mikor ideges mozgás és közbeszólások hangzottak, csodálkozva kérdezte:

– És ez nem volna alkotmányos felfogás? Meglehet, de az élet mást mutat. A magyar nemzetnek lehetőleg kerülni kell a királlyal való konfliktust.

Tisza István rögtön kitért a kérdésre. Amint a kormánynak nem szabad megkötöttséget ismerni bizonyos egyesületek szempontjából, nem szabad sem a kormánynak, sem másnak magát korlátoztatni az által az állítólagos szempont által, hogy itt Őfelsége akaratával állunk szemben.

Kijelenti, hogy kereste és meg is találta a módját annak, hogy olyan álláspontra helyezkedjék, mely a választójog általánosságának elvi alapján áll. Bizonyos korrektívumokat kíván. Rámutat arra, hogy eddig mi magunk és ellenségeink

egyetértettünk abban, hogy a radikális választói jog biztosan ölü mérge a magyar nemzeti állam ellen. Az a különben is izgatott Resonanzboden, melyet tömegnek hívnak, annál biztosabb eszköz az izgatások számára, minél műveletlenebb. Előhozza Ausztria példáját, parlamenti életének példátlan eldurvulását.

Óriási felelősség terhel, becsületes akarattal nem szabad kockára tenni a hazát. Keressük a megegyezést, fogjunk kezét nem a mohácsi vész után, hanem előtte! Három gondterhes évet élt át mint miniszterelnök. Tudta, hogy az oroszok, olaszok, szerbek és románok között folyik az alku afelett, hogy kié legyen Erdély, kié a Bánát, Máramaros. A borzalmas napok mögöttünk vannak, a nemzet a külellenéségtől meg van mentve, ez a háború még jelenthet további küzdelmet, további szenvedést, becses magyar vérnek további hullását, de a haza elpusztulását nem jelenti többé.

Most minden kárba vesszen a szerencsétlen teóriák hatása alatt?

A beszéd hatása általános volt. Andrassy Gyula is felszólalását azzal kezdte, hogy Tisza István beszéde azért hatott rá, mert igaz meggyőződés hangján mondta el és azt a kötelességet ébresztette az ember lelkében, hogy újra számoljon le önmagával, vizsgálja meg önmagát, hogy jó úton jár?e. Nyugodt lélekkel fogadja el a javaslatot, mert az egy történelmi szükséglet következménye. Belpolitika és világpolitika egyaránt erre int.

Óriási horderejű tény, hogy most már a második uralkodó mondja azt, hogy ő a kormányok által akart javaslatoknál messzebbmenőt akar. Ennek hatása megvan a tömegekben. Ilyen ígéret után kevesebbet adni kockajáték. A honvédelemnek és jognak megvan a maga logikai kapcsolata. Be kell vallani, hogy a tömegek támogatása nélkül egy ilyen világháborút nem vívhatunk meg.

A nemzetek önrendelkezési jogát nem szabad kicsinyelni. Ezt azért találták ki, hogy Ausztria-Magyarországot tönkretégyék. Ez az elv előtérbe juttatta a nemzetiségi kérdést. Ellenségeinknél, de a semlegeseknél is el van terjedve, hogy a nemzetiségeket az államok zsarnoksága alól emancipálni kell. Az elterjedt hazugságok nem szabad most, hogy tápot nyerjenek.

Az a jelszó, amit Andrassy Gyula felhozott beszédében, az önrendelkezési jog, még kellőképpen megvilágítva nem volt. Balogh Jenő mutatott be egy 1917-ben Párizsban megjelent könyvet, melynek címe: „Detruisiez Autriche-Hongrie”, melynek szerzője Benes Eduárd, Párizsba szökött cseh tanár. Ez a könyv szolgál egy feldarabolási tervvel is. A legtöbben mosolyogva nézegették a térképeket, olvasgatták javaslatait,

E kérdéssel a bizottságban Klebelsberg Kuno gróf foglalkozott kimerítőbben.

„Az Oroszországból kiindult radikális áramlat mellett ott van egy másik, a népek önrendelkezési joga. Ügy de ez nem egyéb, mint „a jó öreg nemzetiségi kérdés”.

Ez tagadhatatlan államképző energia. Megteremtette az olasz egységet, német egységet, ámde a világháborúban a tények rácaffoltak magyar vonatkozásban a nemzetiségi elvre. Most az entente államférfiak reánk akarják kényszeríteni a nemzetiségi elvet. Eszünkbe jut Hamlet, kivel apja szelleme közölte, hogy őt Claudius király nem lovagi tusásban ölte meg, hanem míg aludt, orvul mérget öntött fülébe.

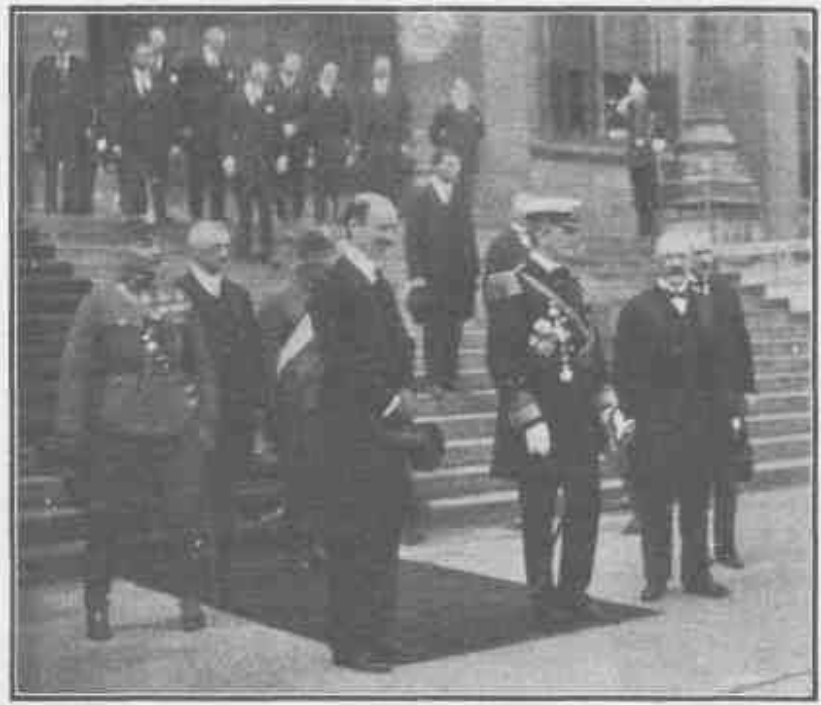
Az entente nem bírta legyőzni katonáinkat, fülünkön át akarja becsempészni a nemzetiségi elv mérget. Ha ez sikerül, elvesztünk.”

A vita szellemi nívója és objektivitása igen ritkán csökkent vagy változott. Polónyi Géza természetesen teljes erővel vett részt a vitában, különösen az ipari munkásság sztrájkmozgalmával foglalkozott, kimutatni törekedett azoknak a bolsevik irányzatokkal való összefüggését.

Egyízben elmondott beszédét, melyben a radikális és szocialista politikusokat jellemezte és lapszemelvényeket mutatott be, állítólag a cenzúra nem engedte közzétenni. Tisza István maga szólalt fel a cenzúra működése ellen és azért, hogy Polónyi Géza beszédének közlését eltiltották. Csakhamar kiderült a félreértés Sebess Dénes felvilágosításai után.

Nagy hatása volt a Herczeg Ferenc beszédének. Finom gúnnyal, csipkelődve, szellemes fordulatokban bővelkedő előadását minden párton élvezték.

– Itt demokráciát akarnak, de arisztokratikus védnökség alatt! Azt hiszik, hogy ki fogják nyitni az ajtót és a demokrácia megáll a küszöbön. A gátőr addig ura a helyzet-

A második,
nemzetgyűlés
megnyitása 1922 június
16-án.

nek, míg a gát meg nem szakad. Azután az ár az úr. Mi nem a haladástól, de az ugrástól féltjük a nemzetet. A nyugat-európai nemzeteket nem a demokrácia tette nagygyá, de a nagyságuk demokratizálta őket.

És egymásután, mint a szikrák, pattogtak találó észrevételei. Valóságos kis essay volt, amit e beszédében feltárt.

– Hogyan van az, hogy nekünk az európai kultúrállam összes kellékei közül éppen csak a modern választói jogot kínálják fel és a hadsereg, közigazgatás, iskola, szóval az összes centripetális intézmények terén ázsiai állapotokat tűrnek. Nekünk ajándékba hozzák a tüzét, mely hasznos elem, mely nélkül nincs kultúra, de nem szerelik fel a víz-csapokat!

Bethlen István közvetlen Andrássy Gyula után szólalt fel. Az a szakadék, mely Tiszát és Andrássyt elválasztotta és amely mind mélyebb lett, a Tisza oldalán találta.

A nemzeti ellentállás idején Andrássy legelszántabb harcosa volt.

Talán inkább vonzotta Tisza robusztus tevékenysége, mint Andrássy kontemplatív és aggodalmaskodó egyénisége. Ki tudja. Oly kis okokból távolodnak el barátok vagy párt-hívek.

Előtte az erdélyi képviselők közül beszéltek már Sándor János, Desbordes Ernő, Szász Pál, most megszólal Bethlen István, aki, amint Vadász Lipót beszéde után megjegyezte, „mintha Erdély bajvívója lenne, megjelent itt Erdély pajzsával és színeivel. Ő eljön ide és riasztó a szava, hogy mi lesz Erdélyből, ha e javaslat törvény lesz?”

Bethlen István álláspontja már közismert. Nemzetiségi és birtokpolitikai kérdésekben tartott beszédei világosan megjelölték az ő útját, amin járni fog. önként nem siettetjük azt a folyamatot, melyet a bécsi föderalisták szántak nekünk a békében, melyet elő akarnak írni harctéri ellenségeink a háborúban. Mindjárt beszéde elején kijelenti, hogy főképen Erdély érdekeivel akar számolni, mert itt a választói jog kérdése létkérdés. Támogatja a választói jog kiterjését addig, míg nemzeti pozícióink veszélybe nem kerülnek, ellenben azt a politikát, mely bevallja, hogy eljárásával veszélyt idéz elő, de megteszi abban bizakodva, hogy az egyensúlyozható lesz, katasztrófa-politikának tartja.

Nem úgy látja, hogy a lövészárokban követelik a választói jogot, hanem külföldről becsempészett irányzatok küzdenek teljes intranzigenciával a javaslat mellett.

Fogjunk össze és figyelmeztessük a nemzetet.

Kétségtelen, hogy e téren nagy lépést kell előre tenni. Nem zárkózik el a kiterjesztés nagy mérve elől. De ha mégis indítványt tesz, ennek oka az, hogy a forradalmi átalakulásnak azt a mérvét, mely tervezetük, kivizsgálja és a nemzeti szempontokkal megpróbálja összeegyeztetni.

Azoktól, kik a Rumania mare gondolatát magukba szíva nőnek fel, ezekben az iskolákban nem lehet hazaszeretetet és a választójog megfelelő gyakorlását várni.

Olyan jogcímet kell elfogadni, mely bizonyos kultúrfokot nyújt és egyúttal azt a hazafias nevelést adja az iskola padján ülő fiataloknak, melyre a magyar állam szempontjából szükségünk van.

Ez a háború a nemzeti eszme háborúja volt és a nemzeti eszme jegyében fogtak fegyvert ellenünk a szlávok keleten és délen, az oláhok, az olaszok, a franciák, sőt az angolok is. És az erdélyiek érzik, hogy ennek az eszmének a nagy hullámái felettük csapnak keresztül. Tekintsenek az ország keleti felére, mely annyi megpróbáltatáson ment keresztül ebben a világháborúban, amely országrészen annyi mély sebet ütött az az ellenséges betörés, melyet elszenvedni voltak kénytelenek, ahol éppen azért nem új harcok felidézése, hanem ellenkezőleg, sebek gyógyítására van szükség.

Hiszi, hogy a mai viszonyok között, mikor úgy látja, hogy a hazafias aggodalmak megnyilvánulására mély tér nyílik, megtaláljuk a középutat.

Most – fejezi be beszédét Bethlen a mély csöndben –, most, úgy látszik, keresztülgázolni készülnek mindazon nagy javakon, melyeket Erdély egy évezreden keresztül megőrizni képes volt és erőszakot akarnak elkövetni rajtunk, még pedig annak legrútább formáját, azt a formáját, melyet testvér testvér ellen követhet el!

A felszólalás legnagyobb hatása abban mutatkozott, hogy egy albizottság küldetett ki a javaslatok megvitatására.

Az aranyat csengéséről, az embert beszédjéről kell megítélni.

Ez a választójogi vita valóságos sötétben harcolás lát-

hatatlan ellenség ellen, tele hiú jövődölésekkel és alaptalan aggodalmakkal.

A felszólalások nagyrésze a hadihelyzetet elintézettnak tartotta. Maga Tisza is a győzelmet biztosítottak tartotta. Egy ily organikus reform igenis vitatható már.

Vadász Lipót hálát ad a jó sorsnak, hogy levertük Romániát, Szerbiát. Rettentő bajoktól menekültünk meg, a háborút már elveszíteni nem fogjuk. Megvan a bázis, hogy megfelelő politikát csináljunk.

Bizonyos *nyugodtság* ül a kedélyeken. Talán éppen ezért készen állnak a jó magyarok a további civakodásra.

Íme Tisza és Andrássy, Teleszky és Bethlen békére, megegyezésre hívják fel a pártokat, melyeknek ők a vezérek.

Megegyezés nincsen, mert ennek az lenne az ára, hogy a szocialisták és polgári pártok között kötött paktum felborul. A radikálisok és vezérok, Károlyi Mihály jól tudja ezt. Tisztában volt Vázsonyi lemondásának következményeivel.

Idegen csengése van a vita minden szónoka hangjának.

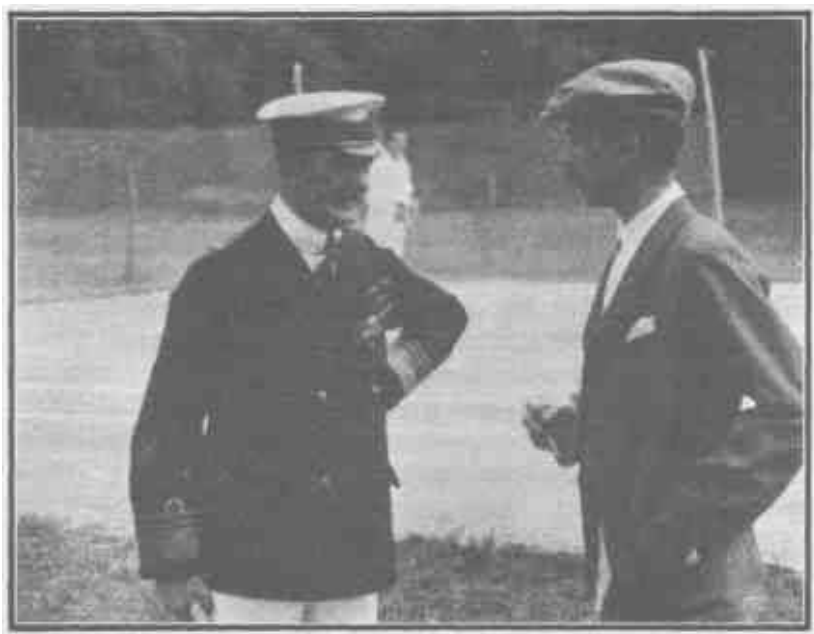
Tisza István és pártja elvi ellensége az általános választói jognak, de elfogadják azt. Így tesz Hegedűs Lóránt is, de koncessziót tesz a munkapártnak is. Egyéb radikális reformok sorrendjében és utoljára akarja a szavazati jog reformját. Vázsonyi is különös helyzetben van. Évtizedes harcra a radikális reformnak, szocialisták fegyverbarátja és most mérséklő és középutas, ezért kénytelen lemondani.

Andrássy Gyula tíz évvel ezelőtt plurális választói joggal védekezett a radikalizmus ellen, ma fenntartás nélkül híve a szélső jogkiterjesztésnek.

Bethlen István sem teljesen következetes. Komor jövődölései és intelmei túlzottak voltak. Elfogadja a reformot, de kemény harcot indít ellene a bizottságban, majd a házban. Felfogása, amely szélső konzervatív és megkülönböztetést tesz a „nép” és „nemzet” között, a radikális újságok dühös támadásának céltáblája.

Hegedűs Lóránt azt mondja:

– Mint wagneristának eszembe jut a Nürnbergi mesterdalnokok második felvonása. A mai helyzet egészen így van szenírozva. Itt ugyanis a sötétben mindenki mást kólint fejbe.

A kormányzó
és a miniszterelnök
beszélgetése.

Hegedűs Lóránt csakugyan tökéletesen jellemzi a helyzetet szellemes hasonlatával. Hiszen itt senki sem akarta a Pandora szelencéjét kinyitni ismeretlen szellemek számára. Itt mindenki elégtételt és megnyugvást akart a harctereken vérző és szenvedő millióknak nyújtani. Akkor nem tudtuk, mert hiszen a jövőbe nem láthatunk, hogy a parlamenti harctér apró gáncsvetései, álarcos felvonulásai eltörpülnek, gyors feledésbe merülnek pár hónap múlva.

Tisza meghal, mint egy tragikai hős. Fenséges távozása az életből elfelejtették nagy politikai hibáit. Vezérlő államférfiak jövetelét mindig diadalujjongás fogadja, a távozókat kicsinylő támadás. Ő valahányszor érkezett és a hatalomra lépett kérlelhetetlen puritánságával és makacsságával, mindig a gyűlölet tengerében találta magát. A sors a nagy hősök számára fenntartott kedvezményt adta neki.

A hősi halált.

Mikor Marosvásárhelyre megjött a gyilkosság híre, a vármegye utolsó őszi közgyűlését tartotta. Bethlen kapta meg a hírt Sándor Jánostól, a volt belügyminisztertől.

Percekig némán tartotta kezében a sürgönyt, azután átadta az alispánnak, Köllő Ignácnak, ki azt felolvasta a közgyűlésen.

Ezután felszólalt Bethlen:

— A háború hozzászoktatott a rossz hírekhez, szomorú eseményekhez. Mint az az elfogott fejedelem, Mitridates, aki mindennapi méreggel edzette magát a merényletek ellen, olyan ma a nemzet. De ez a gyilkosság egy olyan bűn a nemzet ellen, mely annak halálába fog kerülni. Többen elmondták, hogy már napok óta az a hír járta, sőt lapokhoz is érkeztek tudósítások. Ez csak azt bizonyítja, hogy a gyilkosság előre el volt határozva.

— A függöny legördült egy korszak felett – tette hozzá rezignáltan –, a gonoszok és álpróféták jönnek majd, az ájult nemzet fosztogatói.

— Másnap már Budapesten volt.

A HAJÓ ÉS PARANCSNOKA

XVII. FEJEZET. Károlyi Mihály a parancsnoki hidon. – Dermedt csend Budapesten. – Az orosz forradalom a jelszó. – Le Bon lesújtó megjegyzése. – Hogyan tört ki az 1918. évi forradalom? – Már késő? – Bethlen István, a magyar történelmi osztály kettős kötelességéről. – A történelmi osztályok gyászos szerepe. – A forradalom parazitái. – A naiv forradalmi vezér. – A népszerűség néha öl.

TENGEREN vihartól hányatott hajó az ország. Ki a hajó parancsnoka? Élet és halál teljhatalmú ura. Ő a felelős a hajó épségéért. A vihar bömbölése, a hullámok moraja nem zavarhatják nyugalmában. Tudja, mi a hajó útjának iránya, azt kell követnie. Bátorság, erély, előrelátás, óvatosság a fegyverei. És ha a hajó mégis elpusztul? ő aki legutoljára menekül, vagy együtt száll a hajóval alá a hullámok mélyébe.

Hányatott hajó Magyarország. Vad vihar tépdesi vitorláit, a forradalom elemi tüze tört ki fedélzetén.

Károlyi Mihály a parancsnok. Végre hosszú hónapok után kezében a főhatalom. Fegyverszünet, a frontok visszazöldülése. Az utca kabinetet alakít, majd köztársaságot kiált ki. Gyorsan peregnék az események, végzetszerűleg és megállás nélkül.

A bolgár front áttörésének hírére Károlyi Mihály Beth-

len István és Ugron Gábor társaságában utazott fel Kolozsvárról Budapestre. Tele volt boldog izgalommal.

Károlyi elbeszéli emlékirataiban, hogy akkor az erdélyi dobrini hegyekben vadásztak a rokonsággal. Szép csendes napok voltak, a vadásztréfákra is jutott idő.

Károlyi vadászkunyhójára egy táblát függesztett ki valamelyik tréfakedvelő azzal a felirattal, hogy

– Éljenek a bolsevikiek!

Egy ilyen hosszú utazás alatt, ami Kolozsvártól Budapestig tart, sok mindentről szó esik. A pacifista Károlyi, a háborús kormányok ellenzéke, a háborús letartóztatásból a franciák által hazabocsátott Károlyi árnyképe kezdett formákat felvenni.

Sok mindent tudtak róla a politikai világban. Titkos kihallgatásait a külügyminisztereknél, majd a fiatal királynál, svájci utazását a háború utolsó esztendejében. Az orszagra következő sorsdöntő események természetesen elötrébe állították. Ő volt az, ki pesti zsargon szerint akkor „à la baisse” játszott. Az ő ideje jött el.

Károlyi a hosszú utazás beszélgetéseiből csak azt emeli ki, hogy Bethlen a nemzetiségeknek ezután is „a legnagyobb szűkmarkúsággal akart mérni”. Felemlíti, hogy Bethlen István a bolgár front összeomlásakor egy ismerősének azt mondta volna:

– Most már csak egyet „kell megmenteni: a magántulajdont.

Egyenesen kiszámított sértés a nagybirtokos Bethlen István ellen.

Egy hosszú politikai beszélgetés természetesen a várható fejlemények minden jelenségeivel foglalkozik. – A bolsevizmus réme már ott pusztított Oroszországban, sőt jelei a hadseregben itt-ott mutatkoztak. De hogy éppen kizárólag a magántulajdon elve érdekelte volna Bethlent akkor, azt csak Károlyi poentírozhatja így, aki valószínűleg még akkor sem volt teljesen tisztában ez ázsiai hullám dimenzióival, rabszolga terrorjával, gyilkolásaival, melyek mellett igazán eltörpült a magántulajdon óvása.

Itt Budapesten a bolgár eseményeket követő, rövid ideig tartó dermedt csendet zajos napok váltották fel. A fordalmakat mindig megelőzni szokott jelenségek már mu-

Élelmiszerasztás
az erdélyi menekülteknek
1922-ben.

tatkoztak. Rémhírek, rejtélyes titkos gyűlések, a szökött katonák és merész csőcselék csoportosulásai, melyeket nyomon kísérték a folytonos parlamenti válságok.

A szabadság kultuszának éppúgy megvannak a maga hipokritái, mint minden nagy eszmének.

Az úgynevezett progresszív társadalmi egyesületekben, a Galilei Körben, szabadkőmíves páholyokban lármás, fanatikus és gonosz elem veszi át a vezetést.

Sötétarcú, hosszúhajú fiatal emberek jelennek meg, rossz magyarsággal, a nemzeti érzés iránti égő gyűlölettel telve, szónokolnak.

A felkelés jogát, a forradalom erkölcsi alapjait tárgyalják. Nem Fichte, Turgot és Guisot elméletei, nem a Tarquiniusok bukása, a hollandi, svájci felszabadító népmozgalmak érdeklik őket. Mosolyognak az angol és francia burzsoáforradalmak vívmányai felett. Az orosz forradalom a jelszó. A Kunfi-minisztérium földművelésügyi minisztere által összehívott birtokreform-ankétén a „törvényes forradalmat” mint társadalmi jogot, a vagyonek Kobzást, mint a boldogság forrását hirdeti Kunfi Zsigmond. Kapkodó, felületes, zavart rikácsolásukból csak mindegyre az orosz megváltás csendül ki.

Itt még a nagy, világrendítő események filozofikus utánképződményei formájába burkolóznak, de rövid idő múlva az egyéni akciók átalakulnak organizált tömegrablás és gyilkolássá.

A hatalom a bürokrácia, a katonaság és rendőrség teljes és érthetetlen összeomlása folytán ment át egyik napról a másikra egy kis lármás csoport kezébe.

A nagy francia filozófus és történész, Le Bon, Majláth József grófnak, a kiváló magyar szociológus és írónak azt írta:

– Mindent meg tudok érteni, de azt sohasem tudom megmagyarázni, hogy egy ilyen bátor és kormányzásban századok óta ügyes nemzet hogy bukott el ilyen gyáván?

Majláth gróf válaszol. Elmondja, hogy ő életét a szociológiának szentelte. A szociális reformok sorát valósította meg. A bolsevik forradalom bebörtönözte, halálra ítélte. De ő azért sohasem tudott haragudni támadóira.

Ezután egy derék bölcs megnyugvásával teszi hozzá:

– A háború és az azután elkövetett hibák elementáris

hatása volt ez. Elemi csapás ez, amely a magyarságot érte. Itt nem kell a bűnösöket keresni.

Elemi csapás érte a nemzetet, de a nemzet tagjai egyenként is segítettek megsemmisíteni azt, ami érték maradt a háború hosszú évei után.

Hogy tört ki az 1918. évi forradalom? Maguk a vezetők, a szellemi irányítók, a miniszteraspiránsok beszélik ezt el, egyik-másik túlságos őszinteséggel, mint Hatvani Lajos, némelyik elementáris népmozgalomnak tekintve, mely nem szorult vezetőkre, de abban mindnyájan megegyeznek, hogy az váratlanul tört ki.

Maga Károlyi ezt így beszéli el:

— Október 30-án éjjel jelentés érkezett a Nemzeti Tanácshoz, hogy katonatanácsai tisztek vezetése alatt elfoglalták a városparancsnokságot. „Egészen meg voltunk döbbenve”, mondja Károlyi. Mi nem akartuk átvenni a hatalmat, mi szervezni akartuk erőnket. De közben már az egész forradalom kifejlődött. Egymás után, minden ellentállás nélkül szállták meg a parancsnokságokat, a kaszárnyákat, majd a telefonközpontokat és a főpostát a dezertált katonák.

— Más karhatalom nem volt mellettünk – folytatja Károlyi –, mint azok a tisztek és katonák, akik nekünk felesküdték. Sőt nemcsak a munkásoknak, nemcsak a lakosság nagyrészének nem volt sejtelmük arról, hogy ezen az estén mi megy végbe a városban, hanem a Nemzeti Tanács sok tagja sem tudott semmit. Azok, kik együtt maradtunk, aszerint fogytunk, kevesbedtünk, ahogy a rémhírek szálltak, szaporodtak.

Az Astoriába – mondja Garami emlékirataiban – azal az elhatározással tértem vissza, hogy mindent elkészíttek a magam részéről is a forradalom kitörésének két-három nappal való elhalasztására és mikor belépve, ezt az elhatározásomat Kunfival közöltem, akkor ő csodálkozva nézett reám és a szomszéd szoba ajtajára mutatott:

– Már késő!

Nagy álmélgodásomra egy öreg táborno kot láttam ott néhány fiatal tiszt társaságában. A Nemzeti Tanács foglyai voltak.

A forradalmi katonaság elfoglalta a postát, távírdát, telefont, vasutat, rendőrséget és a kaszárnyákat.

A telefon az újkori találmányok legbámulatosabbja. Telefon útján mindent meg lehet csinálni. Védi a polgári rendet, de segít azt felborítani.

Egész politikai, közigazgatási, katonai szervezetünk telefonhuzalokkal van átszőve. Roppant központosítás, roppant felelőség...

Íme, elég volt egy vakmerő csoportnak megnyerni a telefonközpontot, majd erőszakkal elfoglalni. Parancsok mennek szét, mindenki engedelmeskedik, katona és polgár. Szörnyű mechanikája a kormányzásnak, mely száz mérföldről ismeretlenség és személytelenség homályában rendel, parancsol és fenyeget és legázolja a régi rendet.

Bethlen István a Választói vitában azt mondta egyízben:

– Abban a meggyőződésben élek, hogy egy olyan parlament, melyben egy Wekerle Sándor, egy Apponyi Albert, egy Andrassy Gyula, egy Tisza István vezetőszerpet játszhatnak, mindig és minden körülmények között több szociális érzékkel fog bírni, mint az olyan parlament, mely az általános és egyenlő választójog révén ezeket az irányzatokat tenné úrrá a magyar parlamentben és vezetőkké azokat, akik eddig nem a maguk, hanem a más társadalmi osztályok érdekeit hozták áldozatul szociális érzéküknek. Ezen irányzatokkal szemben a magyar történelmi osztályoknak csak két kötelességük van. Az egyik az, hogy a háború után igenis megalkossák szociális téren azokat a reformokat, melyek szükségesek abból a szempontból, hogy ezen nemzetnek a háború által ütött sebei begyógyuljanak, a másik kötelességük azonban abból áll, hogy viszont megálljanak azon a ponton, melyre őket a jó vagy balsors kijelölte és szembeszálljanak minden olyan kísérlettel, mely a magyar történelmi középosztályt és polgári elemet leszorítani és a nemzetvezetésre radikális, ezzel a nemzettel nem homogén osztályokat törekszik kirendelni.

Ezt mondta Bethlen. És íme, a történelmi osztályok a parlamenten kívül is kardcsapás nélkül adták fel a harcot. Mert a legtökéletesebb desorganizáció lett úrrá a fáradt nemzeten és mert mindenki elhitte, hogy most a hivatott vezér Károlyi. Maga Tisza István is támogatására hívta fel pártját. Csak egy valaki volt tisztában vele. Ez Bethlen István volt.

Bethlen István gróf
sétája Pécsen.
Mellette jobbról gróf Zichy
Gyula pécsi püspök
és Fischer Ferenc Baranya
pármegye főispánja,
balról Vass József népjóléti
miniszter.

Az az éjszakai út, amelyet Kolozsvártól Budapestig megtettek és a jövő terveiről beszélgettek, elégséges volt arra.

Ugron Gábor, ki a harmadik útitárs volt és kit barátság fűzött Károlyihoz, azt mondta:

– Én nem kételkedem Károlyi jóhiszeműségében, de környezete rettenetes. Csakhamar vezetett vezér lesz. A sok bolond között ő is elveszti az eszét. Egyelőre csak az aspiránsok, kimaradottak, vagyonra vagy dicsőségre szomjazók környezik. Azután jön a forradalom szokott útja.

Mindegy, a forradalom kitört. Kődös, borult nap volt az október 31. napja. A reggel foglalkozásuk után siető álmos embereknek lármázó, lövöldöző automobilos hírnökök adták tudtukra a nagy eseményt. Alig volt valami csoportosulás. A minden forradalmak kész statisztái csak lassan gyülekeztek. De csakhamar tömegekké verődtek, ordítózás, lövöldözés tölti be az utcákat. A parlament előtt a forradalmi kormány hadügyminisztere, egy iszákos ezredes szónokol a megrokkant tisztikar előtt. Leszerelni a katonaságot!

– Nem akarok több katonát látni!

A szegény Magyarország gyalázatban, elaléltan feküdt. Nem volt ki segítsen rajta. Mindenki tájékozatlan, roppant zűrzavar. A rendőrség felesküszik a forradalomra, itt is és az egész bürokráciában kapkodás és bomlás. Soronkívüli előléptetések, ranglisták lobogtatása jobban érdekli az állam gépészeit, mint a magyar sors.

Alkalmi lapok kiáltó címeikkel dicsőítik a forradalmat és annak vívmányait. Notórius frontkerülő katonák rendelkeznek, hosszúhajú forradalmárok esengenek, majd követelőznek állásokért, de megelégszenek a minisztertanács által kiutalt pénzjutalommal is.

Mily rettentő kép!

Garami egész oldalakat szentel emlékirataiban a forradalom parazitái és törtetői felsorolására. Egy csomó fiatalember bukkant elő, mint a süllyesztőből, hervadhatlan érdemeiket adták elő, hősei voltak a forradalomnak, fenyegetőztek, végül állást és pénzt kértek. Csernyák Imre, a később Tisza-gyilkosságért elítélt százados repülőminiszter akart lenni, mások külföldi képvisleteket akartak vállalni.

Ha az objektivitás nem mindig erénye e leírásoknak,

tudjuk mindnyájan, hogy nagy egészében így volt. Saját párthíveit sem kíméli Garami. Landler belügyi államtitkár, Varga miniszter akart lenni, nem lehetett, tehát bolsevik lett. És a többi kétes alak, mondja Garami, a sikkasztó Kún Béla, Alpár, Vágó, Rudas, orosz pénzzel vesztegettek és szervezték a bolsevizmust.

Jönnek a szenvedő, küzdő katonák, kik azt sem tudják mi történik itt, mi vár reájuk. Úgyes kezek fegyverzik le őket és szállítják tovább. Az utca csöcseléke gúnyos kiáltás sokkal fogadja őket. A tisztok az önálló nemzeti hadsereget éltetik, de azalatt gyakorlott forradalmi kémek ellenök lázítják fel az utcákon csatangoló katonákat. Minden kísérlet tiszt szászadok alakítására, meghiúsul.

Íránytalanul, árbocát veszítve hánykódik a hajó a rettentő viharban.

És a forradalom bálványa mindezt nem látja. Még nem érzi a felelősséget, nem retteg a jövőtől.

Lírai hangokat penget e nagy nap élményeiről. Meghatott sorokat szentel a forradalom hajnalának emlékirataiban.

Mily naivitás, mily tájékozatlanság és mily önámítás.

— Amikor a várkert lépcsőjére léptem, gyönyörűen ki-sütött a nap. Ez a lassú séta a várkert lépcsőin, ez legszebb emlékem a forradalomból. Ez és a kápolnai nap, amelyen a Károlyi-földet a magyar népnek elosztottam.

— Tekintetem házunkat kereste. Ez a ház Pest szíve. Negyvennyolcban is, most is, hogy lüktetett benne a forradalom!

Van egy régi definíció, amely szerint a királyság oly kormányforma, melyben az egész nemzet egy személyt figyel, ki érdekes dolgokat mond; a köztársaság oly kormányforma, melyben e figyelem megoszlik többek között, akik mindnyájan érdektelen dolgokat művelnek.

A köztársaság a nemzeti tanácsokkal hígította fel a kormányt. A városháza nagyterméből kormányzott és esketett fel, a götög demagógokhoz hasonlóan, kik cserép-szavazatokkal döntötték el az állami ügyeket.

Bethlen az időben egy szűkkörű polgári szervezkedésen a helyzetet így jellemezte:

— Itt politikai hatalomért foly a harc, a tömegekkel a tömegekért. A léha irodalom és léha költészet olyan vezetőket teremtett, mint ezek. Régi bűnök ezek.

— Károlyin fordul meg minden. Aki magán tud uralkodni – másokon is uralkodhatik.

— De, s itt jellegzetes futó mosoly jelent meg az arcán, attól tartok, hogy Károlyi igen magasra kúszott fel egy fára és másképp nem tud leszállni róla, csak ha a fát kivágják. A népszerűség néha öl.

Képpiselői Program-
beszéd HódmezőPásárhelyt.

ÜRES ZSÁK, MELY MEG NEM ÁLL

XVIII. FEJEZET. *Károlyi felveszi a köztársasági elnöki címet. – Leszerelik a hadsereget és felszerelik a dologkerülőket. – Aki önmagát égeti el. – A polgárság szervezkedni próbál. – A székely hadosztály. – A csordaszellem. – Szervezkedés a rombolásra. – Bethlen kétszer is figyelmeztet a bolsevizmus veszedelmére. – A hullámok összecsapni készülnek Károlyi felett.*

KÁROLYIRA kell alkalmazni azt a mondást, amit Franklin írt meg a „jó Richárd” zsebkönyvében:

– Üres zsák ő, nem képes megállani.

Az utca már nem ünnepli. Ijedt arcok veszik körül.

Leszerelte a hadsereget és nem vette észre, hogy könnyörtelen ellenséges koalíciók kívánják Közép-Európa szétrombolását, hogy a közeli népek éhes martalócai ellentállás nélkül harapnak bele a magyar földre.

Az államigazgatás nagy gépezete mint üres cséplőgép zakatolt, csépelte a szalmát. Üresfejű népvézerek államférfiúi pózban utaztak Svájcba békét közvetíteni, hol senki sem állt velök szóba, sürgönyöket küldtek Wilsonhoz. Gyártották a „néptörvényeket”, melyek a szétvert parlament megkerülésével készültek, de életbe nem léptek, mert újabbak jelentek meg gyors egymásutánban.

A világháború minden hullarablója ott tolongott a fórumon.

Károlyi egyik napról a másikra köztársasági elnöki címet vesz fel. Nem használ már ez sem.

Emlékirataiban elbeszéli egyik kihallgatását Károly királynál.

– Az urak óvnak öntől. Azt mondják, hogy ön a köztársaságot akarja. Igaz-e ez? – kérdezte a király.

– Biztosíthatom Felségedet, hogy ez rágalom! Elmondja, hogy Andrássy csak az esetre akart beleegyezni az ő miniszterelnökségébe, ha megesküszik arra, hogy nem akarja a köztársaságot.

Ő talán nem is akarta, – de az események sorsában tétován, megzavarodottan áll a hallucinálók ordító csoportjában. Viszi az áradat.

Egy párizsi elmeorvos 1871-ben a párizsi forradalmat „folie obsedionale”-nak nevezte el. Az ostromlott párizsiak lelkiállapota volt ez.

A mozgósított nemzetőrség dolgozni nem akart többé,apidíjait követelte és hallani sem akart a leszerelésről.

Károlyi leszerelte a hadsereget, de felszerelte az utca dologkerülőit. A társadalom erői szétszóródtak. A munka hierarchikus megoszlása helyébe az egyenlőség lépett. Mindenki – mindenkinek parancsolt.

A jövő reménytelenebb volt, mint valaha.

Károlyit eléri sorsa, önmagát égeti el.

Bethlen István fent van a fővárosban. Tombol a frázistenger, szúklátóköri egyének, egyen súlyt veszített energiák kiáltoznak a mentő után.

Bethlen azt mondja:

— Tisztában vagyok a helyzettel. Haladunk a szélsőségek felé. Ki tudja, hol állunk meg?

— Én régen látom ezt a veszélyt. Társadalmunkban régen benne van a méreganyag. Most pusztítani fog.

— Egyesíteni kell a mérsékelt és nemzeti elemeket. Kísérjük meg a lehetetlent.

A parlamenti pártok vezető embereit összehívta, összegyűltek a politikai élet akkori képviselői a Ferenciek-terén lévő keresztény pártklubban. Tormay Cecil vezetése alatt egy nagy csoport magyar asszony is megjelent.

– A polgári pártokat össze kell fogni, mondta Bethlen megnyitó beszédében. Cselekedni kell. A kormány erőtlen, tekintélyét napról-napra veszíti. Meg kell akadályozni, hogy a fejtelenség legyen úrrá felettünk. Csak magunktól várjuk a segítséget. A győztes ellenség érdeke az, hogy itt a legnagyobb zűrzavar legyen.

Valóban, Garamit már túllicitálja Kunfi, ki már alkudozik a szovjetkiküldöttekkel, Kun Bélával és Szamuelyvel.

Pallavicini György örgróf megvásárolja a Déli Újságot. Ellen akar állani a szélsőségeknek. Ehhez a sajtó nyilvánossága kell. Ellenforradalommal vádolják, fenyegetik

Czettler Jenővel, Meskó Pállal és Zoltánnal egyetértve Nagyatádi Szabó Istvánt végleg oda akarja sorakoztatni a polgári pártokhoz.

– Ha nem megy, mondja Meskó Pál mosolyogva, már itt van a másik Szabó István.

Hegedűs Lóránt, a két Kornfeld, Pál és Móric, Biró Pál, Chorin Ferenc, Nagyatádi Szabó István és Sebess Dénes a budapesti polgárságot akarják összehozni. Nem sikerül. Egy nagygyűlés előkészületei sikertelenek maradnak.

A menekült erdélyiek, egyetemi hallgatók, katonák, Ugron Gábor kezdeményezésére szervezkednek. Jancsó Benedek, Sebess Dénes állanak a mozgalom élén.

Gróf Bethlen István
miniszterelnök Kapos-
várott. Gróf Hoyos Miksa
beszámolójára megy.

LESZ-E A SOK KISPATAKBÓL F O L Y Ó ?

XIX. FEJEZET. A székely hadosztály felfegyverzése. – Somssich László akciója. – Bethlen beszéde az OMGE-ban. – A Károly-párt gyűlése a Vigadóban. – Az erdélyiek tiltakozó gyűlése. – Pogány ellenséges magatartása.

BBETHLEN István itt is résztvesz a szervezés munkájában.

A székely hadosztályt akarták felfegyverezni. Ez a csoportosulás volt az egyetlen akkor, amely a haza védelmét hangoztatta.

A legnagyobb titokban léptek érintkezésbe a vezetők Friedrich István hadügyi államtitkárral. Ő rövid úton harminc milliót adott át a székely katonák zsoldjára és felszerelésére. Körülbelül 7000-8000 főnyi székely katona állott szembe az oláh előnyomulással.

Somssich László gróf vezetése alatt az Országos Gazdasági Egyesület is szervezkedett. Bethlen itt is megjelent.

A kishitűség és lemondás ellen szállt síkra. Felfedte a veszélyt, mely abban csúcsonylik ki, hogy tervszerű izgatásai a birtokososztály ellen uszítják a hazatérő katonákat.

A polgári társadalom kábultságából felocsúdott. De

már késő volt. Forradalmi csoportok alakultak. A Pesti Hírlap nyomdáját szétverték. Egyenruhás ordító sihederek rohanták meg a hadügyminisztériumot.

Itt látszott, hogy az a kérdés, meddig mehet el a demokrácia a szabadságtörekvésekben, elsősorban népnevelés kérdése.

A népakaratot képviselő többség rövidlátó, politikailag iskolázatlan és önző. Akkor, midőn a legnagyobb önfegyelmet követelte a kor mindenkitől, önuralmát veszítette el.

Rousseaut tekintik a francia forradalom vívmányai atyjának.

De hol van az egyéni szabadság idealizálása. A „demos” dicsérete hangzik minden utcasarkon. A tömeg uralkodik már a csordaszellem minden veszedelmével.

A mai államférfiak alkalmazkodjanak az új korhoz, hirdették a nemzeti tanácsban. Az egyéni szabadság, munkaszabadság, parlamenti felelősség elve átalakulóban. Meg kell ezt értetnünk a néppel.

A nép azonban semmit sem értett meg, hanem szervezkedett a rombolásra. A kormányzat nem volt egyéb, mint összevissza hangzó és gyáván eltúrt parancsok tömkelege. Károlyi és pártja a Vigadóban nagy gyűlést hirdetett.

Tomboló sokaság fogadta a szónokokat.

Bethlen is ott volt. Egy oszlop mellett hallgatta a vad frázisokat.

– A régi rossz italt új butéliákban adják be, mondta távozóban. Ez a baj, hogy a nép hiszékeny és szenvedélye a változtatás. Ettől várja sorsa javulását. De a változás még nem haladás!

Ábrahám Dezső, ki akkor már lemondott igazságügyi államtitkár volt, azt mondta elmenőben:

– Mi vagyunk a zsirondisták. Minden forradalom sorsa ez. Ha nem elég erős, – hogy rendet teremtsen, – saját vesztét készíti elő.

Bethlen elmondta, hogy egy memorandumot adott át Vyx ezredesnek, a franciák Budapestre küldött katonai megbízottjának.

– Figyelmeztetem, – úgymond, – a bolsevizmus veszélyére. Pontos napot írtam meg neki, amikor itt a proletárdiktatúrát ki fogják kiáltani.

Majd hozzátette:

– Ugyanezt az angolokkal is közöltem. Cunningham ezredes kezeiben van. Vakságuk érthetetlen.

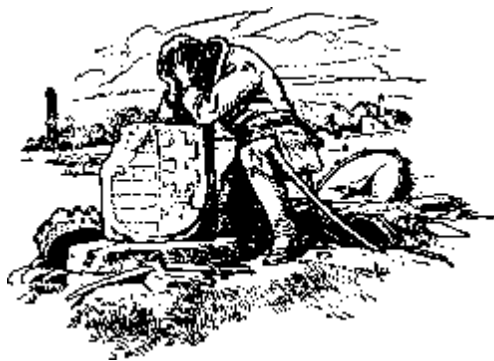
A székely egyesület nagy tiltakozó gyűlést hívott össze, amelyben az oláh betörés megakadályozására hívta fel a kormányt.

Bethlen István vezetésével ott volt az egész erdélyi származású budapesti társadalom. Fiatalemberek indultak el a Csúcsán álló székely hadosztályhoz.

Ekkor már a székely hadosztály elfoglalta a Nagybánya, Csúcsa, Zámon át húzott demarkációs vonalat. Kratochwill ezredes parancsnoksága alatt állott, hiányos ruházatban és 4-6 fokos hidegben. Itt Budapesten Pogánynak, a katonatanácsok kormánybiztosának állandó ellenségeskedése sok nehézséget okozott. A kiutalt fegyverek kiadását megtagadta, ágyúkat nem adott, mikor a katonák maguk rekvirálták, az ágyúk irányzóeszközeit leszereltette és ellopatta, a leindított fehérneműt visszaszállította.

A székely katonák ott állottak a fronton és megállították az oláh előnyomulást.

A budai miniszterelnökség palotájában dideregve húzódott össze egy férfi. Statisztája már csak a forradalomnak. A hullámok készülnek összecsapni feje felett.

A kabinet új tagjai a Királyi palota udvarán a miniszteri eskütétel után.

Bethlen István gróf, Térffy Béla, Klebelsberg Kuno gróf, Kállay Tibor, Mayer János.

OSZTOZKODÁS A HALOTT KÖNTÖSÉN

XX. FEJEZET. *A Jászi-féle román tárgyalások Aradon. – Megalakul a román nemzeti tanács. – Kristóffy képzeldése. – Isopescu Grecul és Vajda-Vojvoda Sándor nyilatkozata. – A román követelések. – A román csapatok bevonulnak Erdélybe. – Bethlen újból figyelmezteti Vyx ezredest. – Teleki Pál készül a béketárgyalásokra. – Az új demarkációs vonal.*

A várni tudás a legnagyobb művészet. Az idő széles mezejét kell áthaladni, mielőtt egy alkalom központjába jut a vándor.

– Mi és az idő szövetségesek vagyunk, – mondta Vajda Sándor román képviselő egy beszédében.

Íme az alkalom megérkezett.

A kormány nagy egyezkedést harangozott be a román pártokkal. Színhely Arad.

Közben Urmánczy Nándor csapatot toboroz. Bátyja kastélyát ostromolja az oláhság Jósikafalván. Lemegy, szétveri őket. Közben halottak és sebesültek vannak.

Rettentő felháborodás a román vezetők között. Jászi kétségbeesetten újságolja az esetet, a paktum sikerét félti.

Bethlen István gróf semmi vonatkozásban nem vett részt a Jászi-féle román tárgyalásokban.

A radikálisok lapjaik útján állandóan a legdurvábban

támadták. Oly világnézeti szakadék választotta el a világháború eme vakmerő hiénáitól, hogy mindenképen morális képtelenség volt résztvennie bármiféle akcióban:

— A román kérdést nem itt oldják meg – mondta Bethlen több ízben. A magyarországi román vezérek szerepe lejárt, Románia és a nagyhatalmak lépnek előtérbe.

— Végzetes szerencsétlenség önként lemondani bármiről.

Közben megalakult a román nemzeti tanács több helyen. Kolozsvárott, Aradon, Temesvárott, sőt ideig-óráig itt Budapesten is.

Nagy kísérettel utazott le Aradra Jászi Oszkár, az ottani román tanács felszólítására, amely 26 vármegye impériumának azonnali átadását kérte.

Bethlen a Tisza-féle paktum tárgyalásait bírálva hibáinak vélt minden egyezkedést.

Itt azt mondta:

– Meg nem engedhető, hogy a magyar állam hatáskörének, szuverenitásának körébe tartozó kérdések széles mezején alkudozásokat folytassunk a polgárok egy részévei, mert hiszen ez oda vezet, hogy annak az államnak, mely ily alkudozásokat folytat, nem lehet tekintélye sem befelé, sem kifelé, mert hiszen azt a látszatot és hitet ébreszti úgy a polgárok egyes csoportjában, valamint a külföldön is, hogy az ország némely körei az állam elismertetését feltételekhez kötheti; és ha eleinte talán enyhébb feltételekhez kötik az állam elismertetését, igen hamar elkövetkezik az az idő, amikor ezek a feltételek mind súlyosabbakká válnak. Végeredményben ez olyan állapotokra vezet, mint amelyeket láttunk már, hogy mindenkinek volt befolyása az állam kormányzására, csak éppen azoknak a faktoroknak nem, melyeket az alkotmány erre a célra kijelölt.

Ugyanez a helyzet ma is.

A román nemzetiségi vezérek a forradalom közvetlen kitörése előtt Bécsben tartózkodtak. Nyugodtan és dolgaikban biztosan várták a fejleményeket. Ismerték Románia 1916. évi szerződését, közölték velük a Wilson hozzájárniását. Az, hogy Maniu Gyula és Vajda Sándor, ha a népkormányban tárcát ajánlanak nekik, megakaszthatják az összeomlást, hogy ekkor sem a román, sem a tót elszakadási nyi-

latkozatok nem kerültek volna felolvasásra a magyar parlamentben, mint ezt Kristóffy állítja, nem egyéb képzelődésnél.

Lebecsülése azoknak a történelmi erőknek, melyek az elszakadáshoz vezettek.

A monarchia bomlása az osztrák parlamentben vette kezdetét. Itt olvasta fel Isopescu Grecul a románság névében nyilatkozatát, október 7-én.

– Az osztrák-magyar monarchia négymillió románsága követeli, hogy a monarchián belül külön államisága legyen. Annál inkább követelheti, mert ez új szövetséges állam a legnagyobb vonzóerőt fogja gyakorolni a román királyságra és azt a monarchiához való csatlakozásra fogja ösztökélni. Ily módon összhangzásban is maradunk eddigi magunktartásával, amely szerint sohasem törekedtünk a monarchiából való kiválásra, hanem államiságunk megőrzése mellett a monarchiához való csatlakozásra.

Isopescu Grecul ekkor még szilárdan állott a Popovici Aurél és Ferenc Ferdinánd trónörökös álláspontján, mint rendületlen híve a Habsburgok kormánypálcája alatt megalkuló Dákoromániának.

Károly király az osztrák örökös tartományok föderatív alakulásához járult hozzá.

Két nappal azután, október 18-án, hogy IV. Károlynak manifesztuma megjelent, Vajda-Vojvoda Sándor a magyarországi román nemzetiségi párt nevében a magyar parlamentben nyilatkozatot olvas fel, amelyben kijelentette, hogy a magyarországi román nép, mint nemzet élni kíván azzal a jogaival, hogy minden idegen befolyástól mentesen önmaga határozhassa meg állami elhelyezkedését, mert a magyarországi román nemzetnek a maga területén való állami elhelyezkedéséről nem határozhat senki más, csak a saját nemzetgyűlése.

Nemzetiségi autonómiák konföderációs autonómiája volt Jászi programja és a Károlyi-forradalom programja is. Ezt, – mondják ők, – el tudták volna fogadtatni a nemzetiségekkel.

Elismeri ugyan Károlyi, hogy a románoknál a nehézségek nagyobbak voltak.

– Mögöttük állt már egy román hadsereg.

A románok rendkívül tág autonómiát követeltek Erdély

Gróf Bethlen István
Derecskén. Zsilinszky
Endre megválasztása
érdekében beszédet tart.
Mellette balról nagyatádi
Szabó István, jobbról
Zsilinszky Endre, Zsirkay
János, Görgey György,
Petri Pál, Scitovszky
Béla és Gömbös Gyula.

számára, „amely autonómia sokkal lazábban függött volna össze az anyaországgal, mintsem mi kívántuk”.

De komoly volt-e a tárgyalás? Megelégedtek volna-e a románok ily részletsikerrel?

A háború kitörése pillanatától kezdve a lesben álló Románia kielégítése sürgős jelentőségre emelkedett. Mikor 1914. év őszén az orosz invázió fenyegette Magyarországot, Németország már követelte, hogy mondjunk le Erdély Romániával szomszédos vármegyéiről – a mellettünk való beavatkozás fejében.

Vagy megelégedtek volna Filipescu, az akkor már Bukarestben lázító Lucaciu és Goga Erdély néhány vármegyéjén veii? Le lehetett volna ezt a népmozgalmat szerelni Erdély hevenyészett autonómiájával?

Ezidőben köztudomású volt Vajda Sándor szerepe a német kormánynál az autonómia érdekében. Féltreismerése a román nemzetiségi kérdés Janus-arcának azt hinni, hogy Romániát fel lehetett volna tartóztatni útján.

Az egész Jászi-féle aradi tárgyalás érthetetlen szemfényvesztés volt tehát.

Aradon már román tiszti gárda alakult, a király rendeletére hivatkozik, amely szerint bármely nemzeti tanácshoz csatlakozhatnak. Goldis kijelenti, hogy 26 vármegyés imperiumot követelnek. Ott vannak: Apáthy, Teleki Arvéd, Somló Bódog, Vincze Sándor, Neugeboren Emil, Jászi, Bokányi, Ábrahám Dezső, Pap Csicsó, Goldis, Erdélyi János. Jászi svájci minta szerinti homogén „blokkokat” javasol nyelvterületekké alakítani. Székely, szász impérium is lenne. Statisztikai szakértők is tárgyalnak.

Üres fecsegés.

Mialatt itt tárgyaltak, a román csapatok bevonultak Erdélybe.

Garami elmondja, hogy egy ízben Erdélyi János román kormánybiztos Budapesten felkereste, akivel beszélgetés közben rátértek szomszéd államokra, melyek beljebb nyomultak és a románok semmibe sem véve a fegyverszüneti szerződést, fojtogatták a megmaradt Magyarországot.

– Kedves miniszter úr, – mondta Erdélyi, – hogyan lehettek önök oly naivak, hogy azt hitték, hogy azt a szerződést mi csak egy pillanatig is respektálni fogjuk!

Budapesten nagyhangú, sületlen fogadkozások között nőtt a zűrzavar.

Bethlen folytonos összeköttetéseket tartott a bécsi angol megbízottakkal és Vyx francia ezredessel.

Egy ízben ezt beszélte el:

– Figyelmeztettem Vyx ezredet, hogy a magyarság köré vont gazdasági blokádnak kegyetlen és észszerűtlen. A főváros kiéheztetése és a román csapatok előnyomulása teljes társadalmi felfordulást fog okozni. Ez intézkedéseket csak úgy értjük meg, ha itt az önök érdeke tényleg az anarchia.

Március 17-én feloldották a blokádot, mikor már bizonyos volt a bolsevizmus kitörése. De megérkezett az újabb inzultus. A Vyx-féle új demarkacionális jegyzék.

Bethlent ez időben Teleki Pál felkereste Kossuth Lajos-utcai lakásán. Egy kis szűk szobában volt, félig betemetve könyvekbe és térképekbe. Teleki Pál az egész forradalom ideje alatt készült a béketárgyalásokra. Ekkor készítette el híres etnográfiai térképét is.

– Majd csak megjön az eszük, – mondta Teleki a legnagyobb hidegvérrel, a vad tumultus idején. – Valakivel csak fognak tárgyalni a békéről. Készen kell hogy legyünk. Bethlen a térkép színes kockáit nézegette.

— Mi újság?

— Az, hogy Eszterházy Mihály most jött meg Svájból és azt beszéli, hogy ott az antant?diplomataik között nagy a félelem a bolsevizmustól. Károlyi túlságosan gyorsan sodródik a szélsőségek felé.

— Hát akkor mit akarnak a blokáddal, miért nyomulnak a románok beljebb? Miért növelik a zavart?

— Mert az új demarkacionális vonal, ezt a hírt hozta Eszterházy, végleges. Károlyi le fog mondani.

Bethlen sokáig hallgatott, beszéli látogatója. Egészen elhalványult. A szobában egész sötét lett, ködös, szomorú februári este. Az utcáról felhallatszott a forrongó, meghasonlott, lázbeteg Budapest moraja.

– Igen, – mondta Bethlen, – vége mindennek. Az osztozkodás már megkezdődött a halott köntösén.

M I N D E N A M I É N K

XXI. FEJEZET. Bethlen Vyx ezredsről. – Budapest blokád alatt. – Kétszínű játék Magyarországgal. – A szövetségesek átlépik a demarkációs vonalat. – Kolozsvár, Nagyvárad és Arad kiürítése. – A német-francia példa megismétlődése. – Készítik az egyoldalú békét. – Bizalmas feljegyzések a béka kötés előtt. – Engedélyezik a román csapatok bevonulását Budapestre. – Miért adta át Károlyi a hatalmat a kommunistáknak? – A hatalom átadásának tragikomikus jelenete. – Bethlen a szociális forradalomról.

A Budapesten szervezkedni kezdő polgárságot – a francia burzsoázia katonája nem támogatta eléggé.

Bethlen szakadatlan figyelmeztetései, kérései meghallgatásra nem találtak. Ma Julier, a vörös hadsereg vezérkari főnökének emlékirataiból tudjuk, hogy a franciák fegyveres erővel alig rendelkeztek, a csapatok szellemét féltették.

Bethlen Vyxet így jellemezte:

– Derék francia katona, – de büszke és elbizakodott. Több benne a szándék, mint az elhatározás. Nem bírom befolyásolni vagy meggyőzni.

A francia história professzora, Pons, elbeszéli a párizsi júliusi forradalom egy anekdotáját.

A barrikádozókra lövöldözték a citoyenek a X. Károly svájci testőreit, nem sok eredménnyel.

Egyszerre megjelenik Chodin-Duclos nevű diák, kira-

A miniszterelnöki palota erkélyén. Bernolák Nándor, nagyatádi Szabó István, Belitska Sándor, Ráday Gedeon gróf, Bethlen István gróf, Bánffy Miklós gróf, Hegedűs Lóránt, Tomcsányi Vilmos Pál, Vass József, Hegyes-halmy Lajos.

gadja egy forradalmár kezéből a fegyvert és egymásután két svájcit lő le, – azután visszanyújtja a puskát.

— Miért nem folytatod, – kérdi a polgár.

— Mert nézeteimmel ellenkezik, én royalista vagyok.

— Én francia polgár vagyok, mondja a francia ezredes és ügyes mozdulattal agyonlövi a budapesti polgárságot.

Vyx ezredes a győztes antant katonai missziójának főnöke. Kísérete néhány fekete katona. De francia és büszke a győzelemre. Csak a franciák győzelmét ismeri el, ők az amerikai csapatok nélkül is győztek volna.

És itt őrt áll Budapesten, míg odalent Bukarestben Berthelot tábornok szervezi újra a szétvert román hadsereget.

Magyarország leigázásának pontos terve készen van. A magyar hadsereget teljesen leszerelni, útnak indítani a román hadsereget, mert – amint Julier vörös hadsereg vezérkari főnöke mondja – a francia csapatok fegyelme abban az időben annyira meglazult, hogy ők minden kockazattól visszariadtak. Ultimátumai egymást érték.

A román hadseregben Berthelot tábornok képviselte a francia haderőt. A magyar fegyverszüneti bizottság hivatásos jelentései tiszta képet adnak arról a kétszínű játékról, amit a fegyverszünet jelszava alatt Magyarországgal játszottak a győztes hatalmak.

A belgrádi fegyverszünet a Maros-vonalat jelölte ki demarkációs vonalként. Már december 16-án Berthelot tábornok Vyx ezredes útján további előnyomulást jelent a magyar kormánynak, mert a Maros-völgyéből és Kolozsvár vidékéről rossz hírek jönnek.

Presan román tábornok ezt hirdeti:

– Kolozsvár vidékéről és a Maros völgyéből minden nap újabb és újabb riasztó hírek érkeznek arról, hogy ott a román parasztságnak sem élete, sem vagyona nincs többé biztonságban. Ez új helyzettől készítette, a szövetségesek elhatározták, hogy átlépik a demarkációs vonalat és előnyomulnak egészen a szatmárnémeti-nagykároly-nagyvárad-békéscsabai vonalig. A román csapatok elkerülendő minden hiábavaló vérontást, érintkezésbe léptek az ellenség parancsnokságával, hogy tudomásukra hozzák ez újabb rendelkezéseket.

Vyx alezredes még arról is értesíti a magyar fegyverszüneti bizottságot, hogy erre vonatkozóan Henry tábornoktól, a magyarországi antant haderők parancsnokától semmi értesítést sem kapott, bár ő képviseli a tábornokot. Azonnal távirati úton fog neki jelentést tenni. Addig is azonban kéri a kormányt, hogy a hiábavaló vérontás elkerülése végett parancsolja meg a magyar csapatok parancsnokainak, hogy ne álljanak ellen a román csapatok mozdulatainak és semmi szín alatt se tüzeljenek rájuk. Hasonló parancs adatott ki a román csapatoknak is, hogy ha meg nem támadtatnak, ne használjanak fegyvert.

Ugyanaznap a magyar kormányt az erdélyi magyar csapatok parancsnokai is értesítették a román kir. csapatok megkezdett előnyomulásáról.

December 18-án Vyx alezredes Berthelot tábornoknak a következő táviratát közölte a magyar kormánnyal:

– Hogy minden összeütközés elkerültessék a magyar és román csapatok között, felkérem: parancsolja meg a magyar csapatoknak Kolozsvár kiürítését. Ezt a várost, mint fontos sztratégiai pontot, rendeletemre román csapatok fogják megszállani.

December 23-án Vyx alezredes arról értesítette a magyar kormányt, hogy Berthelot francia tábornok nemcsak Kolozsvár kiürítését követeli, hanem a Kolozsvártól nyugatra eső területet is, egészen a Máramarossziget-Nagybánya-Szatmár-Nagykároly-Nagyvárad és Arad között húzódó újabb demarkációs vonalig.

Így fokozódik ez napról-napra.

A legújabb demarkációs vonalat azonban már elszánt haderő tartotta megszállva. Az Erdélyből a román haderő elől visszavont kis helyőrségekből, főképen önkéntes jelentkezőkből 7000-8000 főnyi székely állott őrt. Ezt a haderőt minden módon lehetetlenné kellett tenni. Budapesten is mindjobban szervezkedésnek indult a polgári társadalom. Egy nemzeti kormány, melynek egy erősen nemzeti érzésű hadtest áll rendelkezésére, veszedelmes lehetett volna a román-cseh és szerb törekvésekre. A francia protektor kegyetlen szerepre szánta el magát. Fokozatosan nagyobb darabot metszett le a nemzet testéből, beljebb és beljebb szorította a gyűrűt, mely nemcsak csökkentette a védeke-

zés lehetőségét, de folyton gyengítette a nemzeti szervezkedést és fokozta a társadalom bukását.

Így történt ez ötven év előtt az ő, Franciaország megaláztatása is. A német gyűrű és a párizsi kommün épp így fojtogatta. Épp ily kényszerhelyzet elé állítva ültek vele le a békeasztalhoz.

A francia hadsereget megverték, Bazain körülzárva Metzben, a császár detronizálva. A francia kormányférfiak, hogy Európa előtt a nemzettel szentesítsék az új államformát, választatni akartak.

Ekkor Bismarck halomra döntötte e terveket. Ultimatumban követelte a front visszavonását, erősségek átadását, Elzász-Lotharingiát, fegyverszünetet és ez alatt megejtendő választásokat.

E megalázás úgy hatott, mint a korbácsütés. Párizs a legvégsőig vitt ellentállásra szánta el magát.

Ekkor írta Chambord gróf, a francia trónkövetelő:

— Miféle kormány fogadhatna el ilyen feltételeket – és hogy remélhetné azután, hogy megállhat lábán egy így meggyalázott nemzettel szemben!

— Ilyen áldozatot követelni Franciaországtól – írja Taine – annyi, mint egy anyát arra kötelezni, hogy adja oda gyermekét, a természet és lelkiismeret törvénye ellenére.

Franciaország igazságtalansága szembetűnő. Ez az ország, amely Szedán után éppúgy belejutott az államkormányzás anarchiájába, ellenkormányok és parallel-kormányok zürzavarába, mely a monarchia restaurációját követelte, – de bár nemzetgyűlésének többsége elhatározhatta volna, – mégis felfüggesztette elhatározását Bordeauxban, Franciaország helyreállításáig. Franciaország, mely olthatatlan fájdalommal gyászolta Elzászt, most hidegvérrel állott a gyűlölködő magyar szomszédok élére, a tökéletesen azonos balsorsban vonagló Magyarországgal szemben.

Románia Franciaország támogatása nélkül, az antant nyílt és hivatalos tilalma ellen sohasem mert volna bevonulni Budapestre.

Mialatt a szegény Magyarország körül erős hurok van tonva, azalatt Párizsban a békét készítik elő egyoldalúlag.

Magyarország el van zárva a világtól. Vállalkozó kül-

Bethlen Miskolcon.
A jobb sarokban
nagyatádi Szabó István
és Gömbös Gyula.

földi hírlapírók, idegen kalandorok jelennek meg. Ígéretnek és eltűnnek. A fájdalmas „Nem, nem, soha” visszhangját elfojtja a kommunista lázadás. A külföld és a győztes hatalmak szándékairól semmi hír.

Az „Epoka” című nagy román lap 1921 december 7-i számában leleplezéseket közölt a békekötés után arról, hogyan állapították meg a hatalmak Nagy-Románia határait.

E közlés hitelét emeli az, hogy az ama gyorsírói feljegyzésekből készült, melyeket – amint a lap sejtetni enged – egyik vezető tag csinált s bocsátott a lap rendelkezésére. A jegyzetek azóta megjelentek magyar nyelven is. Hitelességükhöz alig fér kétség.

Vyx ezredes jegyzéke a Berthelot-Bratianu közbelépése folytán keletkezett legfőbb haditanács döntése folytán jött létre.

Az említett feljegyzések szerint az erdélyi határok kérdésében 1919 február 174 ülésen határoztak. Alby tábornok, a vezérkar főnöke terjesztette elő a jegyzéket, mely szükségessé teszi a magyar-román csapatok közötti határvonalak megállapítását, hogy az összeütközések megakadályoztassanak. Érvényteleníteni kell a belgrádi egyezményt. „Nem lehet francia csapatokat küldeni, mert ezek nincsenek elegendő számban.” Végezzék a megszállást román csapatok. Indítványozza, hogy Franchet d'Esperey tábornok, kit a magyar fronton a fegyverszünet alkalmazásával bíztak meg, a magyar kormánnyal tudassa e határozatot; meg az új határokat állapítsa meg.

Tardieu, Sir Crowe, Laroche támogatásával ez meg is történik.

Ez volt az eredeti oka a kommün kikiáltásának.

Károlyi a közvélemény előtt egy nehéz vád súlyát viseli, önként juttatta a karhatalmat a kommunisták kezébe.

Károlyi azzal védekezett, hogy a Vyx jegyzéke mellett, mely új semleges zónát állapított meg, azt is kijelentette, hogy e határok politikai határok is lesznek. Ebből azt látta Károlyi, az antant hadszíntérré teszi Magyarországot. A termelési rendet csak a proletariátus tudja biztosítani és átadja ennek a hatalmat.

– Elröpült a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg! – mondta Kunfi kommunista népbiztos.

Károlyi később az Arbeiter Zeitungban leírja a hatalom átadásának körülményeit és felemlíti, hogy Ugrón Gábor útján Bethlen István is hozzájárult a kormányváltásnak ehhez a módjához.

Bethlen István elmondja e fontos állam jogi aktus történetét. Reávilágít Károlyi elhatározásának sokat vitatott hátterére.

Bethlen ezeket mondja:

— Ugron Gábor megjelent nálam azon a végzetes napon. Azt mondta, Károlyi Mihály küldte hozzám, hogy közölje velem azt az ultimátumot, amelyet Vyx francia ezredes adott neki. Azt is megüzente Károlyi, hogy csak két olyan utat lát, amelyre a nemzet ezzel az ultimátummal szembe léphet. Az egyik: hogy azonnal megalakul a tiszta szocialista kormány, melynek tagjait szocialistákból és kommunistákból állítják össze. Azonkívül rögtön szövetséget kell kötni Lenninnel és az országot a befejezett tényről értesíteni. Károlyi Mihály fölszólított, jelentsem ki a polgári pártok nevében, hajlandó lennék?e a dolgok ilyen irányban való fejlődését támogatni.

— Én e kérdésre másik kérdéssel feleltem: hogy Károlyi a szocialista-kommunista kormány megalakulása esetén továbbra is megtartja?e a köztársaság elnöki tisztségét-Ugrón Gábor azt felelte, hogy: Károlyi a helyén marad, ha a polgári pártok az említett alakulás esetén is támogatják. Erre megjegyeztem, hogy nem tartom magamat följogosítottnak a polgári pártok nevében való nyilatkozásra, a magam nevében azonban sohasem támogatnék ilyen kombinációt. Azt hiszem egyébként, hogy maguk a polgári pártok sem tehetnék, mindazonáltal szükséges lenne, hogy a polgári pártok maguk nyilatkozzanak, azért megkértem Károlyit, adjon hozzá módot a polgári pártoknak, hogy vele tanácskozzanak, annál is inkább, mivel a külső politikai kérdésekben nincsenek megfelelően tájékozva, tehát nem is foglalnak állást a szóban levő kérdésben. Mindez délelőtt történt. Károlyi gróf tehát már délelőtt tudott arról, amiről ma azt mondja, hogy csak délután közölték vele meglepetésszerűen.

— A délelőtti beszélgetés folyamán azt is megkérdeztem Ugrontól, mi lenne a másik út, mire azt felelte, hogy Károlyi szerint azonnal érintkezésbe kell lépni az antanttal, hogy a Vyx-féle ultimátum határidejét meghosszabbítsák. Egyúttal arra is meg kell kérni az antantot, hogy Budapestet megfelelő fegyveres erővel szállja meg azonnal.

— Kérdeztem Ugrontól, hogy Károlyi ebben az esetben is megtartja-e elnöki tisztségét, mire Ugron azt felelte, hogy nem. Ekkor azt mondtam, hogy azonnal felkeresem Vyx ezredest és megkértem Ugront, közölje szándékomat Károlyival. Én elmentem Vyxhez. Az ezredes azonnal kijelentette, hogy eszében sem volt az ország politikai határaitól beszélni, hogy sem ideiglenes, sem végleges határokról nem szólt egy szót sem. Ő katona és semmi köze sincs a politikához. Kifejtettem neki a bolsevizmus fenyegető veszedeelmét, amely Károlyi nyilatkozata szerint azonnal elköveti kezik és kértem, táviratozzon azonnal Parisba, hogy vonják vissza az ultimátumot, mert katasztrófát idézhet elő. Arra is kértem, hogy abban az esetben is, ha a magyar kormány elutasító választ adna, mondjon le mindenféle további konzekvencia levonásáról és hagyjon függőben mindent, amíg a politikai helyzet tisztulni nem fog. Vyx nemcsak ezt ígérte meg, hanem egy táviratot is mutatott, amelyet Parisba küldött. A távirat szövege teljesen kielégítő volt. Az est folyamán, abban az órában, amelyben Károlyi gróf megtartotta volna a polgári pártok tanácskozását, amit én indítványoztam, a polgári pártvezérek azt az értesítést kapták Károlyi titkárától, hogy az ügyet már elintézte és a tanácskozás elmarad. Ez a tiszta valóság.

Íme Károlyi, ki a tömegekre vélt támaszkodni, uralmát a demokrácia megsemmisítésére használta fel. A forradalom paródiáját készítette elő. Kormányzata már a kisebbség diktatúráján épült fel, képviseleti rendszer nélkül az összeomlott társadalom hulladékaira támaszkodva.

Mert a forradalomban nincs megállás. Sőt a szélsőségekben sincsen.

Parisban minden évben kivonul a munkásság a Père-Lachaise temetőbe, hol az 1871. évi kommünárdok aluszszák örök álmukat.

Gróf Bethlen István miniszter-
elnök Pécssett.

Jobbról tőle Tomcsányi Pál
igazságügyi miniszter, Rubinek
IstPán és Órffy Imre nemzet-
gyűlési képpiselők.

Balról Hegyeshalmy Lajos keres-
kedelmi miniszter, Vass József
népjóléti miniszter, gróf Zichy
Gyula pécsi püspök, TemesPáry
Imre, dr. Héjj Imre és Patacsy
Dénés nemzetgyűlési képpiselők.

Mindig megismétlődő jelenet az, mikor a kommunistákai szemben az anarchisták zajonganak. Újabban a „vive Leninel”-vel szemben a „vive Ravachol” hangzik fel, majd verekedés tör ki a két csoport között. Minden forradalom közös jellemvonása az, hogy a mérsékeltebbeket a túlzók falják fel.

A szocialisták között is számtalan az árnyalat, a burzsoá kispolgári szocializmus, a radikális, a demokrata szocializmusán át még hosszú út vezet a független szocialistáig vagy éppen a kommunistáig.

Az átmenetek egész rendszere az, melyet nehéz áttekinteni.

– Nem értelek, – mondja Károlyi Garaminak, ki kétségbeesik a hatalom átjátszásának hallatára. – Ha én szociáldemokrata lennék, nem esnék nehezemre megtenni a lépést a bolsevizmus felé.

Garami doktriner tiltakozását nem érti meg Károlyi. Talán nem is alap nélkül.

Bethlen István ugyanezt a véleményt vallja. A szocialista publicisztika, írók, államférfiak gondosan megvonják a határvonalat, de a gyakorlati élet mást mutat.

– Újkori Kronosz a szociális forradalom, mely felfalja gyermekét, – mondja Bethlen.

Évek múlva magyarázza meg ezt a felfogást. Akkor már Magyarország közjogi rendje helyreállott. Kétkamarás rendszert teremtett, melyben e kérdésről mond beszédet.

Mit mond Bethlen, mint miniszterelnök:

– A végcélok tekintetében a bolsevisták, kommunisták és a szociáldemokrácia között én különbséget nem látok. Mert mind a kettőnek végcélja a magántulajdon megszüntetése és a kollektív tulajdon életbeléptetése, a társadalmi osztálykülönbségek megszüntetése azon az alapon, hogy a polgári társadalom vagyonától megfosztva, proletársorba süllyesztessek, aminek természetes következménye azután az a diktatórikus hatalom, amely a szocializmusban, vagy a kommunizmusban kifejezésre jut. Rámutattam azonban arra is, hogy van a kettő között egy különbség, de ez a különbség nem végcélokban, hanem az alkalmazott eszközökben van. Mert, amíg a kommunisták és bolsevisták

nyíltan, bevallottan, erőszak alapján akarják céljaikat elérni, addig a szociáldemokraták a demokráciában is rendelkezés sűkre álló fegyverek segítségével, propagandaszabadság segítségével és mindazoknak a szabadságjogoknak segítségével) akarják elérni céljaikat, amelyek a demokratikus intézményeket és berendezéseket jellemzik. Már most én ezzel a megállapítással szemben azt mondtam, hogy benyomásom az, hogy a polgári társadalom a maga érdekeit nem jól fogja fel és kokettériát folytat egy olyan tannal, amely végcéljaiban mindenesetre odavezet, ahová a kommunizmus. Kifejtettem azt is, hogy a demokrácia eszközei valóban felhasználhatók arra, amire a szociáldemokraták akarják felhasználni, hogy végcéljukat, tehát a kommunistákkal azonos végcéljukat, elérjék, akkor igenis, nekem aggályom van a demokrácia azon berendezkedéseivel szemben, amelyek ezt lehetővé teszik és hogy azok a berendezkedések korrektúrára szorulnak abban az irányban, hogy ez lehetővé ne váljék. Ugyanakkor, amikor Noske elvtárs a berlini spartakuszokat és a kommunisták forradalmát katonai hatalommal letörte, ugyanakkor, 1918-ban, ezek a magyar szociáldemokraták, akik a demokráciára hivatkoznak: a bolsevistáknak vetették meg az ágyat ebben az országban. Azzal az eljárással az egyik oldalon, hogy előre is lábbal tiporták azokat a szabadságjogokat, amelyekre ők a demokrácia jegyében szoktak hivatkozni, ha másokkal szemben állnak, de amelyekről megfélemedkeznek abban a percben, amikor ők vannak a hatalmon és a másik oldalon azzal, hogy 1919-ben ugyanezek a szociáldemokraták egyesültek Kún Béla táborával, egy pártban ültek a bolsevistákkal és akkor megfélemedkeztek azokról a nagy elvi ellentétekről, amelyek közöttük az eszközök tekintetében fennállanak, amelyeknek segítségével végcéljaikat elérhetik.

De térjünk vissza Károlyihoz.

A hatalom átadásának tragikomikus jelenetének egyikét Herczeg Géza beszéli el.

Hírül hozzák Károlyinak, hogy lemondását és proklamációját már nyomják.

– Miféle lemondást?

– A gróf úr lemondását az elnökségről.

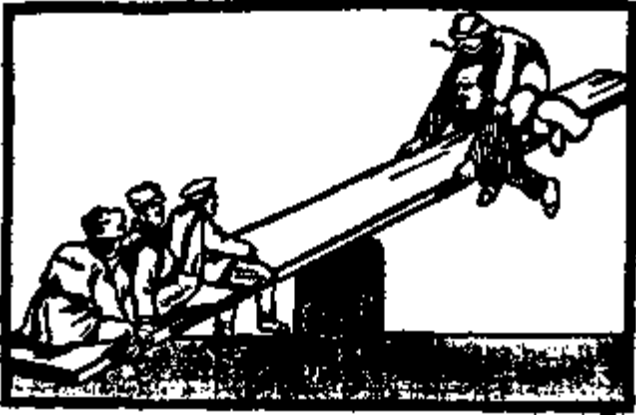
– Az isten szerelméért, hisz ez lehetetlen. Azt sem tudom, mi van benne.

Beniczkynél ült akkor Károlyi, mint Herczeg beszél, egy kis kurta bekecsben futkosott fel s alá.

– Akadályozza meg a közzétételt. Másképp akarom fogalmazni.

Már késő!

Az utcasarkon plakátok jelennek meg: Minden a miénk!

A Kisentente hintajátéka a magyarokkal.
Román élclapból.

BethlenIstván gróf
Szentesen. Mellette balra
Szabó Sándor
csongrádi főispán.

A SZÉKELY HADOSZTÁLY TRAGÉDIÁJA

XXII. FEJEZET. A forradalmi kormány a székely hadosztály ellen. – A székelyek fegyverük letételére kényszerülnek. – Véget ér a népek csatája.

ÁLL a fronton – szemben a román erősödő hadsereggel – a székely hadosztály. Előtte tűz, háta megett víz.

Agitátorok járnak soraikat, meg nem ingathatják őket. Pogány József későbbi bolsevik népbiztos vonul ki nagy kísérettel. Utána Ugron Gábor inti őket a haza iránti kötelességre. Egy percre sem tagadják meg hazájukat.

Helyzete kétségbeejtő.

A zsoldfizetés elmaradt. Az egyenruhák szakadozottak. Fegyverkészletük nem elégséges.

Utánpótlás nincsen.

– Bámulatos ez a székely csapat, – mondja Bethlen. – A világháború első pillanatától fogva tűzben vannak. Ma egyetlen megbízható nemzeti alakulat.

Tudják ezt az új rend őrei. Szép szóval, majd fenyegetéssel térítgetik. A vörös jelvény hiányzik sapkájuk mellől. Felelősségre vonják őket.

Budapestről bizalmas jelentések jönnek, hogy a bolsevik hadsereg meg fogja őket támadni, ha be nem hódolnak a vörös hadseregnek.

Üzenetet küldenek Budapestre, hogy ők készek a bolsevik uralom megdöntésére. El akarják foglalni Budapestet, új nemzeti kormányt alakítani az ügyek élére.

Ezt hamar megsejtik a kommün vezetői.

El akarják fogni a hadosztályt, vagy belekergetni a román hadsereg karjaiba.

Aradon székel Gondrecourt tábornok.

Bejelentik a tábornoknak, hogy mi a szándékuk. Biztosítékot kérnek, hogy a románok nem lépik át a semleges vonalat. Budapestet ők majd rendbe hozzák.

A tábornok ehhez hozzájárult. A franciáktól április 16-án hírnök jön az üzenettel.

Ugyanazon napon a román hadsereg váratlanul tárnadásba kezdett. A hadsereg hátában bolsevik bandák gyülekeztek.

Kratochwill ezredes a parancsnok. Őreá várt a feladat, hogy katonáit megmentse vagy felmorzsoltassa. Van egy harmadik út is, de erre senki sem gondol. A vörös hadsereghez nem pártolnak át.

Az ezredes kapitulál a románok előtt. Részletes feltetelek vannak írásba foglalva. Bukarestben és Kolozsvárt külön kiadások hirdetik a magyarok fegyverletételét. Nagy diadal ez, írják a román lapok, mert túlerőt győztünk le.

A legénység nagy része Brassóba kerül hadifogságba. Egy része nem teszi le a fegyvert, menekül. Átszöknek a Dunántúlra.

Mikor Horthy Miklós fővezér szervezni kezdi a nemzeti hadsereget, az elsők, kik fegyverbe állanak.

Mit is mond a székelyek kérelme, amit 1492-ben Ulászló királyhoz intéztek:

– Mi ezt az Erdélyt vérünk bőséges hullásával épen megtartottuk. Őseink vére Moldovában, Havasalföldön, Rác-, Bolgár-, Törökországban bőven omlott, úgyhogy vérünk-ből patakok folydogáltak; hulláinkból és csontjainkból hal-mok emelkedtek!

A székelyek letették a fegyvert, nincs többé, ki útját állja a román hadseregnek. A félrevezetett munkások ezrei

hullanak el a Tisza-Duna között. Dilettáns hadvezérek, vakmerő hazárdőrök intézkedésére.

Az 1919 augusztus 1. napján bevonult a román hadsereg Budapestre.

Tizenöt nappal előbb, július 15-én vonult be a szövetségesek győztes hadserege Párizsba, az Arc de Triumph-on keresztül. Egy ágyúlövés dördült el az Invalidusok nagy sírja közelében. Legelől jöttek a rokkantak, a háború nyomorékjai, utána a hadvezérek, Joffre, Foch és Pershing, ezt követték a tépett zászlók, majd a belgák, skótok, olaszok, görögök, japánok, lengyelek, szerbek, románok, portugálok és amerikaiak csapatai, legvégül a franciák. „Vive la France” harsog mindenfelé az egekig.

A népek csatája véget ért – következett a béke.

A magyarosított római farkas.
Román élclapból.

Bethlen István gróf
beszédet tart Balassa-
gyarmaton Scitovszky Béla
beszámolóján.

HAZUGSÁGOK, HA IGAZSÁGOK LESZNEK

- XXIII. FEJEZET. A vonagló Magyarország. – Bethlen a szegedi kormány diplomáciai megbízottja. – Sir George Clarke. – Friedrich István a primae occupationis jogán való miniszterelnök. – Bethlen megszervezi a békét előkészítő irodát. – Bethlen erdélyi jegyzéke. – A békeküldöttség Neuillybe utazik.*
- *Lloyd George, Apponyi és Clemenceau. – Tás jékozatlanság ellen nem lehet harcolni. – ítélet, tárgyalás nélkül. – Párizsban elhatározzák Magyarország megcsonkítását. – Szemelvények a bizottsági tárgyalás módszeréről. – Bethlen a Mesnekültügyi Hivatal élén. – Danielou a trianoni szerződés tarthatatlanságáról. – De Monzie és Hanotaux a békeszerződésről. – Minden problémát felkavartak, egyet sem oldottak meg. – A trianoni szerződés becikkelyezésének gyásznapja.*
- *Erdély tiltakozása. – Rothermere lord felemeli szavát.*

HOGY egy hazugság megmaradjon, ahhoz sok más hazugság is szükséges. Az igazság pedig mindig utolsónak érkezik, mert egyetlen kalauza az idő.

Békét kell kötni és a hazugságok áthatolhatatlan szövevényével kell megküzdeni. Mint a középkori bajvívó, egy szál karddal áll ki Magyarország a páncélos vitéz ellen.

– Miért voltunk bűnösök? – kiáltja oda Bethlen az olasz barátsági szerződés kötésekor a figyelő Európának. – Ennek a nemzetnek megvan az önérzete, nemzeti büszkesége, nemzeti becsülete és gyakran és helyesen teszi, hogy az anyagi érdekek fölé helyezi azokat a nagy erkölcsi értékeket, amelyek a történelem évszázadain mégis csak érvényesülnek. Erről a tulajdonságáról könnyen azt lehet mondani, hogy romantikus vonás. De én nem azt mondom, hogy ro-

mantikus vonás, hanem hogy ideális vonás, amely ellensége annak a történelmi materializmusnak, amelyet a magyar nemzet történetében sehol sem találunk meg. Olyan vonás ez, amelyet meg kell őrizni a jövő számára. Mert nemcsak materiális javak teszik egy nemzet boldogulásának alapját, hanem morális tulajdonságok is.

A győztes győzelméért drága árt adott. Bosszút akar állani.

– Nincsen Magyarországon oly kormányzat, mely a békekötést garantálja – mondja – és elodázza a béketárgyalást.

Valóban Magyarország politikai élete feldúlva, gazdasági ereje kimerülve, megalázva nemzeti becsületében ott vonaglik az ország, tehetetlenül.

Hirtelen előbukkant államférfiak jelennek meg, de nincs tekintélyük, hogy az esztelen vitatkozókat megfélemezzék. Parancsolót vár mindenki, de senkisé is akar engedelmessé tenni. Új és új kabinetek alakulnak és tűnnek el.

A káosz teljes.

Bethlen Bécsből jött haza. Ő volt a szegedi kormány diplomáciai megbízottja. A tengeralattjáró hajó egyik torpedója, írja róla egy bécsi lap. Most itt van és hallgatva szemléli a zűrzavart.

Ősapja – a nagy államférfi –, Bethlen Miklós azt írja bécsi fogságából:

– Meg vered a hazát a fejétől a sarkáig boldogtalanul, tanácstalansággal, viszálykodással. A mint én ebben a mély tömlőben hallom, ez az egész nemzetség úgy vagy, mint a hálóba kerített fenevad, mely noha a maga vérében úszkál és fetreng, de azért küszködik.

Ez az ország képe.

Anglia megbízottat küld. Előkelő angol úr jelenik meg, Sir George Clark. Ő mindenképpen azon fáradozik, hogy a multat és a jövőt, a konzervatívot és a radikális, a klerikal list és a szocialistát egyesítse.

– A barátok ha gyűlölködnek, elkeseredettebbek, mint az ellenségek a küzdelemben – mondja.

Miniszter jelölő értekezletet vezet az angol diplomata. Minthogy a tekintélyhez vezető legrövidebb út az érdek útja, senki sem akar ezen az úton járni.

Bethlen István Apponyi Albertet kívánja és ajánlja miniszterelnöknek. Támogatja ezt Andrássy Gyula és Rakovszky István is. A régi politikai világ tapasztalt nagyságai.

Rubinek Gyula ingadozó beszédet mond:

– Minden új alkotmány hatása csak akkor mutatkozik, ha új nemzedék váltotta fel a régi alkotmány alatt nevelődött vezéreket és katonákat, mert ezek a régi tapasztalat és gondolkodás alapján állanak. Új emberek kellene. Új irányok. Új célok új emberekkel.

Bethlen határozottan teszi fel a kérdést:

– Miért nem akarják Apponyi Albertet miniszterelnöknek?

Erekly Károly válaszol:

– Mert Apponyi nem tagja a keresztény bloknak. Apponyi Albert hallgat. Hallgatásában több bölcseség van, mint száz beszédben. Otthagyja a tanácskozást.

Bethlen távozik, őt követik Andrássy és Rakovszky is.

Friedrich a miniszterelnök és pedig mint vitatja, a „jus primae occupationis” folytán.

Derűs részletek váltogatják egymást a komoly érvekkel. Végül kabinet alakul Huszár Károllyal az élén. Az angol úr sietve távozik állomáshelyére, Prágába.

Ám a békét elő kell készíteni. A külügyi szolgálat szervezetlen. A megzavart bürokrácia lassan szedelőzködik össze. Az idő sürget.

A románok Budapesten vannak, győzelmi trombiták harsogását verik vissza a királyi palota falai. A földszint egy lakosztályában szervezi meg Bethlen István a béke előkészítő-irodát. Ő áll az élére és maga mellé veszi Horváth Emilt, Jancsó Benedeket, Petri Pált, Szász Zsombort és Sebess Dénest.

Erdély igazát kellett vitatni. Hosszú és fárasztó értekezletek, adatgyűjtés, jegyzékek szerkesztése. Erdély helyzete, magasabb kultúrfoka, geográfiai helyzete, az európai kultúra követelményei és ezer más érv vonul fel. Bethlen nagy, kiemelő ismertetést szerkeszt.

Azt írja Bethlen az erdélyi jegyzékben:

– A román nép sohasem tudott az állami életben nemzeti sajátosságra szert tenni, nem volt képes nemzeti intézményeket teremteni, vagy a nyugati kultúrintézmények át-

Bethlen István gróf
jég hockey-persenyen
1926-ban.

vételével egyidejűleg azokat nemzetivé, egyénivé formálni. Rajta nem éreztették hatásukat sem politikai, sem kultúr-történeti tekintetben sem a középkor intézményei, sem az újkor eszmeáramlatai; a keresztes háború korszaka, a hűbéri intézmények, a pápaság és római császárság eszméi, a renaissance és a reformáció nagy korszakai nem érintették őt, hanem élt csendesen a világ folyásától távol állva, mint pásztor- és parasztnép, melyet időről-időre megsarcolt a török, vagy az éppen nyakán ülő saját vajdája. Nem úgy, mint a magyar nemzet, melynek lelke, nemzeti pszichéje kiélte és végig-szenvedte ezer év európai kultúréletét, elkezdve a keresztes háborúktól a reformáción keresztül napjainkig, amely bele volt kapcsolódva az európai kultúra nagy hullámverésébe, amelynek végső kilengései mindig csak a Kárpátok hegyormain törtek meg végleg. Nem csoda, hogy ily körülmények között a román nép kultúrában hátramaradt, gazdasági fejlettsége csekély és más népekkel élve együtt egy államban, a fejlődés terén azok iramát utolérni a mai napig és még hosszú ideig képes nem volt és nem lesz.

Hiú és naiv hit a jegyzékek és békeelőkészítés eredményében. Azok, akik nem akarták meghallgatni az igazságot, könnyen voltak félrevezethetők.

Bethlen István a békeküldöttséggel 1920 január havában Neuillybe utazik.

Bizakodva beszél barátaival. Képtelenségnek véli Erdély elszakítását.

Azt mondja:

– Erdély népét egyesítették a törvények, szokások, erkölcsök, hagyományok és a mai polgári rend, melyet megszoktak.

A küldöttséget a magyarság nagy reprezentánsa, Apponyi Albert vezeti. Gróf Teleki Pál nagy statisztikai gyűjteményt, térképeket hoz.

De íme, hadifogságba jut a küldöttség. Szoros zár alá vetik őket, nagyképműen összekötő tisztek útján érintkeznek. Tárgyalásról szó sincsen.

A békefeltételek átvehetők!

Ez a győztes rövid parancsa. Ám a győztes nemzetek nagy urai unják már az egyhangú békefeltételeket. Apponyi

szónoki készsége világhírű. Szívesen engednek a kérésnek. Apponyi három nyelven fejt ki nemzete igazát.

Lloyd George angol miniszterelnök kérdést intézett Apponyihoz az elszakadt magyarságról. Apponyi nem hallotta jól, székét felvette és odavitte a kérdező elé.

– Ekkor megszűnt minden etikett – beszéli Apponyi.
– Kivettem zsebemből Teleki néprajzi térképét, melybe Teleki aznap reggel előrelátásból belerajzolta az ajánlott határokat. Én azt közvetlenül megmagyaráztam Lloyd Georgenek.

Bethlen István e jelenetről azt mondta:

– Én, bár ismertem Apponyi nagy szónoki zsenijének szinte fascináló hatását, már többé nem bizakodtam. Láttam már, hogy itt változhatlan megállapodások vannak. Némi mozgás támadt ugyan, egyik-másik úr Apponyi asztalához lépett és úgy kísérte figyelemmel a magyarázatot, de Clemenceau maga mozdulatlanul ült. Szemeit behunyta. E pillanatban úgy nézett ki sárga arcával, kalmük homlokával, mint azok a Buddha-szobrok, melyek a kérlelhetetlenség és kegyetlenség fagyos szimbólumai.

Ezután csüggedten folytatta Bethlen:

– Megértettem, hogy ekkora tájékozatlanság ellen már nem lehet harcolni. Nagyon elfátyolozott hölgy volt itt az igazság.

De Clemenceau is megmozdul, felkel az elnöki székből és odalép.

– Lloyd George – beszéli Apponyi – ekkor azt kérdezte tőlem, hogy vannak-e írásbeli bizonyítékaim arra, amely szerint ilyen kompakt magyar tömegeket szakítana el az új határ Magyarországtól?

– Én újra felhívtam figyelmét jegyzékemre, mire Clemenceau szárazon azt mondta, hogy: „tizenöt nap alatt adják be bizonyítékaikat.” Mi vádlottak ezt megtettük. Az ítéletet ismerjük. Ez volt a béketárgyalás külső képe.

Ebben a perben ítélettel döntöttek már a tárgyalás előtt, meghallgatásunk nélkül.

Az egész francia sajtó terror alatt állott. A háborús propaganda terrorja alatt.

Marghiloman beszéli el emlékirataiban, hogy Iliescu tábornok a béketárgyalásokat megelőzően sajtókampányt

indított Clemenceau ellen. Egy napon felkereste Mandel, Clemenceau teljhatalmú titkára és közölte vele, hogy ismerik harmincmillió frankos letétjét a párizsi bankokban, ismerik nyugtáit is és ha nyolc nap alatt nem távozik el Párizsból, mindezeket közhírré teszik. Iliescu rögtön elutazott.

A Párizsban időző magyar küldöttség meg sem közelítette a hírlapokat.

De felesleges is lett volna.

A béke feltételei a legapróbb részletekig ki voltak már dolgozva és változhatatlannak kijelölve.

Az 1919. év február havában vagyunk. A megszállók vasgyűrűje mind közelebb szorul Budapesthez. Az ország gazdasági blokád alatt áll. Éhező tömegek állanak sorfalat az élelmiszerekért Százezernyi foglalkozás nélküli férfi lézeng az utcákon. A munkásság fel van fegyverezve, de a kommunisták is fegyveres csapatokat gyűjtenek.

Ezalatt Párizsban egy értekezlet ült össze. A nagyhatalmak előzetes vizsgálat alá vették a szerb és román területi igényeket.

A voltaképeni békeértekezlet ez volt, ez döntötte el Magyarország megcsónkításának kérdését.

Az ezen értekezletről egyik vezető tanácsstag gyorsírói feljegyzéseket készített és amint a román „Epoca” című lap közleményéből látszik, ezt nyilvánosságra is bocsátotta.

Ez értekezleteken Tardieun kívül Pichon, Laroche, Le Raud tábornok francia, Sonnino, Tittoni, Vanutelli olasz, Seymour, Lansing, Day amerikai, Balfour, Sir Eyse Crowe, Lloyd George, Leeper angol kiküldöttek és Bratianu román miniszterelnök vettek részt,

A magyar béketárgyalások csak formalitásokká törpülnek el ez értekezletek anyaga mellett,

Itt ezeken a tanácskozásokon vitatták meg a területi kérdéseket.

Am ez a tárgyalás is a felületesség, tájékozatlanság és hanyagság katasztrofális kifejezője, Martonne Emánuel francia megbízott terjesztette elő Bratianuval egyetértésben a román kívánságokat. A tárgyalás részleteibe és konkúzióiba nem bocsátkozunk, csak mutatványul közlünk egyes részleteket:

– A magyar román határvonal – mondja Martonne –

Bethlen és nagyatádi Szabó
István Debrecenben,
a Bika-szálló előtt

északon nagyobbszámú magyarságot szakít el, de ez abból a szükségességből származik, hogy meg legyen tartható Románia számára a nagyváradi–halmi vasútvonal. Ezt a vonalat nem lehetne helyettesíteni, csak igen költséges építkezésekkel a hegyek oldalán.

Le Raud francia tábornok határozottan követeli a szatmárnémeti, nagyváradi–aradi vasútvonalat.

Seymour kétségbevonja a magyar hivatalos adatokat. Azt javasolja, hogy adják oda Romániának az egész Erdélyt, sőt e terület határszélén kívül is még egy román övet.

Sir Crowe és Martino elfogadják ezt, Vanutelli gróf még megjegyzi, hogy Comèn térképe bizonyítja, hogy az etnográfiai határ nem esik össze a földrajzi határral, Románia kérése méltányos.

Laroche elmondja, hogy Nagyváradi magyar ugyan, de Romániától nem lehet elvenni, mert fontos közlekedési középpont.

Tardieu szerint a szatmári, nagyváradi, makói vonalat Romániának kell adni, mert neki hiányoznának a hegyek lábánál a vasútvonal, ami stratégiaileg nehéz helyzetbe hozná.

Seymour kéri, hogy a stratégiai szempontok ne vétesse-nek figyelembe.

Laroche megint ezzel érvel és elmondja, hogy a magyarok a maguk sík területein nagyon könnyen építhetnek bármilyen vasútvonalat. A románok kénytelenek lennének a Kárpátokban vasutat építeni, melynek tarifái végzetesen magasak lennének.

Ez így megy tovább, a vitatkozás tenorját a francia küldöttek adják meg, kik kész tervekkel érvelnek. A stratégiai kívánságok a fontosak. Erőszakos érveléseik olykor nevetségesek, de sikerülnek.

Legérdekfeszítőbb ama tárgyalások olvasása, amelyek a román előnyomulással állanak összefüggésben.

Laroche a bizottság tudomására adja, hogy a „románok látva azt, hogy a magyarok uralma alatt maradt megyék terrornak voltak kitéve, előnyomultak és követelték az 1916. évben megállapított határt”.

Alby tábornok jegyzékeket olvas fel, hogy új határvonalak állapíttassanak meg, érvénytelenítessék a belgrádi fegyverszüneti szerződés, francia csapatokat nem lehet kül-

deni, mert azok nincsenek elegendő számban, végezzék a megszállást a románok. A románokat különben sem lehet megállítani, mert a szövetségesek vezérkara fegyvertelen a románokkal szemben.

Most hozzákezd a bizottság Erdély határainak tanulmányozásához.

Eközben Seymour kijelenti, hogy a magyar statisztikák tényleg meghamisítottaknak látszanak, meggyőzték Le Raud tábornok érvei.

Sir Crowe azt mondja, hogy „nem akadályozhat meg minket néhány ezer magyar feláldozása, hogy ezzel a romáink jobban vasúti összeköttetést kapjanak”.

Íme, szemelvények e bizottság tárgyalási módszeréről.

A csanádmegyei Nagylak és Sajtény feletti vitát Martonne francia földrajzi szakértő az alapon dönti el, hogy e két község 10.000 lakójából 8800 román, valójában a két község lakóinak száma 19.008. Tardieu Aradot román városnak deklarálja, holott tizenhat százaléka csak a román. Szatmárnémeti városról Seeper elismeri, hogy a 33.000 lakosból csupán 3000 román, de mégis Romániához kell csatolni, hogy Erdély és Csehszlovákia között összeköttetés legyen.

– Amit katonai erővel intéznek el, ha igazságtalan módon történik, egyáltalában nincsen elintézve, mert rövidesen ismét előről kell kezdeni a dolgot – jelenti ki Wilson kenetteljesen.

A dolgot így intézték el.

Mikor 1922-ben az angol parlamentben egy Elliot nevű képviselő a határmegállapító bizottság eljárása tárgyában interpellált és kemény szavakkal ítélte el az angol kormány a békeküldöttek tudatlanságát és azt a komédiát, amit a magyarokkal eljátszottak, Harmsworth külügyi államtitkár felszólalt és kijelentette, hogy:

– Angliának kötött keze volt a felhozott kérdésekben. Bethlen ekkor azt a megjegyzést tette:

– Ne felejtjük el, hogy most egészen más atmoszféra vesz körül. Az igazság felismerése már magában nagy eredmény. Az angol nemzet oly nagy és igazságszerető, egész állami élete a becsületérzésen épül fel. Az igazság útja nehéz, de megnyílt.

Bethlen ekkor a kormány által életrehívott menekültügyi hivatal élén állott. A hivatalt nagy energiával Horváth Emil szervezte meg.

Százezrével jöttek az elszakadt területekről a magyarok. Erős nemzeti érzésű, kötelességüket teljesítő tisztviselők, de nyomorgók, szenvedők és tanácstalanok.

Bethlen reábirta a trianoni szerződés parlamenti előadóját, Danielou urat, hogy tekintse meg Magyarországot. Ez bejárta a vagonlakók telepeit, megdöbbenve ment vissza Párizsba, lemondott előadói tisztjéről és egy könyvet írt a trianoni szerződés tarthatatlanságáról. Eljött Anatol de Monzie szenátor is. Levelet ír a francia história nagy mester réhez, Jaques Bainvillehez és az emberiség nevében tiltakozik Trianon ellen.

A nagy francia tudós, volt külügyminiszter, Hanotaux azt mondja a békeszerződésről:

– A béke úgy, ahogy azt beadják nekünk, a háborút rejti árnyékában. Minden problémát fölkaavartak és egy étlenegyet sem oldottak meg. Erdélyben, Lengyelországban s az orosz birodalomtól elszakadt területeken a katasztrófa azonnali és tátongó.

De ki hallgat most a lelkiismeretesekre, a bölcsekre vagy a tudósokra? A békét aláírták és törvénné válik.

Gyászoló gyűlésen, harangzúgás között cikkelyezik be a trianoni szerződést. Pallavicini György indítványt tesz, hogy a nemzetgyűlés lobogója gyász jeléül mindaddig leeresztve maradjon, míg az elszakított területek vissza nem kerülnek.

Franciaország csendőrséget állít a megcsonkított Magyarország mellé. Az utódállamok szövetségét.

Franciaország tudja legjobban, mi a területcsonkítás.

Mikor 1871 február 13-án összeült a francia új assemblée, Keller, Haut^Rhin képviselője, Elzász-Lotaringia képviselői nevében egy deklarációt olvasott fel: „Elzász és Lotaringia tiltakoznak a terület átengedése ellen. Franciaország ehhez nem adhatja beleegyezését, Európa nem szankcionálhatja. Mi előre semmisnek és meg nem történtnek jelentünk ki minden erre irányuló cselekedetet, szavazást vagy plebiscitumot, amelyek hozzájárulnának bármely területünk részben

Útrakészen.
Hezöhegyesi vadászat.

vagy egészben való átengedéséhez. Mi örökre megtámadnatatlannak jelentjük ki az elzásziak és lotaringiaiak minden jogát arra vonatkozóan, hogy örökre a francia nemzet részei legyenek. Esküszünk magunk, gyermekeink és az ő leszármazóik nevében, hogy vissza fogjuk ezeket követelni minden bitorló ellenében.”

Harmadnap a parlament szélső jobbpártja szintén tiltakozást fogadott el, melyet aláírtak Viktor Hugo, Floquet, Carnot stb. és – Clemenceau!

Ezt teszi Erdély is.

Bethlen István, az erdélyi tiltakozás szerkesztője, ezt írja a békét diktáló hatalmakhoz intézett jegyében:

– A magyar nemzet Erdélyt sohasem fogja cserbenhagyni, mert Erdély neki többet jelent egymillió magyarnál, százszor többet ezen kicsiny ország minden fájánál, sójánál, szenénél és egyéb kincseinél. Erdély a magyar história, a magyar nemzeti tradíciók, a magyar költészetnek ihletet adó, megszentelt helye. Itt tisztább a magyar faj, magyarabb a szó, mélyebb a magyar hazafiság, mint máshol. Évszázadokon keresztül Erdély fenntartója és megmentője volt nemzetünknek, amikor török és német rabigája alatt nyögött minden más magyar. Amint Franciaország lelkéből Elzász-Lotaringiát, úgy nem fogja kiirtani magyar ember lelkéből Erdély szeretetét és a hozzá való ragaszkodást soha semmi sem. De hihetőbe, hogy belenyugszik elszakításába maga az erdélyi magyar nép? Ez a büszke, törhetetlen faj, amely ha kellett, ravaszsággal, ha lehetett, fegyverrel kezében védte a XVI. századtól a XVIII. századig a világ akkori két legnagyobb hatalmasságával, a törökkel és a német?római császárral szemben egymagára hagyatva vallását, alkotmányát, szabadságát és nemzeti öntudatát? Az utolsó csapat, amely Magyarországon sohasem tette le a fegyvert a világháború végén sem és amely nem engedte magát lefegyvereztetni se az oláhok, se bolsevikiek által, amely átélte a bolsevizmus korszakát anélkül, hogy a nemzeti érzés lelkében egy percig is megingott volna, az erdélyi székelyek egy kiseded csapata volt. Az a honszeretet, amely ilyen próbát kiáll, az inkább meghal, de magát meg nem adja.

Ebben a néhány sorban van Erdély egész története,

jelentősége és bukása. Örök tiltakozás gyanánt van beiktatva a békekötés okmánytárába.

Hosszú évek telnek el, míg végül egy nagy angol, Rothermere az egész világba beharsoghatja a nagy igazságot:

– Nem azért halt meg egymillió brit katona, hogy haláluk árán jogtalanságot tegyünk Európának e részében is.

AKI A SZERENCSÉT KORMÁNYOZNI TUDTA

XXIV. FEJEZET. *A kormánygyeplő Bethlen István kezébe kerül. – „Légy okos, mint a kígyó!” – Magyarország első találkozója ellenségeivel Genuában. – Bethlen felszólalása a kisebbségek érdekében és első nagy diadala a nemzetközi bajvívás porondján. – Beszámolója Hódmezővásárhelyt. – Felfogása a dunai konföderációval szemben. – Bethlen megkezdi a szanalás akcióját. – Törpe ellentései mesterkedései. – Megalakul a kisantant. – Bethlen diplomáciai mesterműve: a népszövetségi kölcsön. – A pécsi beszéd. – A királytragédia. – Az országbírói értekezlet. – Bethlen csatát nyer Párizsban és Londonban. – A modern argonauta útja Rómába. – Bethlen legnagyobb alkotása a Nemzeti Bank. – Bethlen és Mussolini. – Az ország elismerése.*

A szerencsét kormányozni lehet-e? Meg kell várni, míg megérkezik, vagy meg kell ragadni, mikor jelentkezik. – Apálya és dagálya van. Csak ki kell várni mindig a kellő pillanatot.

Magyarország szerencsétlen, helyzete kétségbeejtő. – A béke tette tönkre – nem a háború. Bethlen István ül a kormány elnöki székben. Ki akarja vezetni népét az egyiptömi sötétségből.

Perényi Zsigmond báró, Bethlen iskolatársa, az angliai diákéletben osztozója, azt mondja, mikor Bethlen miniszterelnök lesz:

– Bethlen kemény és ruganyos, mint az acél. Én úgy véltem, hogy az ő ideje még nem jött el, de ő el van szánva mindenre.

Azután bizakodva tette hozzá:

Vadászebéd.

– Bethlennek ifjúkorában is bámulatos szerencséje volt. És ő – meg vagyok győződve róla – még a szerencsés jét is kormányozni tudja.

Bethlen munkához lát.

Wilson igazságai feledésbe mentek. Éppoly igazságok, mint a másik puritáné, Cromwellé, akinek a forradalomban vallott bibliai jelmondatai harci zajba fúltak: „Habakuk helyét Loke vette át.” A népek önrendelkezésének emelt szobor kopott, senki sem törődik vele.

A magyar nemzet nagyszámú ellenséges népek foglya és túsza. Kettős életet él a kis magyar nemzet, az ő és az elfoglalt végek életét. Minden mozdulása amazok életét fenyegeti. önérzetét ne veszítse el, mert az elszakadott vérei ellentállása csökken, erőt ne mutasson, mert megtámadják.

– „Légy okos, mint a kígyó!” – mondja a Bethlen-címer jelmondata.

Az a hivatott vezér, ki népe jellemét, faja kultúráját az igaz emberi értékek útjára tudja terelni.

A történelem irányítói nem a jólét, hanem a balsorsban mutatják meg erejüket.

Magyarország volt ellenségeivel először 1922-ben találkozott Genuában.

Olaszország hívta össze a középeurópai államokat. Magyarországot Bethlen képviselte.

Nagy esemény volt ez akkor. Az első alkalom, hogy Magyarország nemzetközi fórum előtt szóhoz juthatott.

A környező utódállamok teljes felkészültséggel jelentek meg. Itt derengett az első reménysugár Magyarország nagy sötétségében.

Bethlen felszólalt az értekezleten és az utódállamok nagy megdöbbenésére szavá tette a kisebbségek elnyomott helyzetét. Indítványozta, hogy egy albizottság küldessék ki ezek helyzetének tanulmányozására.

Benes Eduárd, a cseh külügyek minisztere hevesen ellenézte a javaslatot. De lám: Lloyd George áll fel és javasolja annak elfogadását. Talán szeretné már megtudni, hogy hol is vannak és hányan azok a magyarok? Ki tudja?

Francia újságíró, volt ellenség, színes tollal referál az első tanácskozásról. Bethlennek sikere van. Tisztelni kezdik.

Jean Bonnefon azt írja:

– Keserűség nélkül, egy államférfi nyugalomával, mint aki megszokta az európai igazságtalanságot mérlegelni, beszélt Bethlen. Anglia, Franciaország képviselői figyelemmel és rokonszenvvel hallgatták világos szavait, melyek megmozgatták a kedélyeket. Benes közbeszólt, amaz államgyőztes és nagy minisztere, melynek kétharmadnyi harc képes férfilakossága a győztesek ellenségeinek soraiban harcolt ellenünk. De hát nem ő?e az ura ennek a konferenciának és megalapítója a gyűlölet iskolájának, ki Európát Magyarország ellen uszítja, mert az következetes és lojális, mert királyhű és katolikus. Ez a magatartás szálka Benes szemében, ki Németország felé kacsint – de Franciaország; gal ölelteti magát.

Ezen a konferencián a semlegesek és másodrendű államok úgy kezeltettek, mint szegény rokonok. A kis népek nagy reményekkel jöttek Genuába és csalódva távoztak. – Egyedül Bethlen hangja volt előkelő e nagy zsvajban.

A magyar miniszterelnök nagy tekintélyt vívott ki magának egy olyan gyülekezetben, ahol támasz nélkül állott. A magyarok nincsenek birtokában saját országuknak s egy olyan helyzet áldozatai, melyről nem tehetnek.

Tapintatos közbelépése és igaz megállapításai megnyerték a szövetségesek rokonszenvét, akik eddig „csak prágai szemüvegen át látták Magyarországot”.

De ki gondolt Genuában arra a szerepre, melyet Magyarország játszhatna Európában?

Ha Franciaország hagyományos politikáját követné, a Duna mentén Magyarország Franciaország legerősebb támasza lenne.

De ki tud egyáltalán Magyarországról? A politikusok ma is komolyan hiszik, hogy a magyarok németek!

A genuai értekezletről Hódmezővásárhelyen számol be Bethlen. Az Alföld népe fogadja. Mennyi jó, nyugodt, bizakodó magyar arc. Milyen őserő a munkában és harcban.

A piactéren állítanak emelvényt. Feketemándlis, értelmes gazdák töltik meg a teret. Az agrárdemokrácia figyeli grófját, kit nemrég választott meg egyhangúlag.

Megmozdul a hallgatóság, mert a sötét elkeseredés hangjait hallja. Az ország helyzete kétségbeejtő.

– Ha így bánnak el velünk, mi Dugovics Titusz poli-

tikáját fogjuk követni. A mélybe fogunk zuhanni, – de magunkkal rántjuk szomszédainkat is.

Aznap este a polgármesternél nagy társaság van. Bethlen tréfás kedvében van már. Elmondja a magyar kölcsönközvetítő Wahrmann anekdotáját Nagy?Magyarország idejéből:

— A Tisza Kálmán?kormány nehéz napját élte. A külföld közönyösen zárkózott el a hitel elől.

— Wahrmann térképet vesz elő és megmutatja azt a berlini bankárnak.

— Látja, itt van Magyarország. Tegyük fel, hogy el-süllyed, – még akkor is megéri az a lyuk, ami helyébe megmarad, ezt a pénzt! – A bankár nevetett és pénzt adott.

Itt Hódmezővásárhelyen körvonalazta először álláspontját a dunai konföderációval szemben.

– Nem kell ez a konföderáció, mert ez a régi monarchia felújítása lenne. Nem kell a közösség sem Ausztriával, mert függetlenek akarunk maradni! – De Magyarország gyenge és megcsonkított. Megél?e?

Mikor Bethlen 1923 május havában Genfben a jóvátételi bizottság előtt azt kérte, hogy Magyarország mentesítsék egyelőre a jóvátétel fizetése alól, beszédét a csonka Magyarország és a régi Magyarország szembeállítá-sával kezdte meg:

– A fegyverszünet megkötéséig Magyarország organikus gazdasági egység volt, területe nagyobb volt, mint Olaszország, Norvégia és Nagybritanniáé. A békekötés Portugália nagyságára csökkentette le. Az ország területé-nek 72%-át és népességének 64%-át veszítette el. Ez katasz-trófiájának oka.

De még mindig túlerős. A támolygó nemzetet újra jó lenne földre teperni.

Egyszerre váratlanul riasztó hírek járnak be az európai sajtót:

– Magyarország mozgósít! Magyarország betört Ro-mániába!

Magyarországon senki sem tud a betörésről, sőt a hírekről sem. Teljes csend és rend van.

Mik voltak ezek a hírek és milyen forrásból eredtek?

Magyarország nagy pénzügyi válságban van. Bethlen

Az Országos Földműpes-
szöpetség nagygyűlésén
a Vérmezőn. Bethlen
István gróf mögött
nagyatádi Szabó István.

szanálási akciója kezdődik meg nagy nehézségek között. – Kölcsön kellett, de a jóvátétel kötelessége terhelte az országot.

Mialatt itthon a csendes és szenvedő nemzet feszült figyelme mellett a gazdasági helyreállítás felett tanácskoznak, a román kormány jelentéseket ad ki, riasztó híreket küld a nagy protektoroknak és mozgósítja a határezredek. Jönnek a román lapok. „A zavargó Magyarország”, „Nemzeti gárda szervezése Nagyváradon”, „Halottak és sebesültek a határon”.

Európa figyelni kezd. Bethlen hivatalos nyilatkozatot tesz.

– Most ránk fogják, hogy támadó céljaink vannak. De jól tudja Európa, hogy ez a nemzet le van fegyverezve és nem is képes gondolni támadásra. Tudják, hogy szomszédjainknak négyszer-ötször nagyobb erejük van, mint Magyarországnak, mégis ők azok, akik nincsenek megelégedve ennek a nemzetnek a lefegyverzésével.

Erdélyből letartóztatások híre jön. Castagnello olasz követ a diplomáciai kar élén jegyzéket nyújt át Daruváry külügyminiszternek, melyben fenyegető hangon foglal állást a harci készülés ellen.

Nagy tragikomédia ez – Magyarország rovására.

Hivatalos katonai bizottság megy ki és nyoma sincs a határon semminek.

Egy magyar kisebb őrzőmentés ment be egy román területen lévő magyar községbe és a „látogatást szerelmi okokra lehet visszavezetni”.

„Egy buta incidens” címen támadja az ellenzéki sajtó a román kormányt, amely hallgat.

Bethlen népszövetségi kölcsönt kér. A szomszédok véleményét kérik a nagyhatalmak. Ezek jóakarata a döntő. – A népszövetségi kölcsönt ellenzik. Románia végül beleegyezik, de a román megszállás kártételének megtérítéséről kell lemondani. Benest az angol pénzügyi körök vették reá az engedékenységre. Budapesten nagy a megkönnyebbülés.

– Budapest öröme Prága, Belgrád Bukarest homlokát ráncba kényszeríti! – mondja nagy képpel a Patria című román lap.

A küszködő, fáradó miniszterelnökkel szemben még a nemzetközi udvariasság szokásos jeleit is megtagadják. – Ellenséges cikkek egymást érik.

Amikor a „Manchester Guardian” megírta, hogy a román kormány Bethlen grófnak és feleségének összes birtokait kisajátította és egyedüli kivétel a család sírkertje volt, Románia egyik legnagyobb lapja, az Adeverul „Az áldozat sírógörcei visszhangot találnak az angol sajtóban” címen írt cikket és azzal fejezi be:

– Köszönje meg a román államnak, hogy azt az előnyt is megadta részére, mit az angol cikk jelez.

A magyarság legkisebb életnyilvánulása féltékenység és harag kitöréseire bírja a szomszédokat.

Mikor 1925-ben Washingtonban interparlamentáris konferenciára megbízottakat küldtünk, támadások hangzanak fel mindenfelől.

– A magyarok óriási előkészületeket tesznek, írja a Cuvantul.

De a szín változik. A kisantant megalakul. Zordon kommunikék jelennek meg. Újra más. Valami új készül a diplomácia műhelyében. Bátorító hangok hallatszanak, a cseh félhivatalos sajtó a kisántantba invitálja Magyarországot. – A párizsi Matin-ben Jouvenel, a híres publicista ír 1923-ban egy cikket, „Ha Bethlen akarja” címen.

– Ha Bethlen akarja, akkor a Benessel való találkozásával Közép-Európa békés korszakát vezeti be. A kisantant emberei akarnak Magyarországon segíteni, ha ez visszaszerzett erejét nem fordítja ellenük. Bethlennek nem marad más hátra, mint hogy lemondjon a régi diplomáciai eszközökről és minden karikacsapásként fog menni. Csakis Bethlen magatartásától függ, hogy a Benessel való találkozásával a kisántantot megnyerje és a szerződést, mely erejét detileg Magyarország ellen köttetett, közös megértési szerződéssé változtassa át. Magyarország elhárítja gazdasági bukását és megerősíti önállóságát. A két politikai ember találkozásán dől el, hogy lesz-e vagy nem Közép-Európa-ban béke.

De Bethlen egyelőre mást akar.

Külföldi segítség kell. De hogyan, kitől Lehet-e ezt remélni a még izgatott volt ellenségtől?

Ez időponttól kezdve Bethlen működése a diplomácia páratlan mesterműve. Mindenekelőtt kiküzdte Magyarország felvételét a népszövetségbe. Mialatt itthon éretlen tüntetések, majd véres bombamerényletek zavarják az ország rendjét, költik a külföldön veszett hírét, Bethlen útra kél, járja az európai udvarokat.

Tervezete az, hogy a jóvátételi bizottság tegye lehetővé a külföldi kölcsön felvételét azzal, hogy a jóvátételi követelések javára lekötött állami jövedelmeket szabadítsa fel a zálog alól.

A reparációs bizottságban azonban még ezúttal Franciaország győz, ki a kisantant élén elveti az angol-olasz javaslatot, de kijelenti, hogy elvileg nem zárkózik el a kérdés megoldásától.

A jég meg volt törve. Előreláthatóvá vált, hogy Franciaország befolyása csökkenőben van, a kisantant jelentősége már nem olyan döntő.

– Magyarország – mondja a miniszterelnök beszámolójában – még röviddel ezelőtt magárahagy ottan küzdött, ma már nem áll egyedül. Két nagyhatalom, Anglia és Olaszország mellettünk foglal állást. Anglia, mely önzetlenül fáradozik financiáink rendezésén és Itália, melynek nincsen egyetlen érdeke, mely a mieinkkel ellentétes volna. Itália, mely önzetlenségének és nagylelkűségének nagyszerű tanújelét adta akkor, amikor a jóvátételi bizottságban oly indítványt tett, mely nekünk praktikus szempontból is megfelelő lett volna ...

Hátra voltak még a nehéz tárgyalások a jugoszláv, román és cseh kormány megbízottakkal.

Osucki párizsi cseh követ sajtónyilatkozatot ad, melyben a kölcsön megadása ellen érvel azzal, hogy a „magyar nemzet gondolkodásmódja olyan”, mely oka a súlyos pénzügyi helyzetnek. A román és jugoszláv részen is folytonosak a húzódozások.

A kérdést nem lehet levenni a napirendről. Végül is a jóvátételi bizottság október 17-én kedvezően határoz.

A népszövetség pénzügyi bizottsága Londonban tartott ülésén 250 millió aranykorona kölcsönt szavaz meg.

Veszprémben,
a díszpolgári oklevél
átadása alkalmával.

Hanotaux francia megbízott, Franciaország nagy histórikusa, a népszövetség záróülésén méltatja a sikert. Mintha a francia nemzet igazságszeretete ébredt volna fel szavaiban, mintha az igaztalanul letiport ellenfél sebesült teste mellett a francia lelkiismeret szólalt volna meg.

— Különös köszönettel tartozunk Magyarországnak kitűnő miniszterelnökének, aki a felmerült kérdések vizsgálatában mélyenjáró bölcseségről és nagyszerű ítélőképességről tett tanúságot s bölcs szellemével fölébe tudott emelkedni azoknak a nehézségeknek, melyek az emberi dolgokban természetesen lakoznak.

— Meg vagyok győződve róla, hogy Bethlen István gróf neve hamarosan azok közé fog kerülni, akiket Európa újjáteremtői között emlegetnek.

Valóban nincs az a fordulatokban gazdag modern filmi darab, mely a változatos helyzetek, meglepő fordulatok, tragikus összeütközések oly sorát tudná produkálni, mint Bethlen István miniszterelnöksége. A bel- és külpolitika egymásra torló eseményeinél lehetetlen megállni, oly rohamosan követik egymást.

Mint miniszterelnök, 1921 április 19-én mutatkozik be. Károly király visszatérési kísérlete lebegett a maga keserőségeivel a nemzetgyűlés felett. Ügyesen elhelyezett aknák robbannak, az ide-oda ingadozó nemzetgyűlés pártjai hangulatok martalékai. Házelnökválság, pártbomlás, ismételt bizalmi kérdések, elkeseredett nemzetgyűlési személyeskedések, fegyveres merénylet a volt házelnök ellen. Kétszer mond le mint miniszterelnök, nemzetgyűlést választat újra.

Hegedűs Lóránt nagy szuggesztív erejével hozza koronamentési javaslatait a Ház elé, amely sok nehéz anyagi áldozatot követel.

A Ház elnapolja magát, de az ellenzék újra összehívhatja. Egymásröhanva jönnek a földművelésügyi minisztériumba a felfedezett kiviteli visszaélések, az Esküdt-ügy, a nyugatmagyarországi fegyveres felkelés a jogtalanul elcsatolni kért magyar területek megmentésére.

A sok izgalmas, vészes ügy között egy-egy vigasztaló is akad.

A velencei konferencián angol és olasz támogatással az osztrák kormánnyal megegyezést hoz létre, mely népszava-

zás alá bocsátja Sopron hovatarozásának kérdését. Sopron visszakerül az ősi magyar földhöz.

Pécsett 1921 október 21-én nagy beszédet mond, melyben kifejti, hogy a pragmatika szankciónak a közös birtoklásra vonatkozó határozmányai érvénytelenekké váltak és a jövőre nézve hangsúlyozza, hogy a nemzet nem fog semmi puccsot, bármely oldalról is jöjjön, megtérni.

Károly király ebben a pillanatban már Magyarország területén volt, hova október 20-án érkezett meg repülőgépen.

Milyen lelki küzdelmek árán határozta el magát Bethlen a király ellen, azt nem tudjuk. A lelki válság súlyos lehetett. A nemzet léte forgott kockán. A kisantant közbelépett. Az angolok elszállították a királyt. A királytragédia véget ért. Bethlen lemond november 14-én. A kormányzó újra felkéri a miniszterelnökségre.

A királykérdésben álláspontja határozott, ezt többször kifejtette a nemzetgyűlésen, majd az országgyűlésen is.

Bethlen ezt mondja:

– A magyar királykérdés semmi tekintetben sem aktuális és én nem engedem, hogy a legközelebbi jövőben vagy belátható időben ezt az ügyet a gyakorlati megoldás vágányára tolják. Magyarországnak fel kell gyógyulnia, a viszonyokat konszolidálni kell, a gazdasági feladatoknak meg kell felelni, csak azután kerülhet sor arra, hogy a királykérdés gyakorlati megoldásával foglalkozzunk. Odáig azonban még hosszú az út. Ha mégis minden két hétben híre kel a királykérdés küszöbön álló megoldásának, akkor az nem egyéb, mint a közönség hiszékenységére spekuláló szenzációhajhászás.

Ám a nemzetgyűlés utolsó napjait éli, kétévi terminusa lejárában. Új választói törvény nincs, a nemzetgyűlés nem tudja saját halálos ítéletét végrehajtani. Természetes halállal múlik ki anélkül, hogy utódjáról gondoskodott volna.

Bethlen nem csügged. „Országbírói értekezletet” hív össze jogtudósok és magasrangú bírákból, szankcionáltatja választójogi rendeletét, ez alapon választat és nagy többséget hoz be az új nemzetgyűlésre.

Az új többség elé mered az ország vigasztalan pénzügyi helyzete mint probléma. A korona a tönkrement német

márka útjait járja, rohamosan halad a teljes elértéktelenedés felé.

– A jó pénz az ország becsülete. A külföld bizalma csak pénzünk megerősödése árán szereshető vissza.

Igen, ezt tudják a fizető polgárok. De az ország rettentő krízis válságát szenved. A magángazdálkodás megrázkódik, mint a rohanó vonat hirtelen megállásánál az utasok. Halomra dül minden, csörömpölés, zuhanás és sebesültek. Sőt halottak.

Jóindulatú hallucináltak éppúgy, mint a hazafiság apró vámszedői tolonganak a fórumon.

– Szovjetizálva van az egész magyar társadalom – állapítja meg Korányi párizsi követ félig tréfásan, látva az egyesülési és szervezkedési láz tüneteit.

A miniszterelnök ablakai késő éjszakáig világítanak, A kormányzónál folytonos tanácskozások.

Hegedűs Lóránt életét teszi fel pénzügyi sikereire. Reménytelen harcot folytat az önzéssel és rövidlátással. Súlyos sebesültként roskad össze.

Egy ízben azt mondja Bethlen:

– A külföld ellenérzése vesz körül. Barátokat kell szerezni. Addig egy lépést sem tehetünk előre.

*

Mikor Bethlen az európai hatalmak, a volt ellenséges államok oroszlánvermébe indult el, útját kételkedés kísérte.

Elmegy Párizsba. A szép, a híres, a felületes Párizsba. Szívesen fogadják. A köztársasági elnök, a miniszterelnök nagy megértést mutatnak.

Bethlen egy lakomán szép és poétikus pohárköszöntőt mond a világ fővárosára, a világ szívére, melyet egy rózsacsokorhoz hasonlít!

A franciák tapsolnak. A pártfogó szánalom érzetét érdeklődő jóakarattal váltja fel.

Londonba utazik.

Baldwin és Curson fogadják és teljes támogatást ígérnek. Az angol király, a minden uralkodók legzárkózottabbja hosszú ideig tartó kihallgatáson beszélget el a magyar miniszterelnökkel.

Az Egységspárt
hajókirándulása Visegrádra
1926-ban.

Középen Bethlen István gróf
miniszterelnök, tőle balra
gróf Csáky Károly, jobbra
Mayer János, Meskó Zoltán,
Körmendi Ékes Lajos,
gróf Széchenyi Viktor
és báró Perényi Zsigmond.

Az újságírók megrohanják. Nyilatkozatot kérnek. Bethlen később ez újságírói ostromról mosolyogva beszélt el a következőket:

– Uraim – mondtam nekik –, én beszélek angolul, de hogyan kívánják önök, a nagy angol nyelv és stílus mesterei, hogy én önöknek vezércikkeket diktáljak?

Ám a sajtó nem könnyen enged. Az angol közönségnek tudósítás, riport, sőt vezércikk téma kell.

– Jól van, uraim – mondja Bethlen –, előadásom unalmasságát rossz kiejtésem fogja derüssé tenni, ám legyen.

Sokszor naiv, nagy gyermek és tréfakedvelő az angolszász, kivált ha újságíró.

– A csatát megnyertem – folytatja Bethlen. – Taps és nevető érdeklődés vett körül. Hosszú körülményes értekezést tartottam nekik az ismeretlen országról, melyről tudták azt, hogy Wilson felszabadította, az antant függetlenségét visszaadta.

Különös érdeklődést keltett a történelmi visszaemlékezésével.

– Tudják?e, uraim, hogy én most azt tettem, amit Rákóczi írt meg a kuruc csillag hanyatlása idején, 1710-ben Anna angol királynőnek: „Felséged boldog királysága szabadságának ragyogó csillárja előtt hamvadó gyertyákkal jelenünk meg...”

Elmondta, hogy az angol összeköttetés az irányadó diplomáciai körökkel már a kommün alatt megkezdődött és folytatódott a bécsi időzés alatt. Itt alkalma volt az angol diplomácia előtt felfedni a magyarság végzetét. A történelmi angol rokonszenv az, amire építeni akart.

A Rákóczi-szabadságharc alatt Anna királyné bécsi követe Stepney György lovag volt, ki mindent elkövetett, hogy békét teremtsen a magyarok és az uralkodóház között. Ő és a holland követ dolgoztak fáradhatlanul az ellen, hogy a magyarokat fegyverrel verjék le. Igaz, hogy akkor Anglia világpolitikája Franciaország ellen irányult. Az elégedetlen Magyarország eszköz volt a franciák kezében. Elsőrendű érdeke volt Angliának a császári birodalom fenntartása és katonai hatalmának erősítése. Ekkor mondta Bercsényi, hogy „az angolok jót akarnak, de győzelmeik tönkretesznek

minket”. Anglia Magyarország függetlenségét nem akarta, de elnyomását sem.

Bethlen István újra Anglia világpolitikai érdekeire apellált. Magyarország függetlenségét a békeszerződések történelmi tényé emelték. Angliának érdeke egy középduvai erős hatalom. De független hatalom és nem az utódállamok vazallusa.

Másnap az angol sajtó kivétel nélkül barátságos hangon írt Magyarország helyreállításának szükségéről.

A modern argonauta útját tovább folytatja. Elmegy Rómába. Újabb sikerek. A szentatya fényes külsőségek között bocsátja maga elé. Magas rendjelet ad neki, protosztáns fejedelmek utódjának. Az olasz király, királyné vendégül látják. Különösen kedves a királyné, ki részletesen elmondhatja magának Magyarország szenvedéseit a kommün alatt.

Budapesten lelkendezve lesi a híreket a politikai tábor, a bankvilág.

– Egymillió svájci frankot fizetnék, ha tudnám, mit beszélt Bethlen az angol királlyal, – mondja tréfásan egy bankvezér.

Mindenki tájékozatlan. Lesik a hazatérő Bethlen arcát.

Lázás munka folyik. Popovics Sándor, a volt Osztrák-Magyar Bank kormányzója, Magyarország büszkesége tárgyal Londonban. Ott van Teleszky János is, volt pénzügyminiszter.

– A legjobb márkák a külföldi exportra, – mondja mosolyogva Bethlen.

A belpolitikában szakadatlan reformjavaslatok foglalkoztatják a nemzetgyűlést, melynek ideges, zavaros, következetlen működését mesteri kézzel irányítja. Földreformtörvényt szavaztat meg, végrehajtja a vagyonsváltást, újjá alkotja a főváros törvényhatóságát, autonóm vámtarifát szerkesztett, egy sorát a kulturális, igazságügyi és pénzügyi javaslatoknak.

A jövőt is biztosítani akarja. Hárszabályrevíziót és új választási törvényt alkot és szavaztat meg. Meghasonlott ellenzék áll vele szemben, de munkája nehéz. Még egy nagy súlyos válságot kell kiállania. A frankügy hozza izgalomba előbb Magyarországot, majd az egész világot. Nagy belpoli-

tikai támadások, a francia sajtó koncentrált kritikája, melyet a kórus, a kisantant támogat, nem ingatják meg sem a kormány, sem a nemzet – sem a külföld bizalmát. A frankügy vádlottjai elveszik büntetésüket. Bethlen lemond, – de újból kabinetalakítási megbízást vállal. Befejezi alkotmányjogi alapvető tevékenységét azzal, hogy a felsőházzal szülő törvényt alkotja meg. A nemzetgyűlés feloszlik és az országgyűlés óriási többsége megadja az elismerést eddigi tevékenységéért.

Bethlen legnagyobb alkotása a Nemzeti Bank.

Dörgő tapsok között jelenti be a nemzetgyűlésen, hogy a népszövetségi kölcsön létrejött.

Az ország új pénzrendszerre tér át. Az Angol Bank és az angol kormányzat támogat. A magyar nemzeti jegyintézet biztosítva van.

Korszakos esemény. A magyarság önállóságának, függetlenségének szimbóluma. A magyarság létének bizonyítéka. Fél százados emésztő politikai harcok sikertelen törekvése.

A külföld bizalma megvan már. Csendes, előkészítő munka foly a külügyminisztériumban. A modern diplomáciában nincsen titok. Jövendölések, dorgáló hangok, majd fenyegetések hangzanak fel a cseh sajtóban.

Olasz-magyar szövetség készül! – röppen ki a hír Prágából és Belgrádból egyidejűleg. Románia hallgat.

Avarescu miniszterelnök nem régen kötött baráti szerződést Olaszországgal. A román diplomácia várakozik. Hivatalosan sugalmazott rövid cikkek jelennek meg.

– Vajjon a te barátod az én barátom is? – kérdi egy román élclap Avarescutól.

Olaszország kormányzó minisztere, a duce, Európa egyik legnagyobb egyénisége. A lázongó energiákat munkavágygá alakította át, Eke és kalapács elé fogta a nép rombolásra kész ős ösztöneit. A politizáló, fecsegő, lázadó, erőszakoskodó, bosszúvágyó Európa közepén megteremtette a *Munka* birodalmát.

Valaki régen felismerte ezt. Legjobban értékeli jelentőségét. Kemény küzdelem, a kiáradt, iszapos hullámokon keresztül vezette őt el egy szenvedő nemzet élére. Ismeri az út minden veszélyét, felelősségét.

A népszövetség ülése 1924-ben az erdélyi kisebbségi ügy tárgyalása alatt. Apponyi, Daruváry, Tánczos, Korányi a harmadik padsorban. Elöl: MacDonald, lord Palmoor.

Horthy Miklós. Magyarország kormányzója a legnagyobb kitüntetést küldi a dúcénak.

Egy szép, napsütéses húsvéti napon kipattan a nagy újság.

Itália és Magyarország barátsági szerződés aláírására jönnek össze Rómában!

Táviratok röpitik szét a hírt a világ boszorkánykonyháiba. Közöny vagy öröm, féltékenység vagy reménykedés, irigység vagy harag fogadja. Ki tudja melyik, hol?

Ujjongó párthíveknek, kitartó barátoknak, hallgató ellenségeknek jelenti be az új politikai helyzetet Bethlen.

Rómában hallgatja a nagy olasz államférfi üdvözlő szavait.

Ragyogó fényben ég a Capitolium, a Palazzo Senatorio épületében ülik körül az ezüstitől, porcellántól pompázó asztalt. A falakon a Horáciusok harcai, Augustus bronzszobra a téren, melyen a fascio feketeinges tömegei hullámi zanak. Odabent Bethlen és Mussolini örök barátságról beszélnek.

– Nemzeti felébredésünk heroikus korszakában, – mondja Mussolini, – mikor önkénteseink és katonáink oldalán számos magyar ontotta vérének – szilárdult meg ez a barátság.

A terem áhítatos csendben fogadja a szavakat, melyek a figyelő Európa előtt hangzanak el. Íme. nem kell visszamenni aragoniai Izabelláig, vagy Corvin Mátyásig. A barátság és érdekközösség a ma élő valósága.

– A történelem tanúsága szerint – feleli Bethlen – azok a korszakok, melyek alatt a magyar nemzettel egybefűző kapcsok a legbensőbbek voltak, ezek egyúttal a független Magyarország politikai és szellemi történetének legragyogóbb, eredményekben legtermékenyebb korszakát jelentik.

A barátsági szerződés jelentőségét így magyarázza meg otthon párthíveinek:

– A békekötés után azok a rokonszenvek, amelyek egy pár évtizedig aludtak, újból fölébredtek. A trianoni szerződés végrehajtása rendjén, amikor Nyugat-Magyar-

ország átadásáról volt szó, Olaszország közbelépésének köszönhetjük azt, hogy Sopront megtarthattuk az osztrák kapzsiságtól, amit legkevésbé várhattunk volna az általunk véghezvitt teljesítmények után. Amikor arról volt szó, hogy levegyék vállunkról a reparáció súlyos terhét, akkor Olaszország volt az – pedig a leginkább volt érdekelve –, amely nagylelkűen hozzájárult azokhoz a megállapodásokhoz, amelyek alapján a pénzügyi és gazdasági talpraállást megindítottuk. Olaszország résztvett a magyar rekonstrukciós kölcsönben és százmillió lirát jegyzett.

— Mi az oka ennek? Azt hiszem, az aláírt szerződés után nem lehet kétséges. Senkinek olyan érdeke nincs, mint egyfelől a magyar nemzetnek abban, hogy az Adrián, a Középtengeren egy erős Olaszország álljon őrt, a másik oldalon pedig az olasz nemzetnek, hogy a Duna völgyében egy erős, fejlődésképes magyar nemzet legyen.

— Igenis, az érdekek itt teljesen harmonikusak és egységesek és az a szerződés, amelyet aláírtunk, nemcsak konkrét formába öntése annak a barátságnak, amelyre ráírta tattam, hanem annál lényegesen több. Ez a szerződés nemcsak egy vérszegény, egy tehetetlen, platonikus szerelemnek kifejezője, ez a szerződés két élni akaró, virilis, férfias nemzet együttműködésének a kifejezője. Kifejezése a közös érdekeknek, de nem azért, hogy kalandokba menjünk és hogy e szerződés révén kalandokat támogassunk, nem azért, hogy másokat fenyegezzünk, vagy bárkivel szembeszálljunk, hanem azért, hogy közös érdekeinket alátámasszuk. A két nemzet érdekeinek azonosságában és boldogulásának előbbrevitele érdekében írtuk alá ezt a szerződést.

Magyarország e szerződéssel az európai érdeklődés középpontjába került. Közép-Európa helyzete egyenesen megváltozott. Olaszország a kisantant feje felett nyújtotta, át baráti jobbját.

Magyarország komoly tényező a nemzetközi politikában.

A római fényes ünnepélyeknek vége van. Bethlen beszámol róla:

– Ne higgyétek, hogy az a megbecsülés, amelyben Rómában részesültem, az én személyemnek szólt. Ez a megbecsülés annak a magyar nemzetnek szólt és azoknak a nem-

zeti erényeknek, amelyeket békében és háborúban egyaránt mutatott. A mi feladatunk az, hogy ezeket az erényeket ápoljuk és fokozzuk, a nemzetet a konszolidáció útján tovább vigyük, belső rendjét még erősebbé és biztosabbá tegyük. Nap-nap után meg kell tennünk kötelességünket, önzetlenül és ellenszolgáltatás nélkül, annak a politikai programnak az alapján, amelyet a nemzet előtt a választásoknál hirdettünk.

*

Mikor a gazdasági és politikai talpraállítás nagy műve befejeződött, két vármegye 120 községe hozott fel egyszerre díszpolgársági oklevelet Bethlennek. Szép nap volt ez. A tartózkodó ridegség mintha enyhült volna, – sőt, némi érzékenység hangzik ki köszönő szavaiból.

— Az én tevékenységem az volt az utolsó években, mint az orvosé.

— Egy súlyosan beteg nemzet gyógykezelését bízták rám, egy nemzet gyógykezelését, amelynek központi idegrendszere volt megbénítva, mert hiszen megszűnt az országban a parlament funkcionálni, az alkotmányos főhatalom rendes együttműködése megszűnt és törekvésem az kellett, hogy legyen, hogy elsősorban ezt a központi idegrendszert gyógyítsuk meg, hogy a parlament funkcionálását lehetővé tegyük és egészséges alapokra fektessük, mert hiszen a nemzet egészséges funkcionálása attól függ, hogy a népképviselőlet egészséges alapon áll-e?

— De lelkében is beteg volt ez a nemzet, mert hiszen annyi forradalom, világháború és Trianon után nem csoda, hogy lelke beteg volt. Úgy állt, mint az önmagával meg hasonlott egyén, aki nem találja a kiutat jövő sorsa tekintetében, akiben az érzések és gondolatok egymást váltják, egymással harcban állanak és így komoly cselekvésre képtelenné teszik az egyént. Osztály és osztály között mély ellentétek, felekezetek között szakadékok tátongtak, amelyeket áthidalni, a nemzet társadalmi rétegeit egyesíteni a nagy cél érdekében, kellett, hogy a központi kormány főcselekvési irányát jelentsék.

— És beteg volt ez a nemzet fizikai alapjaiban is, anyagi megélhetésének alapjai tönkre voltak téve. Az utolsó évek-

Bethlen Margit grófnő
és Khuen-Héderváry grófnő.
Hóry Béla római magyar
köpet és gróf Bethlen István.

ben gazdasági erősödésünk, pénzügyi talpraállásunk alapja volt politikánknak, annak a politikának, amelyből kiindultunk és amelyre rá kellett építeni mindazt, ami lehetővé tette, hogy a nemzet újra talpraállt. Az orvos tevékenysége volt az, amely reám bízott. Most már úgy érzem, hogy nem a rekonstrukció feladatára, hanem magasabb ideálok útján való törekvésre, erősebb akciókra és konstrukciókra van szükség.

— A nemzetközi életben még nem foglaljuk el azt a pozíciót, amire ez a nemzet hivatva van. Igaz, hogy talán egy vagy más barátot szereztünk, de ma sincs még meg nemzetközi téren az az egyenlőség, amely szükséges ahhoz, hogy ez a nemzet teljes erejét kifejtse. Nincs meg a nemzetnek az a szabadsága, amely szükséges, hogy Európának ezen a pontján ismét azt a történelmi hivatást teljesítse, amelyet a múltban teljesített. Külpolitikai vonatkozásban nincs meg az a biztonság, amely alapja annak, hogy itt becsületes, eredmény dús kulturális életet fejthessünk ki.

— És kérdem, biztosítékaié most már ez a nemzet az összes magyar vérei életének, azokénak, akik a határokon túl rekedtek és akik ennek a kicsiny országnak talpraállásáért, becsületes munkájától várják a maguk feltámasztását? — Amíg nem bírunk azzal az erős nemzetközi tekintéllyel, hogy garanciája legyünk az összes magyarság életének azokon a területeken is, amelyeket elszakítottak tőlünk, addig ez a nemzet nem teljesítheti teljes mértékben hivatásait.

A zsúfolt pártkör helyiségeiben bizakodó reménység kél útra. Színes magyar ábrándok szállanak. Magyar szokás szerint biztos hírekkel szolgálnak egymásnak a hívek. A felbredt önbizalom túlságosan kezd csapongani.

Bethlen tovább fűzi a szót, a hivatalos szónoklatok után. Szóbaelegyedik körülötte sereglő barátaival.

— A magyar társadalom egysége az állam erőssége. Elszakadt testvéreink ne „nádpálcára támaszkodjanak”, mint a magyar bujdosók Apaffy korában, Erdélyben. A folytonos felekezeti ellentétek, a társadalmi osztályellentétek erőtlenítik nemzetközi tekintélyünket. A dolgozók társadalmában nem szabad különbséget tenni.

Azután hozzátette:

— Mit érünk az irredentizmus oktalan fenyegetéseivel,

ha a vizzálykodásban rejlő gyengeségeinket nem tudjuk leküzdeni. Magyarország ne legyen újra a régi retorika bankettasztala. Dolgozni kell.

Pekár Gyula idézi a franciák híres irredenta mondását:

– Nem beszélni róla, – de folyton reája gondolni! – Csakhogy – teszi hozzá sóhajtva Pékár –, ha nem beszélünk róla mi magyarok, majd könnyen el is felejtkezünk. A franciák cselekedtek is. Minekünk fenn kell tartanunk a feltámadás reményét. A „Miserere” legmeggrázóbb mondata az a fohász, hogy: „Ments meg Uram minket az örök haláltól!”

Erdélyi Aladár megmutatja a Jouvenel volt külügyminiszter lapjának, a „La Revue des vivants” egy legújabb számát. Érdeklődéssel hallgatják magyarázatát. Jouvenel kiváló francia politikus, Csehország vezető államférfijának barátja. A háború alatt szövődött ez, mialatt ez az államférfi Párizsban élt, mint emigráns és megfeszített munkával készítette elő a monarchia szétrobbantását. A hatalmas zsurnaliszta és politikus segítőtársa volt. Henry de Jouvenel maga is frontharcos volt. Kegyetlen szatírával választotta lapja címéül az *Élők Szemléje* elnevezést.

Legalább az élők becsüljék meg a békét – ha a halottak milliói áldozatai a háborúnak, írja. Szenvedélyes propagálója a népszövetség eszméjének.

Pacifista lap, – de minden megmozdulásban háborús veszélyt sejt. A pacifizmus csak külföldi használatra jó.

– Íme, itt a kép, – magyarázza Erdélyi a lapban közreadott karikatúrát.

Egy frígiai sapkával felszerelt orrszarvú néz az ég felé, hol német repülőgépek ezrei röpködnek.

– Az ördögbe is! Ezeket a tolakodó szúnyogokat nem tudtam elpusztítani!

A legérdekesebb az, hogy a karikatúra egy német élelap képének reprodukciója. Most feleleveníti Jouvenel, hogy bemutassa a repülőgépben rejlő veszedelmet.

– Lám, a német hajóépítést ellenőrzik, a hadsereget leszerelték, a repülőgépgyártást csak kereskedelmi célokra engedélyezték és mégis háborús veszélyt látnak kiváló politikusok a németek minden életnyilvánulásában.

Többen közbeszóltak, hogy ma már a levegőt szabaddá

tették az új találmányok. A rádió a világot hozta össze közös hallgatóterembe. A népek érintkezése folytonos. Egykét év új és új haladást fog hozni a találmányok terén.

Lukács György, régi politikus, a népszövetségnél többször volt magyar megbízott, élesen bírálja annak működését.

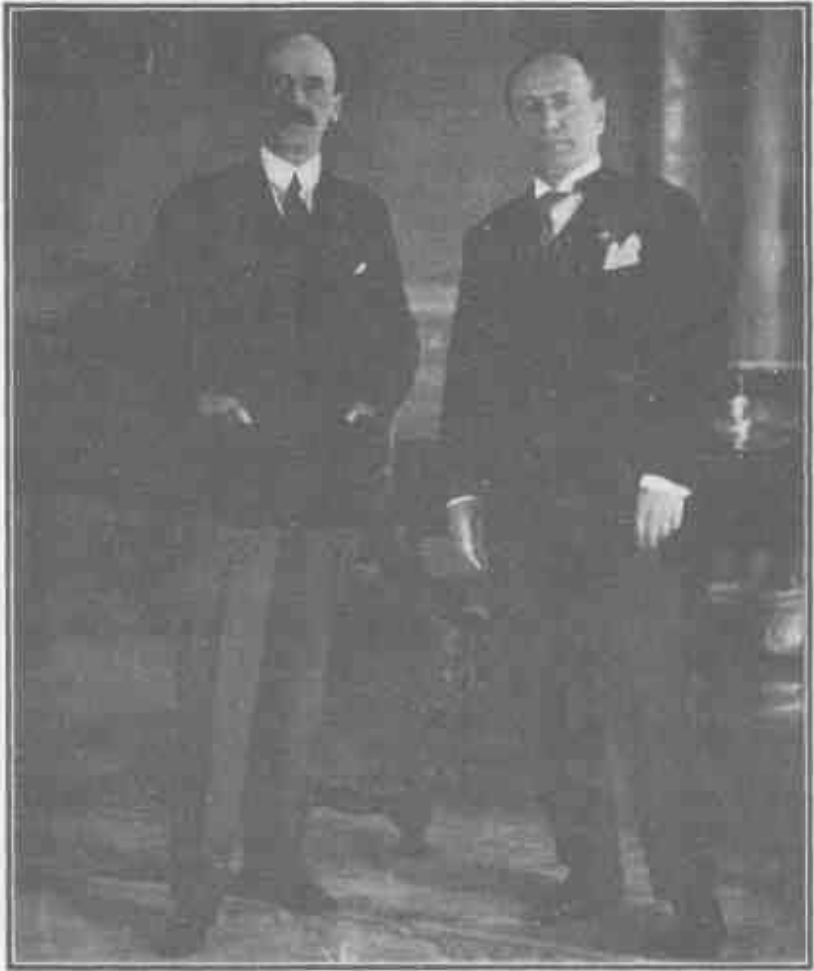
— A győztesek viszontbiztosítása, — mondja. — A régi római imperátorok Jugurtát és az elfogott barbár királyokat fűzték diadalszekerük elé, — a modern kor győztes ellensége egyenesen a legyőzött népekkel teszi ezt. A népszövetség át kell, hogy alakuljon. Hiszen ma a gyors változások korát éljük.

— Hát akkor mit beszéltek örök halálról, — mosolyog Bethlen. — Ma mérföldes léptekkel halad az emberiség és a kultúra. A keresztény kultúra alapja az isteni igazság. Ez az igazság utat tör magának. Mi ma nem követhetünk mást, mint békés politikát.

— Én — emeli fel hangját Bethlen — minden csalódásom ellenére szilárd híve vagyok a népszövetség gondolatának. Legközvetlenebb út az igazság felé, mert az észszerűségen alapszik. A nagyhangú fogadkozások ideje lejárt. A töltetlen puskával való fenyegetőzés helyett jobb a meggyőzés fegyvere. A történelem érleli a magyar igazságot. Ezt Európa igazságérzete fogja felfedezni.

— Minden meg gondolatlanság sokat tesz kockára; mi nem kockáztathatunk most semmit. Ott óvatosan kell előre haladni, hol nagy mélységek vannak. A világháború az összes hadviselő feleket tönkretette. A néplélek mindenütt megzavarodott.

— Lám — fejezi be a beszélgetést Bethlen —, milyen könnyű a kis forrás vizét megzavarni és milyen sok idő kell arra, hogy ismét megtisztuljon.

Bethlen István gróf
és Mussolini
1927-ben Kómában.

A G E N F I P A R L A M E N T

XXV. FEJEZET. Az új ideális világhatalom. – A magyar delegáció. – Bethlen beszéde. – Apponyi beszéde. – A lefegyverzés kérdése. – Herriot és MacDonald. – Kirándulás a Salève hegyére, – Milyen magas a Mont-Blanc? – A svájci néphadsereg.

ÉGSZÍNKÉK tó a Lac Léman, a Genfi-tó. Ragyogó napfényben fürdik vele szemben a Mont-Blanc fehér oromzata. Ez Genf, a menekült hugenották városa, a népszövetség székhelye. Nyugodt, gazdag ipart és kereskedelmet folytató svájci patríciusok kantona ez. Svájc legszélén fekszik, olasz és francia föld találkozásánál. A tó közepén, ott ahol a Rhône szakad ki, hogy folytassa útját Franciaország felé, a város szülöttjének, Jean Jaques Rousseau-nak szobra áll egy kis hangtalan szigeten. Itt élt a háború alatt Lenin is... Itt emelkedik a hitújítók komor, gigantikus emlékoszlopa. A francia menekült teológus, Calvin János szobra, ki korlátlan ura volt itt a lelkeknek, Fasel, Knox, Cromwel és – a magyar Bocskay szobra is. Hitviták és politikai küzdelmek városa. Emlékek örökíti meg a bourgeois-k harcat a jogtalan „natifs”-ok ellen. Itt égették meg Servet Mihályt.

Nagy, örök küzdelmek múltjának emlékei, íme, a filozófus ott a szigeten, éppúgy mint Tolsztoj, új alapot akart adni a civilizációnak. És egy romboló idealizmust teremtettek meg. Emberszeretetet hirdettek és vérözönkelt nyomukban.

Egy picinyke kis kockakő, emlékjel a Genfi-tó partján, hirdeti, hogy ott, azon a helyen gyilkolták meg a mi Erzsébet királynénkat. Emlékezetét, mely éppen a népszövetség őszi ülészakára esik, mindig megülik a magyar urak Apponyi vezetése alatt. Csendes misét hallgatnak a kis katolikus templomban.

Itt székel az új ideális világhatalom – a Société des Nations.

A magyar népszövetségi delgáció éveken át az „Ecu”-ben lakott, a tó partján. Apponyi Albert a virágos hegyoldalon, a Hôtjel Florissan-ban száll meg. Az „Ecu”-ben laknak a finnek, esztek és lettek. Testvéri barátkozás.

Korányi Frigyes, a párizsi követ, szemrehányásait hallgátja Bud János, az utód. Itt igazán nem szabad takarékoskodni. íme a világ nagy diplomatái és mellékbolygóik a nagy szállodákban helyezkedtek el. Például a Hôtél des Bergues, hol az angol és francia urak székelnek, vagy a Hôtél de Russie megfelelőbb lenne.

A fehérszaltánál lehet sok dolgot eligazítani legjobban.

Apponyi régi ismeretségeit újítja fel. örömmel üdvözlük egymást az agg Bourgeois-val. Délután lord Cecil látogatását várja.

Bethlen is szövögeti a szálakat. Herriot és MacDonald, Briand és Chamberlain fogadják.

A Boulevard Wilson széles promenádja mentében van a népszövetség palotája. A nagygyűlés nem itt ülésezik.

Az assemblé, a nagygyűlés megnyitása és tárgyalásai a *Salle de la Reformatiomben* folynak le. Meglehetősen ízléstelen, óriási nagy terem, karzatokkal. Ideiglenes hely. Most épül az új palota.

Hírlapírók, fotóriporterek százai fogják el az érkezőket. A világhírességeket keresztűz fogadja. A genfi lakosság büszke a népszövetségre – de alig érdeklődik. Dolgait végzi.

Két méltóságteljes alak érkezik, lassú keleti nyugalommai. Abesszínia kiküldöttjei. Fehér selymekbe, kendőkbe

burkolt csokoládéfekete arcok. Otthon nagyhatalmú miniszterek és vezető urak. Az ország régen keresztény. Ők is ennek a civilizációnak akarnak részesei lenni. A világháború dacára.

Hírlapírók ostromolják. Egy fekete, titkárféle úr jön velők. Választékos angol nyelven felel. Ad interjút, tesz nyilatkozatot, állítja a gép elé a delegátusokat. Mindezt impozáns nyugalommal.

A folyosó és dohányzó előszoba szűk, célszerűtlen. Óriási tolongás. Egy-két napig teremszolgák kérik az igazolójegyet – azután elmarad. Nagy zsidongás a teremben. A beszédek két nyelven folynak. Angol és francia felváltva.

Csodálatos attrakciója a gyűlésezésnek az a komoly, molett hölgy, aki alig ír egy-két jegyzetet kis papírlapjára és máris felállva tolmácsolja az angol beszédet franciául, a franciát angolul. Gyönyörű folyékonyssággal és szónoki gesztusokkal. Streseman szólalt meg itt először németül. A beszédeket olvassák. A mi Apponyink szabadon előadott ragyogó szónoklata óriási meglepetést keltett.

Törpe, olajbarna papi alak szónokol. Ez az albán miniszterelnök.

Hátul suttogva vitatkoznak. Angolul vagy franciául beszél-e?

Egy papírlapról olvassa harsány hangon dikcióját, valami érthetetlen idiómát használ.

Majd megtudjuk a tolmáctól. Szép angol beszéd hangzik fel.

Az albán franciául beszélt.

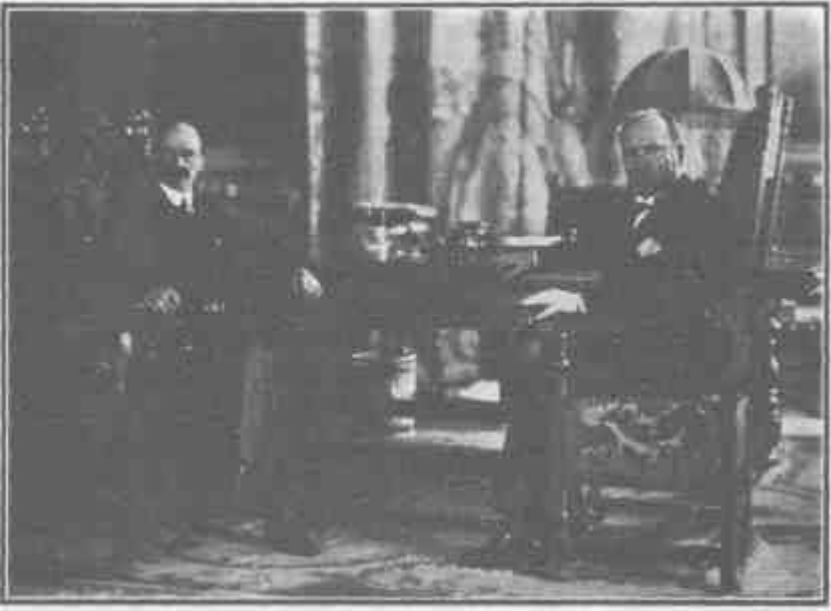
A svéd, dán, sőt angol delegátusok soraiban komoly, egyszerű ruhákban hölgyek is ülnek.

De csengetnek. Az elnök az előtte elhelyezett haute parleur-be belekiáltja megnyitóját.

Az árnyas, díszes palotában, a Wilson-boulevardon tartja a tanács üléseit. Zárt tárgyalás. Valamit átvett a béketárgyalások merevségéből és a győzők gesztusaiból.

Egy hosszú asztalt ülnek körül Európa hírességei. Jól ismert alakok.

Egyike-másika kicserélődik, aszerint mint az ország belpolitikája változik. MacDonalddal helyét Baldwin foglalja el, vagy Herriot helyét Briand. Quinones de Leon spanyol dele-

Bethlen és Mussolini
az olasz-magyar barátsági
szerződés tárgyalásánál
1927-ben, Mussolini
dolgozószobájában.

gátus, lord Cecil, a japán Ishi jellegzetes arca ott van a sorban mindig. A kertre nyíló nagy ablakokon a Mont-Blanc hűvös szellőjét hozza be a szél. A világ zsurnalisztikája helyezkedik el az előcsarnokban, emeleteken. Túlnyomó a francia szó. Az angolok soha más nyelven, mint angolul, nem beszélnek. Sonnino engedékenyebb. Ő is franciául beszél.

Öt-hat bizottság tartja folytonos üléseit a kényelmes bizottsági termekben. Egyikben Apponyi vitatkozik legelső nemzetközi jogászok egyikével, Politissel, ki Görögországot képviseli, a másikban Tánczos altábornagy Paul Boncour eredetien Robespierre-arca felé hajol és valamit magyaráz. Lépten-nyomon rajzolóok fogják el a politikai primadonnákat. Ezek legnagyobb része magyar. Híres karikatúráikat világlapok hozzák. Egy Dezső nevű magyar rajzoló vagyonokat keres egyszerű pár vonásos képeivel.

Ma magyar nap lesz a Conseilben. A magyar pénzügyi javaslatok egész sorát vizsgálják a bizottságok. A hangulat barátságos. Bethlen napokon át informált.

A magyar szanálás kilátásairól Bud János tesz jelentést, Szabóky államtitkár segíti.

A népszövetség szívesen foglalkozik a magyar ügyel. A bizottságban, a Conseilben és végül az Assembleben egymásután tárgyalják és fogadják el hozzászólás nélkül a magyar urak előterjesztéseit. Bud fogadja a kézszorításokat.

A népszövetség nagy ülésén beszél Bethlen. Nyugodt hangon – franciául fejezi ki köszönetét a népszövetségnek. Ott figyel a csehek élén az élénkszemű és temperamentumos Benes és az elegáns Dúca román külügyminiszter. A beszéd kifogástalan. Jó szomszédi viszony. Béke biztosítása. Kereskedelmi szerződések.

A szín változik.

Apponyi is beszél. A népszövetség gondolatát dicséri. Ez tetszik, nagy taps. Áttér a kisebbségek helyzetére. Csak pár óvatos mondat, félig kifejezett kétely a népszövetség tanácsa ellen, a kisebbségi ügyek kezelése ellen. Nagy mozgás támad.

Este a népszövetségnél beosztott magyar titkár hozza a hírt, hogy a kisantant tanácskozik. Válaszolni akarnak. A válasz elmarad.

Az elnök Huysman elnöki megnyitója után erélyes szavakkal mentegeti a conseil halogató kisebbségi politikáját. Az incidens el van intézve.

„Furcsa és ügyes emberek ezek a magyarok – írja másnap a radikális La Suisse –, a szerepeket megosztják. Bethlen békés, megértő, udvarias, mert kér. Apponyi már kritizál és int. És a népszövetség mentegetődzik” fejezi be a cikket ironikusan a cikkíró.

Új felvonás.

A leszerelés örökös témája következik. Jó bevezetője van. A kémiai hadviselés kérdései. A legyőzött központi hatalmaknak természetesen semmi ilyen hadiszert nem szabad használniuk – de védőszereket sem. A gázmaszk tiltva van.

Ez ülészakot Herriot és MacDonald barátkozása teszi érdekessé. A radikális szocialista-győzelem Millerand köztársasági elnök bukásába került. Herriot Angolországba látogat. A munkáspárt van az uralmon ekkor.

Pompás szónoki készséggel tesz tanúságot Franciaország békeakarásáról. „Desarmement”, „arbitrage” hangzik kissé délvidéki francia kiejtéssel.

MacDonald is szónokol. Az angol munkáspárt vezére. Nagytudású, puritán férfi. Nagy belső értékeit a szónoki készség külső eszközeivel is fokozza. Gesztusai, amint ökölbe szorított kézzel hátralép az emelvényen, vagy dörgő hangon széttárt karokkal közelít, harsog, megrázzák a hallgatóságot.

A lefegyverzés hangulata uralkodik. A dán delegátus radikális szocialista, bejelenti, hogy Dánia leszerelt és még a rendőrségét is le fogja szerelni... Mozgás. Mérsékelt tetszés.

– Az örök béke – délibáb, – magyarázza csendes hangon egy kis magyar csoportban a dohányzóban Daruváry, akkor a külügyminiszter. – A kimerült Európa természetesen békét akar, de ahogy magához tér előlről kezd.

Meg kell erősíteni a demokráciát. Ennek első feltétele a széles alapokon gyakorolt választási jog. A jogok részeivé kell tenni a nemzet minél szélesebb rétegeit. Csak ez fogja megadni a nemzeti erők expanzivitását. E nélkül a civilizációt a legnagyobb veszély fenyegeti.

Estély, díszvacsorák sorozata. A világ vezetői szórakózni is akarnak.

Nagy tömegek állják körül a Hôtel des Bergues épületeit, hol MacDonald lakik. A demokrácia hazája tüntet az angol munkásvezér mellett. Egy év sem telik el, Angliában a bolsevisták túlzásai megbuktatják a munkáspártot. Herriot-ot és üres államkasszáját a nacionalista Poincaré váltja fel.

Új kiküldöttek jönnek. A népszövetséget más hangulatok irányítják már. A németek felvétele történik meg.

A népszövetség a világháborút követő béke alkotása. Naiv álmodozók vágya szerint az örök békéhez vezető első lépés.

Nem egy új főhatalom, egy államok feletti állam, mas gyarázzák. Nem helyezi magát a diplomácia munkája fölé, hanem kiegészíti azt. Ha amaz jól működik, nem kell a genfi apparátust mozgásba hozni.

Az államok egyenlőségének elvi alapján áll. De a tények különbséget tesznek nagy és kis államok között. Tehát csak a nagy államoknak van a „conseil”-ben állandó helyük... de a kis államok is védve vannak.

– Egy egyetemes lelkiismeretet akarunk létrehozni – kiáltott fel egy ízben Barthélémy, a francia delegátus. – Historiái hagyománya a francia diplomáciának, hogy pártfogója, tanácsadója és előszobája a kis nemzeteknek! Mi az egyetemes lelkiismeret védelme alá akarjuk őket helyezni és nem a szavazattöbbség princípiumával irányítani őket!

Így van-e ez?

A legyőzött államok még mindig szenvedik a másodrendűség megalázó helyzetét. A legtöbb területet és fajtestvért veszített magyar állam sikertelenül panaszol a népszövetség előtt idegen uralom alatt élő testvérei érdekében.

A népszövetség külön bizottságot alakít a kisebbségek helyzetének tanulmányozására. Colban Erik, a népszövetség svéd hivatalnokja van megbízva a magyar kisebbségek tanulmányozásával. Erdélybe utazik. Felolvasást tart Kolozsváron, hol bemutatják neki az egyetemet, gazdag szertárait, a szép Kolozsvárt. Megelégedve tesz jelentést a conseilnek. A kisebbségek helyzete kifogástalan.

Izgatott hangulat ostromolja a magyar kormányt.

– A népszövetségből ki kell lépni!

Klebelsberg Kuno gróf.

Bethlen ellentmond.

– Igenis ott a helyünk. A világ ítélőszéke ez, a magyar reorganizáció innét indult ki, máris sikerült rokonszenvet ébreszteni. A kisebbségek helyzetét csak itt tárhatjuk fel a nyilvánosság előtt.

És évről-évre ott vannak a magyar urak Genfben, a nemzetiszínű lobogót ott lengeti szállásukon a szél.

Vasárnap van. Kirándulás a Saleve-hegyre, szemben a Mont-Blanc-kal.

Öt, hat kis francia falun rohan át az autó. Színes kis hotelek, jól öltözött citoyenek a városház előtt. Játsszák a „boul”-t, a nemzeti tekejátékot. A téren ott emelkedik minden faluban a hősi halottak emlékoszlópa. Vergődő német sas teteme, felette kukorékol a gall kakas. Vagy összetört német sisakon pihen a poilou csizmás lába.

Pihenés kis nyári vendéglő előtt.

A francia dekadenciáról van szó. Bethlen azt mondja:

– Az egész egy elterjedt mese, nem igaz. Egészséges, intelligens faj. Takarékos és gazdag. És hogy szereti és védte hazáját!

Íme a háború feltette a kérdést: melyik erősebb, a németek gépszerű szervezése, fegyelme, mely az ipari Németország széthúzó elemeit egyesíteni tudta, vagy a „Vive la France!” harsogása mellett harcoló francia földművesdemokrácia?

A franciák győztek. Az ember jobb, mint a gép.

Tánczos altábornagy azt mondja:

— A világ csodája volt a német organizálóképesség; az egész világ ellen harcolt és ha az amerikai segítség nem jön...

— Azért a kitartás utolsó negyedórája mégis csak a franciáké volt. Nem a front vesztette el a háborút, de a „Hinterland”.

Szemben látszik a Mont-Bianc csodás fehérsége, jégmezői. Egy mély völgy választja el a társaságot Európa legnagyobb hegyóriásától. A társaság tagjai fogadást kötnek, hogy milyen magas a hegy. Kisül, hogy a tíztagú társaságból senki sem akad, aki tudná a hegyóriás pontos magasságát.

A magyar küldöttség a Journal de Geneve szerkesztőjét hívta meg egyízben vacsorára az „Ecu”-be. Nemzetközi

udvarias szokás ez. Genfben különösen gyakori. Nagyjelentőségű ügyek dőlnek el így a fehér asztalnál.

Érdekes és igen barátságos beszélgetés szövődött itt.

A szerkesztő elmagyarázta a svájci néphadsereg szervezetét. Minden katona magánál tartja teljes felszerelését, fegyverét, megfelelő töltényekkel. Zürichben általános sztrájkot proklamáltak az ipari munkások 1919sben. A proletárdiktatúra kikerülhetetlennek látszott. De csak a beavatatlanok előtt. Hat óra alatt mozgósítva volt a néphadsereg. Az Allmendekről, hegyek közül, pásztorkunyhókból rohanva gyűltek össze a svájci parasztfiúk. Egy nap alatt vége szakadt a sztrájkoknak.

Felteszi ő is a kérdést:

— Miért csatlakoztak a németekhez?

— A birodalmi helyzet, függőség, kevesen vagyunk ...

— De miért nem igyekeztek a népük propagatív erejét növelni? Igazi népies politikát csinálni?

Nehéz kérdések. A társalgás más irányt vesz.

FÉNY- ÉS Á R N Y K É P E K

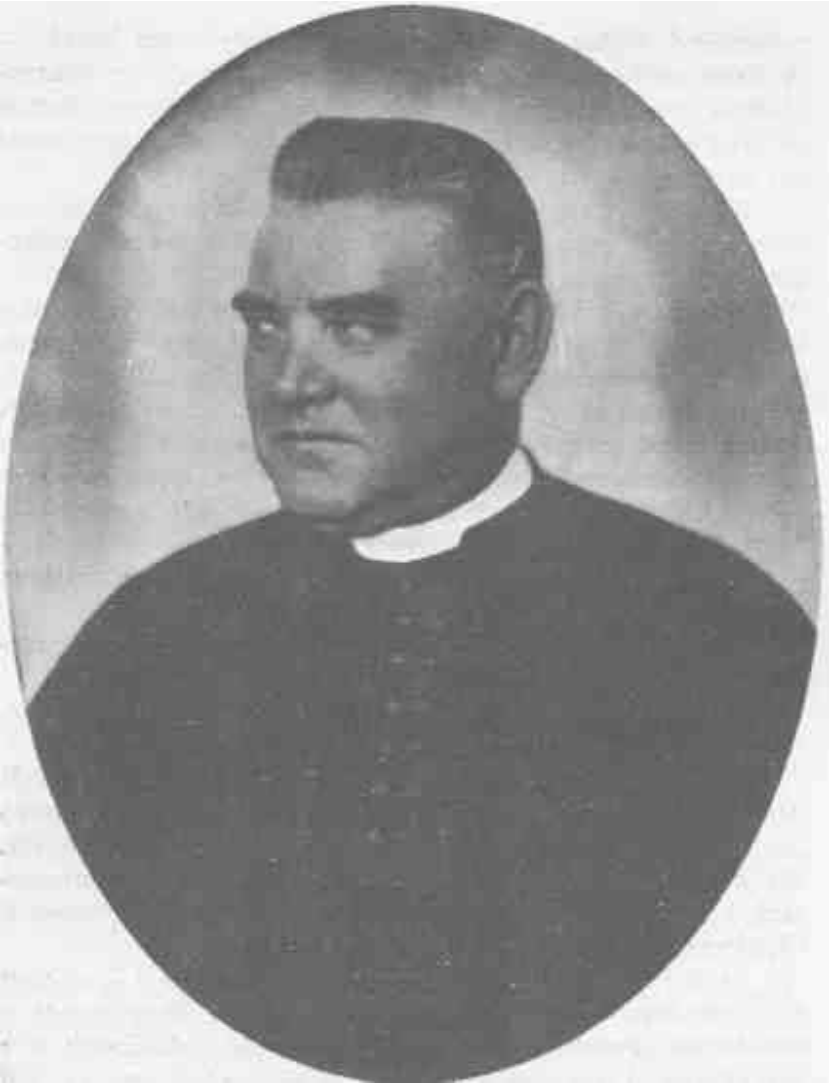
- XXVI. FEJEZET. Horthy Miklós kormányzó pályája. – Az öreg „nagy uralkodó” környezete. – A Novara parancsnoka. – Mikor a bűn üldözi az igazságot.*
- *A hadsereg szervezése és bevonulása Budapestre. – Kis nemzet sorsa. – Horthy Miklós kormányzó és Bethlen. – Collasanti és Mussolini Bethlenről. – A parlamenti pártok. – A király kérdés és a legitimizmus. – Demokrácia és rangs kórság. – Mit akar Bethlen? – Nagyatádi Szabó István jelleme. – Egy nap futó képei. – Bethlen előszobája. – Arisztokratikus vagy demokratikus uralom. – A numerus clausus. – Bethlen és ml-niszterei. – Bethlen és pártja. – A kabarétréfa.*
- *A frankügy. – Sauerwein. – Vázsonyi legnagyobb tévedése. – Bethlen egyénisége. – A demokrata és arisztokrata politikusok. – Bethlen fogadalma. – Bethlen Margit grófnő. – Írói jellemzése.*

VAN egy középkori spanyol mese, mely a siker útját írja le.

A szekér halad. Egy napon megtámadják a szekeret a szörnyetegek. A sötét szenvedélyek, a vak meggondolatlan-ság, az esztelen gyűlölet és a kapkodó zavar. A siker látja a veszélyt. Megállást parancsol a várakozásnak és önfegy-elemnek és meghagyja a színlelésnek, hogy foglalkoztassa az 'ellenséget, míg ő tanácskozik az óvatossággal.

Az emberi indulatok milyen viharzását érezte a kor-mányzó, milyen szakadékok és veszélyek között haladott szekere, míg megérkezett.

Az Alföld szülöttje. Honfoglaló magyarok, jó vitézek utódja. Tengerészkatona lesz. Bejárja a világot, egy fél-tucat nyelvet tanul meg, az Alföld horizontja messze távla-tokát mutat. Bécsbe kerül az öreg uralkodó közvetlen kör-

Vass József.

nyezetébe. Hideg, óvatosságra intő légkör veszi körül. – A fiatal sorhajóhadnagy előtt feltárul a birodalom igazgatásának mechanizmusa. Bámulja, majd mélységesen tiszteli az öreg császárt, a kötelességteljesítés aszkéta ját, szigorúságát és szívj óságát.

Később, mint Magyarország kormányzója, bizalmas emberei előtt sokszor megemlékezik erről és visszaemlékezik „a nagy uralkodóra”.

Milyen tökéletes ismerője az öreg uralkodó a birodalom mindig aktuális tragikomédiáinak. Milyen jó szereposztó. Nagy erények, hibák, különbségek, rejtett törekvések és kitörni készülő erők felhasználója. Ismer mindenkit. A harmadik generáció politikusai, dignitáriusai és szóvivői jelennek meg, mint ahogy megjelent előtte apjuk és nagyapjuk. Előtte, emberismerete előtt feltárulnak a gondolatok. Előtte formálódtak ki a jellemek.

A vezető társadalom morális anatómiája van feltárva előtte.

Ő a meghallgatás bölcse – ezért hallgat mindenki engedelmesen reá.

Ezerféle tanácsot, okos véleményt és könnyelmű badarságot hallgat ki türelmesen.

– A döntést fenntartom! – mondja. És a bonyolult óramű a világ csodálkozására tovább halad. A különböző „monarchiák”, a birodalmi, az osztrák, a magyar, a horvát, sőt a bosnyák is, nem beszélve Fiúméről és a szunnyadó cseh királyságról, mind ott tolong, helyet keres és követel, végül megnyugszik a döntésben.

Itt él Horthy Miklós sorhajóhadnagy. Talán ő is az alatt a szuggesztív érzés alatt él, mint oly sokan, hogy csupán a birodalom egyesített ereje védelmében helyezkedhetik el a magyarság. A magyar függetlenségi törekvések ezt az erőt gyengítik. Ki tudja? Katona és magyar. Ezer vizsgálódó szem kíséri figyelemmel.

Kitör a nagy küzdelem.

A tengeri haderő cseh, horvát, dalmata, olasz, csak magyar nem. Horthy magyar és hamar megismerik nevét a vizek hatalmas urai.

Horthy Miklós sorhajókapitány a „Novara” cirkáló parancsnoka. Egymásután süllyeszti el a hadiszert szállító

ellenséges hajókat. Mikor 1917-ben az otrantói szorosban a „Novara” hét cirkáló és hét torpedónaszád élén huszonnégy ellenséges őrhajót semmisít meg, elsüllyeszti az angol Dortmund óriási hajót, kapitánya, Horthy Miklós, súlyos sebet kap. Külön hadiparancs teszi ismertté nevét.

De hasztalan minden.

Vége van. A birodalmat szétépték, szétépték Magyarországot is. Az ősi kúria Kenderesen elpusztítva. A család szétszórva. A haza, a büszke magyarok földje a legnagyobb gyalázatban.

Szegeden veszi kezeibe azt, ami lehetetlenséggel határos. Hadsereget fog szervezni.

A párizsi Louvreban van Prudhon hírneves képe: „Az igazságszolgáltatás üldözi a bűnt”. Allegorikus alakok küzdelme. Erkölcsei világrend megnyugtató lehelete árad belőle a szemlélő elé. Színek, arcok, helyzetek sodródása, mozgás és végül az igazság győzelme.

Milyen akkor az ország? Az igazságot a bűn üldözi» Az esztelen, a szánandó alacsony tömegszenvedély.

A munkásság már régen nem forradalmár. Érzi az örvényt, amelybe taszították. De a polgárság nem tud lábraállani. Le van fegyverezve. Fegyver kell és vezér.

– A háború nem egyéb, mint a politika folytatása, de fegyverrel a kézben – mondja a német von der Goltz generális.

Esztelen pacifizmus dobatta el a legválságosabb órákban a fegyvert.

Ezt az eldobott fegyvert akarja Horthy nemzete kezébe adni.

Bethlennel ez időben került közvetlen összeköttetésbe. Bethlen Bécsben van, folytonos érintkezésben az angolokkal. Itt járt, tanácskozott, kért és figyelmeztetett. Híreket juttatott Szegedre. Akkor mindenfelé „orientációval” volt tele a levegő. Volt román, cseh, osztrák, sőt osztrák és bajor kapcsolat is.

– Vigyázat – írja Bethlen Szegedre. – Nekünk most mindannyi jóakarataira van szükségünk. Nem szabad féltékenységet ébresztenünk senkiben. Ne kínálgassuk magunkat, várjuk meg az időt, amely jönni fog.

Szegeden kormány alakul, annak ő, Bethlen a követe

Bécsben. Külön feldolgozásra váró ezer apró megfigyelés, jelenség, lehetőség bontakozik ki jelentéseiből és memorandumáiból.

– Első a fegyveres erő szervezése – írja Bethlen. – Addig semmi tisztelet, semmi tekintély. Itt nem emberbarátok erkölcsös, nemes versenye foly, hanem érdekek kegyetlen és durva küzdelme.

Horthy Miklós nagy energiával állítja sorba a magyar katonákat, alföldi és erdélyi fiúkat. Egész tiszti századok alakulnak.

A háború vad, embertelen vérengzés. Ki ne lenne ellensége? Béke kell, boldog béke, a munka, a boldogság békéje. De mikor ez ma is a legyőzöttek számára előírt arkánium. Ellenben az egész többi világ fegyverben áll.

Minden háború, a világháború is történelmi tény. Kegyetlen, de természeti törvény és mióta ember él a földön, az emberi haladás útjai fegyveres összeütközésekkel vannak jelezve. Nem a világháború következménye-e az az átalakulás, amelyet ma szemlélünk? A hagyományok, szokások, életfelfogás morális forradalma van. Új alkotmányok, új gazdasági rend készülnek. Bűn a pacifizmus mindaddig, míg körülöttünk mindenki militarista.

Budapesten Perényi Zsigmond báró folytonos vészedelemben, bebörtönözés elől bujkálva, széles alapokon nagy ellenforradalmi szervezetet hoz létre. Bátor, elszánt, becsületes férfiak akarták megdönteni a bűn uralmát. Nem sikerült. Nem volt segítőfegyver.

De kis, elszánt hadsereg áll már a Dunántúl. A románok úgyszólván ellentállás nélkül foglalják el a fővárost és nyomulnak elő a Dunántúl elfoglalására.

– Az volt a legnehezebb pillanat – beszéltek a fővezér környezetéből –, mikor meg kellett állítani a román előrenyomulást. Földbe ástuk magunkat nagy területen. Elszántan mindenre. És tüzeltünk a románokra. E pillanatban dőlt el az ország sorsa. Az áradat megállott, majd kezdett visszavonulni.

Horthy Miklós a hadsereg élén bevonul Budapestre és a nemzetgyűlés kormányzónak választja 1920 március 1-én. Huszár Károly miniszterelnök vezeti be a Házba.

Bethlen István grófné
a felolvasóasztal mellett.

Rakovszky István elnök fogadja, az ő kezébe teszi le az esküt. Ez államjogi aktust külön törvény örökíti meg.

Ezeréves a királyság intézménye Magyarországon. Szent István koronája nemcsak emlék jel, de figyelmeztető is Európa számára.

A kormányzói főhatalmat mindig a nemzet keserű sorsfordulatai hívják életre. Hunyadi Jánost éppúgy, mint Kossuth Lajost a nemzet nagy veszélyei állították a nemzet élére.

Ma is századok vésze sűrűsödik össze rövid napokra.

A királykérdés nem csak a nemzet ügye. Az új Európa hatalmi erőszakra épült fel. Szomszédok félelme, féltékenysége és bírvágya fenyegeti a kis országot.

Lengyelország végső tragédiája fenyeget. Kis nemzet vagyunk. Tíz-tizenkétfélmillió összesen, mint államalkotó faj alig nyolcmillió.

Első királyunk, Szent István dicsőségét hirdető ünnepen gazdák, földművesek és munkások tömegei üdvözlik búzalkalással a kormányzót, ki ezt mondja:

– Mikor megcsinálták az angol magna chartát, akkor még ugyanannyi volt a magyar, mint az angol. Ma a magyarok száma tízmillió, az angoloké száznegyven millió. Keresnünk kell az okokat. Miért van ez így, kiknek felelősségét terheli, hogy ebben az országban mi csak egy maroknyi nép vagyunk? A háborúban olyan veszteségeket szenvedtünk, hogy másodszor ilyen vérveszteséget nem kockáztathatunk.

Ezekben a szavakban van kifejezve a magyar sors.

Kis nemzet vagyunk és ezer veszély környékez.

Egy angol lap írta róla a nemzet legválságosabb óráiban:

– Irányt adott nemzete történetének. Fia másképp jár el, úgy lett volna, mint a vándor, ki eltévedt az őserdő sötétjében, de bár látja a ritkuló fák között az erdő szélét, tovább bolyong, mert ő csak a rendes úton akar menekülni.

Hat év óta alkotmányos tanácsadója Bethlen István. Hosszú idő. Lelki kötelékeket teremt, melyek eltéphetetlenek.

*

Collasanti, az olasz szépművészeti intézet igazgatója beszélt el Budapesten, hogy mikor Mussolininek jelentést

tett egyik budapesti útvjáról, magyar kultúrviszonyokról. politikáról, irányadó férfiakról és Bethlenre tért át, a duce félbeszakította:

– Bethlent ismerem és igen nagyra becsülöm. Gondolja csak meg, öt év óta miniszterelnök! Öt éve dolgozik eredményesen. Ebben benne van egyéniségének nagy értéke.

Melyek Bethlen kormányzati eszközei?

Bethlen pártja az egységes párt, azaz egységes keresztény és keresztény, kiscgazda és földmíves párt. Van testvérpártja is. Zichy János–Wolff Károly keresztény pártja. E pártnak tagja Vass József miniszter. Van öt jelenleg támogató ellenzéke is. Gömbös és Szilágyi pártja. Van objektív ellenzéke, Rassay Károly demokrata pártja. Van heves ellenzéke, ezek a szocialisták.

A szocialisták fegyelmzett, komoly és dolgozó ellenzék. Jó gyakorlott szónokaik vannak, mindig van mondani-valójuk.

Lényegében tehát a mai törvényhozás pártjai két csoportba tartoznak. A polgári képviselők és a szocialista képviselők.

Ez a magyar törvényhozás hét évi evolúciójának eredménye. Oda érkezett el, ahonnan kiindult.

Mert ma az egész világ, Kínától Londonig, ezen még megoldatlan társadalmi konvulzió hatása alatt áll.

Azt mondja Bethlen:

– Én a magyar társadalom védelmét, a magyar politikai élet egészséges kifejlődését nem attól várom, hogy a II. internacionalé embereit, törekvéseit támogassuk a III. internacionaléval szemben, hanem attól, hogy egy egészséges polgári közvéleményt teremtsünk, attól várom, hogy a munkásosztályt ezektől elfordítva, szintén nemzeti alapra helyezzük és vezessük vissza. Attól várom, hogy az osztályharc jelőszavának célszerűtlenségét és a munkás szempontjából való szerencsétlen kidobását is népszerűtlenné tegyem köztük és ezt a munkásosztályt, amely a szakszervezetek és a szocialista vezetők terrorja alatt nyög, felszabadítsuk ez alól a terror alól.

Itt tehát világosak a hadállások.

A legitimizmus várában nagy értékek helyezkedtek el. Hallgatolagos megegyezés. A kérdés nem időszerű.

Zichy János, miniszterviselt régi pártvezér, a katolikus társadalom és legitimizmus díszje és irányítója azt mondja:

— A királyság intézménye egy a nemzet létevel. Gyökerei a néplélekből fakadnak. És a legitimitás az erkölcsi rend biztosítója,

— Minden jog forrása a király és nemzet együttakarása. A törvény – mondja Andrássy Gyula – csak így törvény...

— Minden jog végső forrása mégis csak a nemzet – mondja a parlamentben Bethlen.

Apponyi Albert éles disztinkcióval állítja fel a határvonalakat a teljes törvényes rend és a jogszerű bár, de ideiglenes rend között.

– Megtámadhatatlan igazság mind – mondogatják a politikai klubokban.

De a magyar faj élete, jövője sohasem volt annyira az elemek játéka, mint korunkban. A magunk dolgával csak nagy és hatalmas akarások, az európai hullámzó vizek és azok irányainak okos felhasználásával foglalkozhatunk. A „magyar glóbusz” megint ütközője nagy áramlatoknak.

A bolsevizmus réme fenyegeti a polgári társadalmat.

Anglia diplomáciája mozgásban van. A jövő kikerülhetetlen nagy mérkőzését készíti elő. Szövetségeket kovácsol össze, érdekeket igyekszik kiegyenlíteni.

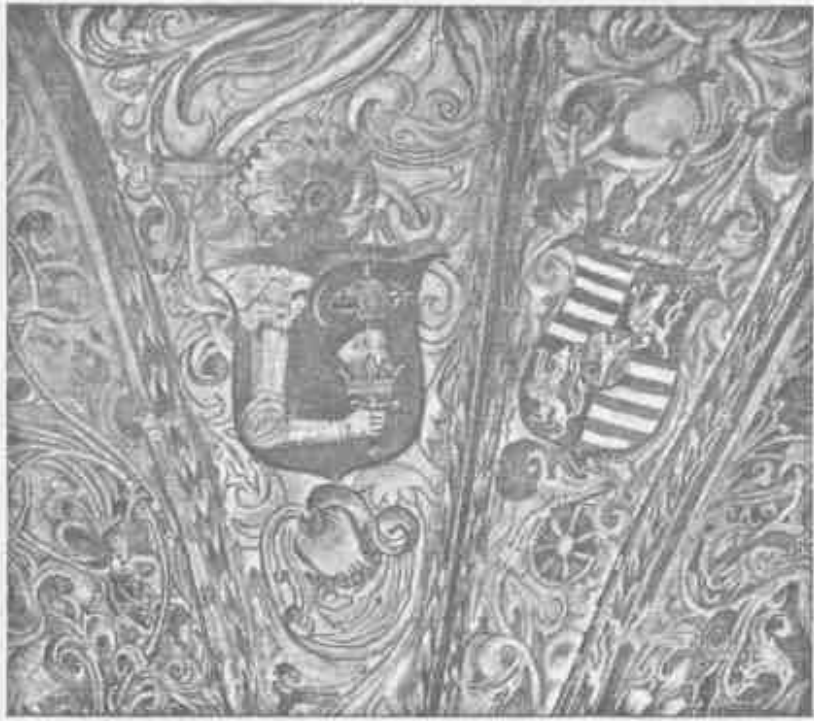
Minden állam annyit fog érni, amennyit társadalma. Gazdasági ereje és dolgozó osztályai alapozzák meg jövőjét.

– A királykérdéssel csak akkor fogunk foglalkozni – mondja Bethlen a sürgető kérdésekre –, mikor azt igazán szabadon tehetjük. Építsük fel először a magyar állam épületét.

Almássy László, a pártelnök használja ezt a hasonlatot egy ízben.

Bethlen amerikai technikával dolgozik. Anélkül, hogy a régi épületet megbontaná, feljebb és feljebb emeli. A nemzetgyűlésre országgyűlést épített, erre felsőházat.

Pedig az első nemzetgyűlés még a földrengés fizikai jeleit viselte magán. Kő, iszap, régi épületekből fennmaradt törmelékek. Egy-egy márványdarab is akad. De felszínre kerülnek igazi értékek is. Néptanítókból fő országgló urak, földmunkásokból agrárminiszterek, kettő is egyidőben.

A székely nemzet címere.
A dályai templom XV. század-
béli freskója. Jobbról II. Ulászló
Jagello címere.

A demokrácia ereje ez? Igen, mert a legtöbbje helyét megállja.

Demokrácia? De hiszen a címkórság képtelen méreteket ölt.

– Ez igaz – mondja Prónay György. – De lám. Franciaországban a háború után már kétszer emelték a becsléttrenddel kitüntethetők korlátozott számát. Ez kormányzati eszköz. Az emberek hiúságát is fel lehet használni...

És amint a bankjegyek mind nagyobb és nagyobb numert viselnek, nagy értékek jelzéseivel jelennek meg a fórumon megelégedett viselőik.

Dignitás-infláció !

De a bankjegyeket vissza lehet legalább vonni, de a címeket soha.

A népszövetség szigorú takarékoskosságot sürget.

Bethlen a kormányzatban jártas régi politikusokból és főtisztviselőkből bizottságot állít fel.

Gyomlálni kell a bürokráciát, ha már a címeket nem lehet.

Pontos adatok kerülnek napvilágra. A magas állások megszorodva. A nagy zűrzavar sok kivételes előhaladást tett lehetővé.

– Gondolta-e valaki arra – mondja Gaál Gaszton – mit jelent az, hogy fiatalságunk előtt minden előrehaladás el van zárva? A nemzet virága fog elpusztulni.

Kínos operációba fog Bethlen. Nehezen megy.

A nemzetgyűlés az autóláz ellen indít harcot. Valóságos betegség. Politikusok sóvárogják a miniszteri széket – az autóért –, bukottak csak azt sajnálják.

Az autó a tekintély bizonyágtétele. Ez az igazi nagyság jele. Itt kezdődik az államférfiú. Heves támadás a kormány ellen. A miniszterek sem kivételek. Sok az autó, tessék takarékoskodni.

Bethlen felel. Igazat ad a felszólalóknak. Itt takarékoskodni kell. A miniszterek azonban elfoglalt emberek. Az állami ügyek természete olyan, hogy sokszor pillanatok alatt kell értekezni.

– Én – mondja száraz hangon – nem emelek kifogást a bicikli ellen sem, de talán a miniszteri állás presztízse mást kíván.

Harsogó derűtség. Az indítványozó elhallgat.

Este egy karikatúrát köröznek a pártkörben. A miniszterek biciklin.

A törvényhozás gyorsan dolgozik, sokszor ötletszerű, pongyola törvényalkotások születnek meg. A „nemzetgyűlés szuverenitása” némileg túlfüti a képzeletet. Átcsap az adminisztrációra is, sőt az igazságszolgáltatásban is nyugtalanító jelenségek bukkannak fel.

A hatalmak megosztásának klasszikus tana az, amely az államok mai rendjét szabályozza.

Ha a törvényhozó hatalom beteg, ez természetesen visszahat a végrehajtó és bírói hatalomra is.

– Csak türelem – biztatgat Bethlen. – Majd lehiggad minden. Az állam egyetemes erejét és tekintélyét kell helyreállítani. Akkor rendbejön minden.

A pénzszerzés mohósága orgiákat ül. Visszaélésekről érkezik hír.

— A mai helyzetünkben kikerülhetetlen jelenség. Egész Európában így van. A háborúnak mindenütt moradeurjei vannak.

— Különben is – mondja egy ízben mosolyogva –, aki jól akar ebédelni, ne menjen a konyhába.

Az „erdélyi gróf kezdetben teljesen izolálva állott. Ma félfő tisztelet környékezi.

– Mit akar Bethlen? – ez a legmegszokottabb kérdés. Az első nemzetgyűlés lejárában van. Új választói törvényt kell alkotni. Az egész politikai közvélemény sürgeti. Beterjeszti javaslatát.

Ingerült ostrom indul ellene, mely egyre szélesebb mesderben hömpölyög. Az ellenzék nagy szakértelemmel nyújtja a vitát.

Hogyan, Bethlen türelmes, semmit sem tesz ellene?

Későn vesznek észre, hogy éppen ezt akarja Bethlen.

Órára, percre jár le a két év szónokló nemzetgyűlési képviselők lármája között.

Végelgyengülésben halt meg az első nemzetgyűlés.

Az új nemzetgyűlést már Bethlen rendelete kelti életre. Ez lényegesen más összetételű.

Amannak kizárólag a mezőgazdasági termelőrétegek ad-

tak életerőt. Főképen a kiszagdák. Nagyatádi Szabó István irányította annak szellemét.

Ez megváltozott.

A városi tőke, a kereskedelem, ipar, szabad foglalkozások és egy gondosan megkötött megegyezés alapján a szervezett munkásság is bevonul.

Új hang. Kíméletlen támadások a polgári pártok ellen. Nagy szociológiai viták, melyekben Bethlen és Vass József állják a tüzet. Heves, sőt durva hangú beszédek. A Ház izgatott.

– Csak több ilyen támadás – mondja Bethlen mosolyogva – és a polgári osztály felébred tunyaságából és végre összefog.

De a másik oldalon is csatazaj hangzik. Gömbös Gyula fejt ki az igazi magyar faji politikát. Pompás igazságok, hatásuk is van, de íme Bethlen megállapítja a határvonalakat.

— A középúton van az igazság.

— Bethlen politikája irány talán és tehetetlen, – kiáltják egy viharzó ülésen. – Ez az a politika, amit a Briand-kormányra kiáltott Tardieu, t. i. a döglött kutyárpolitika!

Mi az?

A hasonlat használója mindjárt megmagyarázza:

— Ez az a politika, amely az áramlatok által tehetetlenül sodortatik...

— Nincsen igazad, – magyarázza Erdélyi Aladár a folyosón a támadónak. – Tudod?e, hogy az omlett két végét levágja a szakács. Ami középben megmarad, az a legjobb, ez a középutas politika.

Bethlen miniszterelnöksége első időszakában a politika tengelye nagyatádi Szabó István körül forgott.

Egyszerű somogyi földművesmunkás. A vármegyén át a törvényhozásba is bejut. Igen eszes, kiváló szónoki képességgel bír. Értékes képviselője annak a társadalmi osztálynak, melyet a magyarországi sajtóságos birtokmegosztás a Dunántúl teremtett, ő maga kiszagdatársadalomnak nevezte ezt. A nagybirtok és a földtelenek éles ellentétei között fokozatosan helyezkedett el ez a tíz?húszholdas kisbirtokos elem. Józan, takarékos, földre éhes, a földben gyökerezik egész léte.

Az összeomló magyar társadalomból rohamosan emel-

kedik ki ez az osztály, mint szilárd társadalmi réteg. Oly erős, hogy a kommunizmus konvulziói alig érintik. Érintetlen hagyják, nem merik bántani a közös tulajdon reformerei. A belső rend első alapjai ők, a nemzeti hadsereg tárnaszai; később a föld megosztása ellen intézett rohamban a mérséklet álláspontján állanak. A párt, de különösen vezére, meglehetősen ellenérzéssel küzd. A birtokososztály gyanakodva nézi, mert kisajátítást hirdet és nem bízik mérséklésében. A szocialista párt a magántulajdon védőjét látja benne. A keresztény párt riválist lát benne, mely a proletárdiktatúra oktalan kegyetlensége után felébredt tömegérzést vezet más vizekre. Egy póluson helyezkednek el, mert hiszén morális alapjuk egy, de ez zavarja a gépezetet, mert az ellensúlyozó erő hiányzik.

Nagyatádi Szabó István tájékozatlan az adminisztrációban. ösztönszerű gyanakvása nem hagyja el, mégis beles kerül teljesen ártatlanul egy csúnya botrányperbe. Képtelen megküzdeni a terjengő gyanúval, összeroskad, szívbénulásban hal meg. Szegényen, mint ahogy kezdte életét.

Egyénisége gyenge volt arra, hogy a magyar agrár-demokráciát megalapozza. De a jobbágyösök bámulatos utódja. A történetíró, pszichológus és politikus örök problémája marad, honnan szerezte meglepő politikai érzékét és tájékozódóképességét.

Bethlen kezdetben e népvezér bizalmatlanságával küzd. Majd fokozatosan meggyőzi őt és pártját céljai helyességéről. Választási harcaikat együtt vívják meg és ami természetes, a konzervatív agrárrétegen helyezkedik el az új egyesítés párt.

Nagyatádi jelentősége a forradalmakat követő időkben abban van, hogy a túlzások idejében, a hallucináló lármájában mindig megőrizte ösztönszerű mérsékletét és higgadtságát. Nélküle hosszabb és fájdalmasabb lett volna a gyógyulás.

– A montessorini elméletét – írja egy ellenzéki lap – olyan pedagógiai tétel, mely semmit sem tilt el, hanem engedi, hogy a gyermek saját kárán tanuljon és kezét a lángnál elégesse. Ez a közvélemény nevelésének is, Bethlen szerint, a helyes eszköze. Ő okos politikus, vár, amíg a közvélemény kezét megégeti és azután tereli a hangulatokat

más irányba. Így oldotta meg a legveszedelmesebb feladatok sorozatát.

Most már igazi vezére pártjának. Választási törvényt csinál. Az ellenzék passzív rezisztenciába lép. Érti mindenki, hogy ez végre tizenötévi küszködés után olyan törvény lesz, amelynek irányelvei szerint választani is fognak.

Mikor az új felsőház a költségvetést tárgyalta, megszólt az első ellenzéki hang. Hadik János támadott nagy szakértelemmel egy közgazdasági javaslatot. Érvei igazak voltak és meggyőzők. A felsőház temperált légkörében némi mozgás támadt.

— Jár a baba, jár, – mondják a hírlapírói karzat tapasztalt öreg legényei. – Végre egy ellenzéki hang.

— Kérem a tisztelt felsőházat – mondja Hadik János gróf félig tréfásan –, ne féljenek attól, hogy Bethlen megharagszik. Le kell szavazni a javaslatot. Ez káros és hibás javaslat.

A vékony, szikár és halvány miniszterelnök mosolyog.

A karzaton egy amerikai társaságnak magyarázzák Hadik szavait.

Így néz ki a diktátor? De beszélni kezd. Teleszky Jánosnak felel, ki nagy beszédében állította dilemma elé a kormányzatot. Mit akarnak. Agrártermelésből vagy ipartermelésből akarják az országot fenntartani? Melyik fejlesztése a fontosabb?

Bethlen válasza egyszerű és világos.

– Mind a kettőből és mind a két termelési ágat támogatjuk.

A felsőházban több kisgazda, sőt egy napszámos földmunkás is van.

– Új Zrínyiászt lehetne ebből írni, – mondják a hírlapírók. Milyen változások.

De nem. Az elnöki székbe Wlassics Gyula ül. A jogfolytonosság élő szimbóluma.

Íme egy nap futó képeinek sorozata:

Bethlen előszobája. A falakon nagy elődök arcképei. Andrassy Gyula és a kiegyezés mézeshetei. Magyar világ. A király és királyné rokonszenvét fordítja felénk a zseniá-

lis világfi. Jönnek a fekete évek. Jó magyar arcok gondterhes sorozata. A pénzügyi helyzet vigasztalan. Osztrák káröröm. Tisza Kálmán arcképe. – Nagyon jól van találva, – mondta Eötvös Károly valamikor róla, mert íme görcsösen fogja a szék támláját. Valóban tizenöt évig ül benne. Organizálja az országot. Egyensúly az államháztartásban. De a magyar önálló államiság eltűnik. Anyagi érdekek harca, romlott közélet. Jönnek sorban: Szapáry és Bánffy Dezső, Széli Kálmán és Héderváry, Lukács László. És közben-közben mindegyre Wekerle, akinek fiatalos negyvenéves arcképe díszíti a termet – és hetven felé jár, mikor kitör a forradalom és ő miniszterelnök újra.

Végül Tisza István. Sötét, markáns arc. Emlékezetét márványtábla őrzi a lépcsőházban. Mennyi rendszer. Milyen különböző kezelése az államhatalomnak.

Letűnt nemzedékek adják át helyüket újaknak. Elvek, célok, nagy akarások és Vergődések forgataga. Az ötvenévi alkotmányos élet Magyarországa ez az arcképcsarnok. – A néma képek között suhan végig a történelem lehelete. A történelemé, mely előttünk záródott le.

Új Magyarország kezdődik.

Reggel tíz óra van. A miniszterelnök már végzett Prónay György államtitkárral, Ángyán sajtófőnökkel és Pataky Tiborral.

Két-három főispán, polgármester, egy hatalmas bankvezér, két angol és egy magasrangú katona várakozik. Kaszay Farkas titkár hosszú sor nevet rendezget. A mai névsor. Ehhez még újak jönnek.

— A miniszterelnök úr telefonon beszél a kormányzó úrral, – magyarázza a titkár. De sietve jön Pesthy Pál miniszter és eltűnik a párnás ajtók mögött. Hosszas tanácskozás. Végre. Az igazságügy öre mosolyogva távozik. Jól végzett.

— Telefonoztak a Házból, a miniszterelnök úr oda kell, hogy menjen. Kéreti az urakat a Ház fogadószobájába!

Szedelőzködés. A Ház fogadószobája már tele van. Képviselők, idegen újságírók.

De a miniszterelnök nem jön. A folyosón elfogta már Meskó Zoltán egy kékmándlis küldöttséggel. Éljenzés moraja. A miniszterelnök „kilátásba helyezi az ügy megvizs-

gálását”, hírlapírói nyelven. De jön a miniszterelnök úr, – Scitovszky belügyminiszter kíséri. Eltűnnek.

Telefonüzenet a miniszterelnökségről. Az értekezlet várja öexcellenciáját. Nem lehet. Próray György autója elrobog, ő fog elnökölni az értekezleten. Közben egy óra elmúlt. Dejeuner a kormányzónál a külföldi diplomaták tiszteletére. A miniszterelnök elment.

– Nagyon sajnálja, – mondja Kassay nyájas hangon.

– Az urak értesítést kapnak, talán este a pártkörben...

Délután minisztertanács. Az ablakok bevilágítanak az éjszakába.

Az urak, mit tehetnek, elszélednek a folyosón. A szegedi főispán és polgármester beszélgetnek.

– Nagy emberismerő ez a Bethlen, – sóhajt fel a főispán.

A legnagyobb ritkaság, de a főispán és polgármester a legjobb viszonyban vannak. Régi hívei Bethlennek. Arról nevezetesek, hogy mindig visznek le valamit Szegednek. Egy kis egyetem, építkezés, templom, kórház mindig akad. Ha nehezen megy, mindenik a másikkal fenyegetőzik.

– Emberismeret a legnagyobb kormányzati tudomány, – folytatja a főispán. – A kormány elnöknek reménykedő emberekre és nem háládatos emberekre van szüksége. Reménységre építeni ügyesség, hálájukra számítani butaság. A szomjas, ha ivott a kútból, hátat fordít annak. Míg hatalmon van, reménykedők veszik körül.

— Tévedés – mondja Somogyi –, még azután is kérnek tőlük, sőt a bukásban levőtől leginkább.

— Nem ismered Sándor János anekdotáját? Tisza belügyminisztere volt; együtt buktak. Kabos Ferenc kért tőle valamit.

— Barátom, lemondtunk!

— Ugyan – mondja Kabos –, az erzsébetvárosi örmény kereskedő azt kiáltotta a cselédnek, mikor hírül hozta, hogy megdöglik a bivaly:

— Hamar fejjétek még meg, mielőtt megdöglik! Nevetés. Tovább sétálnak.

A folyosón élénk társalgás. Bent egy unalmas szónok forgatja beszéde lapjait. Álmos hangulat. Idekint elevenebb.

A világszellem váltakozó áramlatairól van szó és természetesen Bethlenről.

— Megint a zsidók az urak, – ismételteti a fajvédő párt egy újonnan választott tagja. – Bethlen átadta az országot nekik...

— Ne ítélj alárendelt jelenségekből, – inti a megszólaltatott Kenéz Béla. – Az egész világot átfogó nagy áramlatok irányítják. Tudod-e, mi a legújabb elmélet?

— Halljuk!

— Van egy nagy balti német filozófusnak, Kayserlingnek egy megállapítása, amely nem is új, hiszen Bodnár Zsigmond is erről írt: a történelmi váltakozó hullámokról.

— A történelem szerinte kontrapunktikus módon foly. A háborúban a tömegek győztek, éppen ezért feltétlen arisztokratikus kornak megyünk elejébe. A mai kvantitást kiszorítja a minőség. íme – magyarázza egy kormányt támogató –, Bethlen István egész belső szervező tevékenysége erre irányul. A minőséget úrrá tenni a kvantitás felett. Ezt szolgálja egész szociálpolitikája, középiskolai politikája, közigazgatási rendszere.

Nagy vitatkozó csoport középpontja Rassay Károly demokrata vezér.

Bethlennek egy nagy tevékenysége az, hogy ő ízig-veéig arisztokrata. Az a tevékenysége, hogy a nép még nem nemzet, a legtisztább arisztos, a kevesek uralma. Ez ma túlhaladott álláspont Európában. A tömegérzés és szociális érzés feszíti a régi kereteket. Széles demokratikus rétegeket kell támogatni. Ez az egyetlen védelme a civilizációnak. A kor telve ellentmondásokkal. Hajózhatóvá kell tenni a tömegérzések hányatott tengerét. íme a numerus clausus ...

– Már megint! – szölt közbe egy fajvédő.

De Lukács György veszi át a szót. Konzuláris férfi, higgadt, régi politikus.

— A numerus clausus, amellet, hogy igazságtalan, okatlan is. Ezzel éppen nem szoríthatjuk vissza a zsidóságot. Ma a zsidó fiatalság a külföldön tanul, nyelveket tud – és egyszer csak hazatér.

— De itt minden hely el van foglalva, – mondja Gaál Gaszton.

– Olvastam valahol – folytatja –, hogy az óceán szigetein fészkelő madarak némely szigetet úgy elárasztanak, hogy hely nincsen az ezer meg ezer röpködő madárnak. Koronkint egy-egy fészkelő a vízbe pottyan, erre ezren viaskodnak a megürült helyért. Ez a sors fenyeget minket is.

Valóban igaz. A megszállott területekről jönnek az üldözött magyarok.

Legutóbb román cserefoglyok érkeztek. Beszélik a folyosón, hogy milyen nyomorult állapotban voltak a kiszabadult szegény magyarok.

– Jó lenne Goga Oktáviánnak ezt elmondani, – mondja Barabás Samu, ki kolozsvári pap volt. – Jól emlékezhetik Goga a magyar államfogház bánásmódjára. Mikor Bethlen Bálint gróffal és Szász Ödönnel együtt ülték a fogházat. Egy vasárnap az őr vezetése alatt templomba mentek. Onnét szigorú felügyelet alatt Bethlen Bálinthoz egy kis reggelire. Reggel alig tudták hárman a fogházórt visszavinni a nyolcórai rapportra. Ez volt akkor a román mártíromság!

Komolyabb irányt vesz a társalgás. Rákosi Jenő, az öreg bölcs, komoly intelemben figyelmeztet a folytonos utcai támadások, sületlen igazoltatások, merényletek veszélyeire. Nemzeti becsületünk van kockán. Hangosan magyarázzák a cikk egyes részeit.

— Azt mondja a Házban Kállay Tamás, hogy mi zsidók ne csináljunk politikát, mert nem értünk hozzá, jön Sándor Pál a csoporthoz. Én itt élek, apáim is itt éltek, magyarnak érzem magam. Most azon irtózatosszerűség terhét viselem, hogy ki vagyok mint zsidó közösítve. De mondják hát meg az urak, milyen politikát kövessünk?

— Miért éppen mindig radikálist vagy túlzó szociális politikát – mondják. – A zsidóság legnagyobb tévedése. Mint igazi kapitalista és honoratior konzervatív kellene, hogy legyen. Ehelyett mindig a túlzókhöz csatlakozik.

Bethlen a felsőházi törvénynél elfogadja Sándor Pál indítványát, hogy mindkét zsidó felekezet árnyalata képviselést kapjon.

– Remélem, meg vagy elégedve – fogja vállon egy fajvédő Sándor Pált. – Most már nem kételkedhettek Bethlenben. Tiétek újra az ország, a hatalom...

— Ugyan – mondja haragosan Sándor –, Bethlen a legveszedelmesebb antiszemita. Ő intézményes antiszemitizmust csinál.

— Mi az?

— Bethlen rendet teremtett. Ez igaz. A közbiztonság mintaszerű. De intézkedései, sőt törvényei is fojtogatják a zsidóságot. Íme, a szövetkezetek...

Tapsorkán zaja az ülésteremből. Bethlen valami koncentrikus támadást hárít el.

A folyosóra tolnak az ülésteremből.

Könnyű meglőni a madarat, ha egyenesen repül, de ha ide-oda cikázik!...

Az elkeseredett ellenzéki honatya a homlokát törli.

— Bethlennél az őszinteség is a legnagyobb ravaszság. Nem tudja az ember mit akar...

— Mindig ezt hajtogatjátok. Hát ő mindig az ellenkezőjét akarja annak, amit ti szeretnétek. Nagyon egyszerű. Tanuld meg, hogy az okos ember többet tanul ellenségeitől, mint a bolond barátaitól, ő töletek tanul.

— Párt-frondórkodásról jön a hír.

– A külső ellenzék nem veszedelmes, de a pártbeli igen – mondja Bethlen. – Lépjenek ki, jobb lesz.

Almássy pártelnök helyesli. Azután azt mondja:

– Miért oly veszedelmesek a kínai vizeken fosztogató pirátok? Ezek mint békés kulik vesznek részt a hajórakodásban. Ismerik annak értékes rakományát. Szerényen helyezkednek el. Mikor a hajó a viharos tengerre kerül, fellázadnak és kifosztják.

Új szónok jelentkezik. Széles vidéki gesztusok. Hatat mas hang.

— Használható ember – suttogja a miniszterelnök háta mögött Szomjas Gusztáv. – Vidéken élt, kisszerű környezetben. Ezt nem tudja levetkőzni. Olyan, mint a jó cserfahordó, örökösen megérzi a belekerült első folyadék ízét.

— Ne bántsátok – mondja Bethlen. – Jó közkatona. Tiszt úgy is több van a pártban a kelleténél.

Egy küldöttség jön. Államsegély. Állami támogatás. Szükszavú válasz.

A küldöttség vezetőjével azonban sokáig beszél Bethlen-

– Mit beszéltetek?

– Kikérdezett alaposan – mondja a küldöttség vezetője. – Azt mondta, hogy ne sajnáljuk a fáradságot. Nagy városi vagyunk van, tartsuk rendben. És azt mondta, hogy rossz vadkacsa-vadász az, amelyik a meglőtt kacsát az iszapéból nem tudja kihozni.

– Ezt nem értjük – bólintgat egy öreg gazda.

– Hát itt van – magyarázza a főjegyző. – Megkaptuk a nagy vármegyei kölcsönt és nem tudjuk felhasználni. Nincs semmi programmunk, pedig ezer a tennivaló. Csak nem teszünk úgy, mint a szomszéd város, amelyik megfestette az egész képviselőtestület arcképcsarnokát!

A beszélgetőket elnyeli a folyosó labirintusa.

*

A felsőház külügyi bizottságában bejelenti az olasz barátsági szerződést a külügyminiszter. Bethlen is felszólal. Nagy siker, mindenki Bethlen előtt hajtja meg a lobogót.

Akkor Hadik János és Szerényi József egymásután mutatnak reá a külügyminiszter szerepére, „ki hosszú, türelmes előkészítéssel érlelte” a diplomáciai sikert. Bethlen látható örömmel helyesel és megint felszólal és reámutat Walko Lajos nagy munkásságára.

– Az enyém csak a ceremóniás rész volt – mondja mosolyogva Bethlen. – Én csak a kirakatban pompáztam Rómában. Walko hozta rendbe a boltot.

Herrmann Miksa miniszter óriási villanyközpontot épít, Mayer János a földművelés ügyelője, Vass József a népjólét és Klebelsberg Kuno a kultusztárca öre. Ők is nagy programmókái jönnek. A gazdasági oktatás, a többtermelés és értékesítés problémái sürgősek, mondja Mayer. – Ezer szociális sebből vérzik Magyarország, mondja Vass József. A munkások egészsége, jóléte a gazdasági expanzió egyetlen alapja.

Klebelsberg Kuno nagy kulturprogramot hirdet. Egyetemeket fejleszt, sőt gyűjtemény egy etemet alkot. Ezrével állítja fel a népiskolákat. – Szellemi fölényünkre csak így hivatkozhatunk – mondja. A néptanítók a kultúra hadserege.

A párt elragadtatva tapsol, ünnepli az új Magyarország építőmunkásait, öröm és lelkesedés.

De jön Bud János pénzügyminiszter. Adó javaslatait mérsékelt hatás fogadja. Sőt itt?ott óvatos lázongás hangjai is előtörnek.

Bethlen csillapít.

– Ti úgy tesztek, mint a rossz vendég. Húzatjátok a szép nótákat, rendelitek azokat egyre-másra. Mikor a pénzügyminiszter jön a tényérral, nem akartok fizetni, elszomordtok. Aki mulat, az csak fizessen.

Az érv hat. A párt elcsendesül.

Választások híre érkezik. Megborzong a párt, mint a búzatenger a vihar előtt.

— Ki tudja? Meglepetések jöhetnek. Emlékeztek Tisza István bukására nyílt választáson, 1905-ben?

— Van egy kis különbség – magyarázza jókedvűen Zsitvay Tibor házelnök. – Tisza megkérdezte a nemzetet, mert nem tudta, mit akar. Bethlen csak akkor kérdi meg, mikor tudja, mit fog válaszolni.

Egy este egy körüti kabaré tréfás szatirikus kis darabot játszik.

Bethlen pompás maszkjában jelenik meg a színész. Mókáznak, enyhe politikai csipkelődés.

Általános öröm a sajtóban, művészeti körökben.

A háborút követő idők tekintélyrombolása után kockázatos volt minden ilyen kísérlet.

A jó békebeli kabarék! Mikor estéről-estére Kossuth Ferenc és a nagyhatalmú Szerényi szerepeltek és senki sem haragudott meg érte.

Az igazi politikus elbírja a csipkelődést, mondogatják. Közéleti kritikára szükség van. Az egész világon foglalkoznak politikai aktualitásokkal... és politikusokkal is.

De mikor olyan kevés az igazi közéleti nagyság, kit színpadra lehet hozni, dörmög a kabarénró.

A darab nagy sikert arat. Bethlennek is bemutatják a pártkörben.

A cenzúrázott írók és költők megkönnyebbülve élvezik a helyzetet.

Visszatérne a boldog béke?!

Talán.

Anekdotázni sohasem szokott Bethlen, de szívesen hallgátja azokat

Pálffy Dani szegedi halvacsoráján egyízben reggelig hallgatta két anekdotázó versenyét. Fogadás. Száz új anek-

dota. Holtverseny, mert mindkettő a százon felül mondta a pompásabbnál pompásabb adomákat.

Bethlennek legjobban tetszett ez:

A frontról jön haza az udvarhelyi székely fiú.

— Hát láttál-é már repülőgépet, Áron?

— Láttam egyet, – de az nem az volt.

Bethlennek is van egy jóízű históriája, – bár az nem anekdota. Néha el szokta beszélni.

Teleki Józsi grófnak Sárpatakon, Erdélyben, volt egy kopó ja, amelyik két anyátlan malacot nevelt fel a kopókölykökkel együtt. A két malacból hosszúlábú fürge disznó lett és csodálatosan a kutyanévelés hatása alatt állottak. Együtt jöttek elő a hívó szóra, futottak a kopókkal az erdőben és hajtottak. Valóságos nagyzási mániában voltak. Elhitték, hogy ők is kopók. Gyászos végük lett, – mert mint vaddisznókat lőtte le őket egy kocavadász.

— És a tanulság? – kérdik egyszer.

— Hogy mindenki a maga mesterségét folytassa.

— Az ő álláspontja mindig győz – mondja Almássy. – Mikor legforróbb a párt hangulata, akkor nyomja le reá pecsétnyomóját.

— Csak az egészsége bírja ki – mondogatják az aggodalmaskodók, mikor Bethlen betegeskedik.

A párt egy orvos tagja elmondja, hogy Berlinben egy nagy orvosi ankét volt. Megállapították a marnei csata német tábornokainak egészségi állapotát az ütközet alatt. Az eredmény lesújtó volt. Von Moltke miszticizmusra hajló, degenerált izomzatú és előrehaladott ütőérelmeszesedésben szenvedett. Pár hónap múlva meg is halt. E bajban szenvedett Bülow, míg Lauenstein szívbajos és Hemtsch, Moltke bizalmasa, epebajos volt.

A magyar miniszterséghez is egészség, főképen idegek kellenek.

De Bethlen látszólag gyenge testalkatát hibátlan idegzet kormányozza.

Még az indulatai is kiszámítottak, mondják róla.

Többször mondott le. Kihallgatások. Tanácskozások. Bethlen újra miniszterelnök.

Gúnyolódó ellenzéki hozza a hírt. Mindjárt anekdotát mond:

Vásáros ember találkozik útban barátjával.

— Hova mégy Gergely?

— Bolond, nem látod, hogy jövök!

Bethlen mindig úgy mégy, mintha jönne.

Hegedűs Lóránt megírja róla, hogy tizenöt évig lesz miniszterelnök, mint Tisza Kálmán.

*

A frank-ügy bonyodalmai izgatták a közvéleményt. Rémhír. Sauerwein, a „Matin” híres zszurnaliszta ja érkezett meg. Európai híresség. Az orosz cártól Poincaréig és a német császártól Ferenc Józsefig mindenkit meginterjúvott. Legutóbb a néhai Károly királyt is az angol hajón.

Sauerwein itt van Budapesten. Látogatásokat tesz és vár. Majd izenetet küld Bethlenhez, hogy itt van. Hallgatás. Bethlen nem fogadja. Általános elképedés.

Kíméletlen támadó cikkek a „Math”-ban. Olvassák a világlapot. Tele tájékoztatlansággal és elfogult túlzással.

A párizsi sajtó többi része alig vesz tudomást az afférről.

Nagyon természetes. Ez a konkurrencia öröme – magyarázza egy öreg hírlapíró.

Csakugyan, a támadások ellanyhulnak.

Leon Blum interpellációját nem tartja meg. Quai d'Orsay immár tisztán lát.

Sauerwein már Kínából küldi érdekes tudósításait a „Matin”-nak. Egy lehetetlen nevű tábornokot interjúvott meg.

A frank-pör tárgyalásának előestéjén halt meg Vázsonyi Vilmos.

Bethlen ellen részben ő vezette a frankügy egész izgató hadjáratát. Ezzel elkövette élete egyik legnagyobb tévedését. Félreismerte a frankbotrány igazi természetét. Az elkövetett bűn, a nemzetközi erkölcs megsértése, a bűncselekedet büntetőjogi szükséges szigorú következményei felett ott lebegett egy láthatatlan mellékérés. Hibás, oktalan – de a megalázott, tönkretett magyarság szívéből eredett. Ez az a megdönthetetlen hit, hogy a bűn erkölcsi motívumokból fakadt. Az ügy méreteit is helytelenül ítélte meg. A kommun utáni időszak a lázálmok korszaka volt. Fantasztikus tervek a repülőgéptől elkezdve a folytonos titkos toborzá-

sokig, itt mindenki koholt, főzött – konspirált. Ezt a kalandos históriát – melyről sokan beszéltek – senki komolyan nem vette. És véres valóság lett. Az egész egy szűkkörű társaság könnyelmű vállalkozása.

Vázsonyi azt hitte, hogy itt egy bünszövetkezet működik roppant nagy keretekben.

Az ügy tárgyalása bemutatta az egész tragikomédia való színterét.

Vázsonyi ezt nem érte meg. Sajátságos a végzet. Ügy halt meg ő, mint a földműves demokrácia vezére, Nagyatádi Szabó István. Végzetszerű váratlansággal.

Demokrata volt, de zsidó demokráciát szervezett, – mondják róla.

De mit szervezhetett volna mást? A keresztény társadalmi rétegek atavisztikus irtózása a szabadkereseti pályák-tói tette ezt lehetővé.

A dolgozó, küszködő, izzadó kis zsidók vezére volt, Budapestet ismerte – de nem az országot.

*

Bergson Amerikában a világháború alatt agitációs úton járt és ő beszéli el, hogy egy szónok kísérte – ki franciául beszélt mindig olyan hallgatóság előtt, melyből egy lélek sem értett franciául. És íme a szónokot mindenütt lelkesedés fogadta, szónoki sikere egyenesen fenomenális volt. Mi ez?

Az emberek háborút akartak. A hallgatóság francia-barát volt. Mindegy volt az – hogy mit és milyen nyelven beszél a szónok:

A közönség lelkesedni akart.

Bethlen egyéniségének nagy hatása abban van, hogy a vezetőiben csalódott nemzet végre erőt, következetességet, akaratot akart látni. Kereste végre azt a férfiút – aki tudja mit akar, akit ösztönszerű érzéssel követhet – mert jót akar, – és azt, ha kell, erőszakkal is megvalósíthatja.

Sokszor lehetetlen volt megkülönböztetni a lármázók kis csoportjától a – hallgató tömegeket, az észszerűség és igazság útjait az önzés frázisaitól. Ő biztos ösztönnel követte a helyes irányt. Észrevétlenül terelte nemzetét a magyar faj igazi nagy hagyományai útjára.

Nagy államférfiak, vagy nemzetük sorsára elhatározó

befolyással levő politikusok életének elemzői elsősorban azokat a jeleket kutatják vagy állapítják meg, amelyekből hősük sorsának eleve elrendelését állapíthatják meg. Rendéisen már a kora ifjúságában felfedezik a felfelé való törekvés makacs elszántságát vagy kitartó munkáját. A hosszú út, amely elvezet a „Wille zur Macht”-tól egészen addig, míg elnyerik a „Macht zur Wille” lehetőségét, lehet változatos, sőt küzdelmes és veszélyes, de mindig érdekes. Az olthatatlan becsvágy és uralomvágy az ösztönző erők. Sem jobbra, sem balra nem tekintve, halad végzetrendelte útján a jövő nagy embere.

Bethlen pályafutása egészen más volt. Olyan hivatás követelményeit érzi vállán, melyet nem keresett. Olyan utakat járt meg, melyeket sokkal inkább a sors véletlen esélyei szegélyeztek, mint az akaratelhatározás szabadsága és tervszerűsége.

Tiszta demokrata államokban természetes jelenség az, hogy tehetségek gyorsan emelkednek a középszerűségek fölibe.

Középe és Kelet-Európában a társadalmak még most bontakoznak ki, ha nem a feudális kötelékekből, de mindenestre annak patrimonialis hagyományaiból.

Anglia „konzervatív demokráciája” a múlt század harmincas éveiben végbement békés társadalmi forradalma után, amint tudjuk, szintén gazdag ily karrierekben. Winton Churchil, Lloyd George, a velszi tanító fia, a dokkmunkás John Burns, vagy legújabban MacDonald szemléltető példák.

Bár Magyarországon is voltak vezetőpolitikusaink között a demosból származók, Horváth Boldizsártól Wekerléig, be kell hogy ismerjük, hogy régi Magyarország politikai irányítása az alkotmányos éra alatt is főképen arisztokrata, mindenestre gentry kezekben volt. Hivatottság, történelmi hagyományok, nagy műveltség és nagy vagyon feltétlenül irányt adtak ily pályák kialakulásánál. Az ország népességének túlnyomó része konzervatív, mindenestre némi arisztokrata ízzel vegyült konzervatív gondolkodású.

De íme, a két forradalom tekintélyt romboló, felforgató viharai után Bethlen, az erdélyi mágnás oly időben lett miniszterelnök és a többség vezetője, mikor semmiesetre nem jelentett előnyt az, ha valaki a felsőbb ezerből való.

Vad szólamok hangzottak el a nemzetgyűléseken a felsős osztályok ellen.

Akkor, midőn a forradalmak után legalább is radikális polgári kormányzat látszott életképesnek, a politikailag iskolázatlan, némi szuverenitástól megzavart nemzetgyűlés irányítását egy nacionalista mágnás vette át.

Politikai pályájának megvolt már a nagy tragikumja.

Ő, ki ifjúsága egész tevékenykedését, tanulásait, alkotásait mindig egyetlenegy esetre koncentrált – az erdélyi magyarság megerősítésére –, összeomlani látta ezt a magyarságot. Ő, ki erős védműveket sürgetett a fenyegető árvíz ellen, most a mindent elpusztító hullámok között megmaradt kis szigeten látja, hogy élete eddigi munkássága hiábavaló.

Hasonlítják pályáját a francia regenerátor útjaihoz – Thiersséhez. Ez csak külsőségekben hasonló, éppen ezért megtévesztő.

Íme Thiers élete dióhéjban. A Bourbon-ház bukása után belügyminiszter lesz, elfogatja az ellenforradalmat szító Berry hercegnőt, ismételten elfojt párizsi és lyoni lázadásokat, hazahozatja Napoleon hamvait, korlátozza a sajtószabadságot. Támadja a napóleoni császárságot, megjövendőli a debaclet, végül porból felemeli, 1870-ben Franciaországot megmenti az inváziótól, kifizeti a hadisarcot és helyreállítja a rendet.

A hasonlat csak a levert, megtiport Franciaország hasonló helyzetéből fakad. De lényegében eltérő szellem eltérő útjai.

Bethlen a hideg, zárkózott, szófukar kormányférfiak fajából való. Szubjektív megnyilatkozások számára hozzáférhetlen jóformán.

Egyetlen egyszer *ütötte* meg ezt a hangot egy beszédjében. Mikor a szécsényi választókerület mandátumát vette át, (19264) an aratott nagy politikai győzelme alkalmából.

Elmondta a mezősámsondi kastélyából, ősei földjéről történt menekülését feleségével és gyermekeivel. – Mikor a hazatérő katonaság és a hozzája csatlakozott csöcselék, ahelyett hogy hazáját védte volna, fosztogatott és gyűjtogatott. – Ekkor – beszéli Bethlen – éreztem, hogy egy egész

világ omlott össze. Fogadalmat tettem, hogy egész hátralevő életemet e pusztulásba kergetett nemzet talpraállítására fordítom. – Ez volt Bethlen fogadalma.

Családi élete a legboldogabb. Felesége Bethlen Margit grófnő, három felnőtt fia van.

A világirodalom kedvelt témája a nagy férfiak egyéniségének jellemzésénél, tevékenységük mérlegelésénél azt a kinyomozhatlan, de vitathatlan nagy hatást kutatni és mérlegelni, melyet a nő, az örök nő a férfi élete kialakulására gyakorol.

Bethlen grófnő finom, szubtilis író. A magyar közönség széles rétegei alig ismerik alkotásait. A miniszterelnök olasz diplomáciai utazása alkalmával a nagyobb olasz lapok felhívták az irodalmi körök figyelmét működésére.

Egy nagy olasz irodalmi lap, az „Illustrazione”, Bethlen Margit tollából több írói művet közölt. A közlemények előtt találó jellemzését adja Bethlen grófnő egyéniségének.

„Bethlen Margit grófnő kétségtelenül egyik legszebb, legérdekesebb és művészi szempontokból is legkiválóbb tagja egész Európa születésbeli és intellektuális arisztokráciájának.

Példás feleség és anya, kitűnő író, világos elme, szellemes és mély egyszerre, gyors és élénkroptú szellem és ezeket az értékeket az olvasó ott láthatja visszatükröződni, mint a nagy magyar költő művészi egyéniségének megnyilvánulását ezekben a gyönyörű és mélyértelmű meséknek olasz fordításában.

A legendák zamata színesíti be e kis műrecek mind-egyikét, a meleg és magával ragadó költészet lehelete, a távolságok, a miszticizmus és nosztalgia illata lengi be őket, amit még lebilincselőbbé varázsol az életbölcselem, a lelki és erkölcsi szépségek finomra csiszolt sok-sok gondolata, amelyek gazdagok szimbolikus és politikai eszmékben és izzóak, hatalmasak, a haza gondolatától átítatottak éppen úgy, mint a szerelem fenséges muzsikájától, ami mind feltör művészi erővel ebből a kiváló művészlélekből, aki telítve van érzéssel és szenvedéllyel.

Nemcsak a mesék témája – evvel fejezi be a mesék bevezetését az olasz „Illustrazione” –, hanem azoknak finom hangulata, amelyet még értékesebbé tesz a stílus finomsága, igazi művészi ékszerekké varázsolja ezeket a prózában írott költeményeket és olvasásuk igazi és ritka esztétikai és lelki gyönyörűséget jelent mindenki számára.

Bethlen Margit, az író nő élettársa Bethlen Istvánnak, a politikusnak.

E P I L Ó G U S

HOGY ez a korrajz hiányos, lényeges részek maradtak ki, vagy csekélyebb jelentőségűek kiszíneződtek, ez igaz. Nincs benne hangulategység, indul a történelmi Erdély romantikájából és végződik a ma keserves realitásaival.

De megvan-e a hangulategység a háború előtti és utáni korszakok között?

Az elmondottak a krónikás észleletei, megfigyelései, feljegyzései és érzései. Ezekből igyekezett megformálni egy korszak képét. Békét és háborút, nemzetelbukást és feltámadásának kísérleteit, mindezt Bethlen egyéniségének vizsgálatán át s folyton forrongó események tükrében.

Abbázia, 1927 augusztus hó.

S. D.

NÉVMUTATÓ

Abonyi Árpád 66
 Adeverul 263
 Alby tábornok 230, 250
 Ali basa 62
 Almásy László 300, 311, 314
 Alpár 207
 Andrássy Gyula gróf id. 306
 Andrássy Gyula gróf id. 134, 152, 154, 180, 191, 194, 196, 204, 244, 300
 Andrássyicsalád 132
 Anna árígol királynő 270
 Apaffkcsalád 80
 Apaffy Mihály 44, 62, 163, 278
 Apáthy István 146, 158, 159, 222
 Apor László 46
 Appanyi Albert gróf 55, 60, 103, 106, 126, 128, 132, 142, 150, 160, 204, 244, 246, 247, 283, 284, 286, 287, 300
 Aragóniai Izabella 274
 Avarescu 272
 Ábrahám Dezső 215, 222
 Ángyán Béla 307

 Badeni gróf 67
 Bainville Jacques 252
 Baldwin 268, 284
 Balfour 248
 Balogh Jenő 192
 Barabás Samu 310
 Barcsay Ákos fejedelem 46
 Barcsay Ákos fejedelem 47, 64
 Barcsay Domokos 151
 Barcsaystestvérek 59
 Barnitiu 114
 Bartha Miklós 59, 66
 Barthélémy 288
 Batthyány Tivadar gr. 183
 Bazain 228
 Bálintitt-család 128
 Bálványosvár 46
 Bánffycsalád 50, 80, 128
 Bánffy Dezső báró 51, 70, 116, 127, 128, 130, 307
 Bánffy Dénes 48
 Bánffy Ernő báró 144
 Bánffy László 58
 Bánffy Miklós gróf 134
 Básta György 22
 Báthoryak 44
 Báthory Boldizsár 44
 Báthory Endre 46
 Báthori Gábor 18
 Báthory István 31
 Báthory Zsigmond 44, 62
 Beck Gyula báró 144
 Bede Job 66
 Bedőházy János 90
 Bem apó 24
 Benes Eduárd 258, 259, 262, 263, 286
 Berchtold Lipót 182
 Bercsényi Miklós 270
 Bergson 316
 Bernd professzor 38
 Berry hercegnő 318
 Berthelot 226, 227, 230
 Berzeviczy Albert 154
 fiethlen András gróf 48, 51, 75
 Bethlen Bálint gróf 310
 Rethlen-család 51, 80
 Bethlen Elek 22
 Bethlen Farkas, az „erdélyi Tacitus” 22
 Bethlen Gábor 22, 44, 52, 78, 79, 84, 103
 Bethlen Gergely 21, 22, 24
 Bethlen Ilona (Haller György grófné) 34
 Bethlen István id. 83
 Bethlen János 23, 58, 78, 84
 Bethlen János, kancellár 24, 46
 (Árva) Bethlen Kata 50, 79, 80, 84
 Bethlen Klementin (Mikes Ármin grófné) 34
 Bethlen László gróf 12, 79
 Bethlen Margit grófnő 75, 319
 Bethlen Miklós 22, 36, 99, 100, 112, 131
 Beyschlag 111
 Békési Gáspár 31
 Biró Pál 212
 Bismarck 164, 228
 Blum Leon 315
 Bocskay István 44, 46, 52, 103, 282
 Bod Péter 50, 80
 Bodnár Zsigmond 309
 Bodolla Sámuel 135
 Bokányi 222
 Boncour Paul 286
 Bonnefon Jean 258
 Bornemisza Anna 48
 Bornemisza János br. 64
 Bourgeois 283
 Brassai Sámuel 59
 Bratianu 122, 230, 24-
 Brádiicsalád 111
 Briand 283, 284
 Bruckenthal 51
 Bud János 283, 286, 312
 Burns John 317
 Bülow 178. 314

 Caraffa 131
 Carnot 254
 Caroda Eugen 166
 Carp 122
 Castagnetto 262
 Castaldo 22
 Calvin János 282
 Cecil lord 283, 286
 Chamberlain 283
 Chambord gróf 228
 Chibu 166
 Chodin.Duclos 224

- Chorin Ferenc 212
Churchil 317
Sir George Clark 243
Clemenceau 247, 248, 254
Colban Erik 288
Collasanti 298
Comèn 250
Corvin Mátyás 274
Cromwell 80, 258, 282
Sir Crowe 230, 248, 250, 251
Csáky István 48
Cserey Mihály 23
Csernyák Imre 206
Csiszések 111
Csutak bey 59
Cunningham 216
Curson 268
Czerni 136
Czermin 156, 159, 160, 162, 168, 172, 374, 176, 182, 183
Czettler Jenő 212
- Dakorománia 174
Danielou 252
Darányi Ignác 147, 151
Darányi Ignác akciója 72, 74
Daruvárv kulugyminiszter 262, 287
Day 248
Dániel István báróné 79
Dávid Ferenc 46
De Saint Aulaire 162
Deák Ferenc 103
Derebál 110
Delaurance 124
De Mortillet 88
Desbordes Emil 184
Desbordes Ernő 194
Dezső rajzoló 286
Déchaneli 120, 164
Désy Sándor 24
Désy Zoltán 24, 31, 60, 90, 126, 127, 128, 130, 134, 136, 138, 144, 156
Dúca 286
Dugovjcs Titusz 259
- Edward, angol királv 163
Elliot 251
Eötvös Károlv 307
Erdélyi Aladár 279, 304
Erdélyi János 222
Erdélví Múzeum Epvlet 44;
Ereký Károly 244
Erzsébet királyné 283
- Eszterházy Mihály gróf 223
Éber Antal 144, 146
Éltető-család 64
- Farkas Kálmán 64
Fasel 282
Fejérváry Géza báró 132, 134
Ferdinánd román király 110
Ferenc Ferdinánd trónörökös 134, 136, 159, 168, 170, 171, 172, 174, 175, 220
I. Ferenc József 159, 163, 174, 175
Filípescu 167, 174, 222
Floquet 254
Foch 240
Franchet d'Esperay 230
Friedrich István 214, 244
- Gaál Gaszton 302, 309
Gaál Sándor 90
Galilei-kör 202
Gambetta 120, 164
Garami Ernő 203, 206, 207, 212, 222, 234
Garibaldi 104
Gábor Áron 58
Goöa Octaviá.. 176, 180, 222, 310
Goldis László 222
Goltz generális 295
Gondrecourt tábornok 239
Gömbös Gyula 299, 304
Gyalui Farkas 66
Gyulai Pál 46
- Hadik János gróf 132, 326, 312
Haller-család 51
Hanotaux 252, 266
Harmsworth 251
Haynald Laios 135
Héderváry Károly 307
Hegedüs Lóránt 98, 196, 198, 212, 266, 268, 315
Hegedüs Sándor 98
Hemtsch 314
Henry tábornok 227
Herczeg Ferenc 192
Herczeg Géza 235, 236
Herriot 283, 284, 287, 288
Herrmann Miksa 312
Hodzsza Milán 134
Hoffmann tábornok 180
- Hóra-lázadás 31, 32, 111
Horthy Miklós 239, 292, 294, 295, 296
Horváth Andrásné 50
Horváth Boldizsár 317
Horváth Emil 244, 252
Hötendorfi Konrád 136, 168, 178, 182
Viktor Hugo 254
Hunyadi János 298
Hunyadyak 46
Huvsman 287
Huszár Károly 244, 296
- Iliescu 247, 248
Ishi 286
Isopescu Grecul 220
V. István király 23
- Jagov 182
Jancsó Benedek 118, 166, 212, 244
János Zsgimond 52¼ 108
Jászi Oszkár .218, 219, 220, 222
Jeney Lajos lói 32
Joffre 240
Jókai Mór 34, 46, 47, 66
Jorga Miklós 175
Jósika Miklós báró 56, 58, 66
Touvenel 263, 279
II. József császár 24, 111
Julier 224, 226
Justh Gyula 134
- Karaffa 22, 112
Kassay Farkas 307. 308
Kazinczy Ferenc 46, 79 ,
Kákái Aranyos 51, 154
Kállay Béni 36
Kállay Tamás 310
Kállay Ubul 35
IV. Károly királv 179, 211, 220, 267, 315
X. Károly 224
Károlv román király 172, 174”
Károlyi Ede 154
Károlyi Mihály 182, 187, 188, 196, 199, 200, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 215, 220, 223, 230, 231, 232, 234, 235, 236
Károlyi Sándor 74, 150
Kárpátia-egyesület 123
Kayserling filozófus 309
Keglevich Gábor gróf 144
VIII. Kelemen pápa 46

- Keller 252
 Kemény-család 51, 80
 Kemény Dénes báró 23
 Kemény Domokos 128, 130
 Kemény Gábor báró 51
 Kemény János fejedelem

 Kemény Kálmán báró 64, 127, 128
 Kemény Kálmánné (Bánffy Póli bárónő) 64
 Kemény Sámuel gróf 19
 Kemény Simon 46
 Kemény Zsigmond báró 56
 Kenéz Béla 108, 158, 159, 308
 Klebelsberg Kunó gróf 192, 312
 Kloska-lázadás 111
 Knox 282
 Korányi Ijio?.es 268, 283
 Kornfeld Pápfő Móric br. 212
 Kornis gróf 60
 Kossuth Ferenc 134, 313
 Kossuth Lajos 56, 298
 Kellő Ignác 198
 Kratochwill ezredes 216, 239
 Kristóffy 134, 135, 136, 168, 171, 180, 220
 Kun Béla 207, 212, 235
 Kún grófi család 79
 Kunfi Zsigmond 202, 212, 231

 Lahovány 118
 Lamasch 136
 Landler 207
 Lansing 248
 Laroche 230, 248, 250
 Lauenstein 314
 Lázárscsalád 51
 Lázár István gróf 51, 130
 Lázár József gróf 56
 Le Bon 202
 Le Raud tábornok 248, 250, 251
 Leeper 248, 251
 Lenin 231
 Liszt Ferenc 122
 Lloyd George 247, 248, 258, 317
 Lotharingiai Károly 23
 Lucaci 222
 Ludendorff ISO
 Lueger 172

 Lukács György 280, 309
 Lukács László 307
 MacDonald 283, 284, 287, 288
 Mackensen 182
 Majláth József gróf 74, 150, 202
 Makkai Zsigmond 90
 Mandel 248
 Maniu Gyula 114, 115, 155, 156, 219
 Marghiloman 110, 182, 247
 Mária Terézia 24
 Martino 250
 Martinuzzi 18
 Martonne Emánuel 248, 251
 Mayer János 312
 Meskó Pál 212
 Meskó Zoltán 212, 307
 Mezóssy Béla 144, 146, 179
 Mihály vajda 18
 Mihályi Tivadar 184
 Mikes Kelemen 115
 Mikháza 47
 Mikóicsalád 51
 Mikó Imre gróf 44, 144
 Miksa Imre 144, 151
 Millerand 287
 Moldován Gergely 68
 Moltke 314
 Monzie szenátor 252
 Mussolini 104, 272, 274, 298
 Muzsnay Pál 55, 78

 Nagyatádi Szabó István 190, 212, 304, 305, 316
 Nalácz György 50
 Nalácz József 48
 III. Napóleon 120
 Neugeboren Emil 222
 Noske 235

 Orbán Balázs báró 58, 59
 Orbánok 111
 Osucki 264

 Pálffy Dani 313
 Pallavicini György örgróf 252
 Palmerston 19
 Pap Csicsó 222
 Pap György 176
 Pataky Tibor 307
 Pázmány Péter 52
 Pékár Gyula 279

 Perényi Zsigmond báró 256, 296
 Pershing 240
 Pesthy Pál 307
 Petelei István 66
 Petri Pál 244
 Péchy Simon (korlátnok) 62
 Pichon 248
 Pogány József 216, 238
 Poincaré 288
 Politis 286
 Polónyi Géza 156, 188, 192
 Pons 224
 Popovici Aurél 152, 172, 175, 220
 Popovics Sándor 271
 Posta Béla 158
 Presan 226
 Prónay György báró 302, 307, 308

 Quinones de León 284

 Rabutin 22
 Rakovszky István 244, 298
 R assay Károly 299, 309
 II. Rákóczi Ferenc 270
 Rákóczy György fejedelem 44, 79, 82
 Rákócziak 103
 Rákosi Jenő 310
 Ribiczeyek 111
 Rothermere lord 255
 Rousseau 215, 282
 Rubinek Gyula 244
 Rudas 207
 Rudolf császár 110
 Rudolf trónörökös 59, 64

 Sándor János 176, 184, 194, 198, 308
 Sándor Pál 310
 Sauerwein 315
 Schönaich 134
 Schuller Rudolf 184
 Scotus Viator 83, 164
 Sebess András 11
 Sebess Dénes 90, 144, 184, 192, 212, 244
 Servet Mihály 282
 Seymour 248, 250, 251
 Siklódi Lőrinc 138
 Smith Jeremiás 76
 Somogyi Sylveszter 308
 Somló Bódog 222
 Somssich László gróf 214
 Sonnino 248, 286

- Stepney György 270
 Stere Konstantin 122
 Streseman 284
 Strovescu 118
 Sturza 122
 Supilo 180
 Svájci néphadsereg 291
 Szabóky Alajos 286
 Szamuelyi 212
 Szapolyai János 103
 Szádeczky Lajos 47
 Szapáry Gyula gróf 307
 Szász Pál 184, 194
 Szász Ödön 310
 Szász Zsombor 244
 Scitovszky Béla 308
 Szegfű Gyula 52
 Szentimrei Jenő 34
 Szentkeresztiscsalád 51
 Széchenyi István 55
 Székely Ferenc 188
 Széli Kálmán 91, 118,
 131, 180, 307
 Széli Kálmán-féle pak-
 tum 70
 Szilágyi Lajos 299
 Szomjas Gusztáv 311
 Szerényi József báró
 312, 313

 T aine 228
 Take Jonescu 122
 Tardieu 230, 248, 250,
 251, 304
 Tarpay Kálmán 140
 Tánczos altábornagy 286,
 290
 Teleki Arvéd 222
 Telekiscsalád 51
 Teleki Ilona (Bethlen
 István grófné) 34
 Teleki József gróf 314
 Teleki Mihály 22, 48
 Teleki Pál gróf 233, 246,
 247

 Teleki Sámuel gróf 59,
 60, 127, 128, 136
 Teleki Sándor gróf 58
 Teleszky János 196, 271,
 306
 Thallóczy Lajos 38
 Thaly Kálmán 103
 Therézianum 34, 35
 Thiers 88, 318
 Thury Zoltán 66
 Tisza István 51, 107, 130,
 131, 136, 155, 156, 159,
 160, 168, 170, 171, 174,
 178, 180, 182, 183, 184,
 187, 188, 190, 191, 194,
 196, 204, 307, 313
 Tisza Kálmán 128, 260,
 307, 315
 Tittoni 248
 Tokai László 144
 Toldalagiak 128
 Toldalagi János 50
 Tolsztoi 283
 Tomacsek tanár 35
 Tormay Cecil 211
 Tóth János 162
 Török–Gálfi–Horváth-
 összeesküvés 56
 Traján 110, 111
 Trianon 19
 Tuhutum 23

 Ugrón Gábor 59, 108, 126,
 200, 206, 212, 231, 232,
 238
 Ugrón Zoltán 144
 Ugrón követségi tanácsos
 172
 Urechia 172
 Urmánczy-család 64
 Urmánczy Nándor 90,
 135, 218
 Uszpenszky 56

 Vacarescu Helén 142

 Vadász Lipót 43, 194,
 196
 Vajda Vojvoda Sándor
 115, 134, 174, 176, 218,
 219, 220, 222
 Vanutelli 248, 250
 Varga 207
 Vass József 87, 299, 304,
 312
 Vágó 207
 Vázsonyi Vilmos 182, 183,
 186, 188, 196, 315, 316
 Veress Dániel 34
 Vertán Endre 184
 Viktor Emánuel 104
 Vilmos császár 180, 182
 Vincze Sándor 222
 Vitéz Mihály 110
 Vlád Aurél 115
 Vvx ezredes 215, 223, 224,
 226, 227, 230, 231, 232

 Wahrmann Mór 260
 Walko Lajos 312
 Walter Brúnó 107, 108
 Wekerle Sándor, 150, 151,
 204, 307, 317
 Wells 148
 Welszi herceg 164
 Weltse 182
 Wesselényiscsalád 51
 Wesselényi Miklós báró
 112, 140, 142
 Wesselényi Zsuzsanna 48
 Wilson 162, 210, 219, 251,
 258, 270
 Wlassics Gyula báró 306
 Wolff Károly 299

 Zanella 180
 Zeyk Domokos 56, 138
 Zichy János gróf 299, 300
 Zimmermann 182
 Zsitvay Tibor 313
 Zsombori Miklós 62